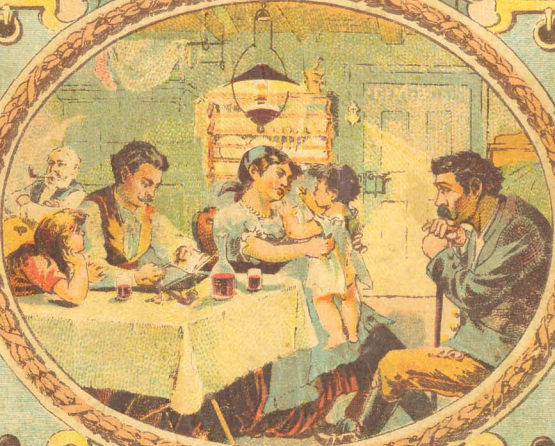

A
MAGYAR NÉP KÖNYVTÁRA

IX.

KIADJA:
A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
BUDAPEST.

Ára kötve 60 fil.

A MAGYAR NÉP KÖNYVTÁRA.
IX.

A
MAGYAR FÖLD.

IRTA
SZIKLAY JÁNOS.

I. KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

STEPHANEUM, A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT NYOMDÁJA,
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28/a.

BEVEZETÉS.

«Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára?» Igysóhajtott föl a messzeségben bujdosó költő, a kinek lelke nem bírt megválni szülőföldjének képétől, mindig vissza-visszanézett arra, a merre a nap útja a drága szülőföld fekvését mutatja: «A hol állok, a hol megyek, mindenütt csak feléd nézek».

Láttunk embereket, a kiket a nyomorúság idegen országba üzött, a kik remélték, hogy ott jó életök leszén. Néha jólétre, gazdagságra leltek az új hazában, máskor vállukon ragadt a szerencsétlenség; de gazdagon és szegényen egyaránt visszakivánczoltak hazájokba s kínos gyötrelmet szenvedtek, ha ez a vágyuk nem teljesedhetett. Láttunk bűnösöket, a kik menekültek az igazságszolgáltatás karja elől. Megszabadultak, új életet teremtettek maguknak s egyszer meglepte őket a honvágy s hazajöttek bűnhődni.

A ház, melyben születünk, a család, melyben nevelődünk, a föld, melyen játszogattunk, melynek virágait tépdestük, örök emlékekkel él minden ember szívében, ha van szíve. Csak a romlott lelkű ember kebléből halhat ki a vallás, a szülőföld és a család

szeretete, ez a legmélyebben gyökeredző hármasszerű érzelem.

Az ember azonban, a kit Isten a teremtetések fejévé tett, a családon kívül álló embertársaitól sem zárkozhatik el. Rendeltetésénél fogva társaságban kíván és csak társaságban tud élni. Így keletkeztek a nemzetségek, ezekből a nagyobb nemzetek. A társas együttélés szükségessé tette, hogy egyéni és családi érdekeik védelme és létük biztonsága végett közös megállapodásokat, törvényeket alkossanak. Így keletkeztek az országok, melyek gyakran más gyöngébb nemzetiségeket is befogadtak vagy hódítással bevontak határaik közé. E határokat rendszerint úgy tűzték ki a népek, hogy azok egybeessenek a természetes határokkal, a hegyekkel és vizekkel, s tartós életű csak az olyan ország lehet, melynek népeit ilyen természetes határ utalja az együtt-lakásra. Ilyen természetes határa van a mi hazánknak, Magyarországnak is.

Midőn őseink ezelőtt ezer esztendővel birtokukba vették ezt a földet, nemcsak az vezette őket, hogy más fajrokon és idegen népektől szorongatva, állandó megtelepedő helyet szerezzenek maguknak. Hiszen találhattak volna más földet is. Több százados hagyomány hívta őket. Az a hagyomány, hogy itt volt a magyarokkal rokon hun királynak, a rettegett Attilának, birodalma; itt igyekeztek hazát teremteni az avarok, a kik szintén rokonságban álltak a magyarokkal s bizonyára nem pusztultak ki teljesen erről a földről azután sem, mikor

Nagy Károly császár leverte őket. Bölcs isteni rendelkezés volt, hogy épen e természetes határok közé szorított földet választották országukká; mert csak is így tarthattuk meg magyarságunkat s így egyesíthetjük ellenállhatatlanul az itt megtelepült idegen ajkú nemzetiségeket egységes magyar nemzetté. Azon a Fekete-tenger melléki nagy síkságon, a hol mai hazánkba való bejövetelők előtt laktak a magyarok, okvetlenül osztozniok kellett volna az ott maradt népek sorsában s oroszokká lettek volna. Így azonban a forgandó szerencse annyi viszontagsága, a véres csapások, polgárháborúk, dögvészek és megkísérlett elnyomatások után is nemcsak fennáll, de erőben meggyarapodva halad a szebb jövő felé drága hazánk, Magyarország.

Áldott föld ez, melyet sok jóval, sok gazdagsággal ruházott föl a teremő Isten. Csak az emberek munkáján, szorgalmán, szeretetén mulik, ha nem ontja dúsan kincseit. Az alföld mezejének kenyér-adó gabonájától a havasok fenyveséig megterem itt minden tápláló növény, a mit égaljunk nevelhet; a legelők, rétek, erdőségek buja növelő helyei a hasznos állatoknak; vizeiben sokasodhatnak a halak legfinomabb fajai; a hegyek oldalán a szőlő és gyümölcsfa, méhökben a só és mindenféle nemes és hasznos ércz, úgymint arany, ezüst, vas, réz stb. kínálja jutalmát a serény emberi kéznek. Nincs föld, mely a nemes munkát jobban meg tudná jutalmazni, mint Magyarország.

De hogy hazánk szeretetében megerősödhessünk,

hogy eszünkkel is belássuk azt, a mit szivünkkel
érzünk: mindénélőtt szükséges, hogy megismer-
jük hazánk földjét, ismerjük magunkon kívül más
népeit is, hogy miképen élnek, hogyan munkálkodnak.
Ezt akarja ez a kis könyv is, mely elvezet bennete-
ket Magyarország minden részébe. Megismertet
benneteket hegyeivel, vizeivel, földjeivel, erdeivel,
bányáival, városaival és lakosaikkal, a kik akár
magyarul beszélnek, akár még idegen nyelven dicsé-
rik az Istent: ebben az országban testvéreitek,
polgártársaitok, az egységes magyar nemzetnek fiai.

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország földrajzi képe.

Fekvése, részei, határai.

Földünk, mint tudjuk, nem csupa szárazföld, hanem nagy része vízzel, tengerrel van borítva. Mióta a földgolyó nyugoti felét, a mai Amerikát, ezelőtt négyszáz évvel Kolumbus Kristóf fölfedezte: megkülönböztetésül a földgolyó keleti felét, melyet akkor már nagyrészt ismertek, ó-világnak nevezték el, szemben az akkor ismeretessé lett új-világgal. Ez az ó-világ, mely a földgolyó éjszaki felén terül el, a legnagyobb száraz része földünknek. Három összefüggő földségből áll, melynek nevei: Európa, Ázsia, Afrika. A három közül legkisebb Európa, mely nem is egészen negyedrésze Ázsiának, Afrikának pedig körülbelül harmada.

Európa úgyszólván egészen az úgynevezett mérsékelt égöv alá esik, legéjszakibb fagyos részének kivételével sehol nincs rajta nagy terméketlen pusztaság, mint Ázsiában és Afrikában, amiért leginkább volt alkalmas arra, hogy nagyszámú és művelődésre képes lakosságnak adjon otthont. Ennek a

földrésznek közepén fekszik a mai Magyarország. Ha megnézzük Európa térképét, igazat adunk a régi íróknak, a kik királynőhöz hasonlították földrészünket, melynek feje Spanyolország, nyaka Franciaország, dereka Németország és Ausztria-Magyarország, két karja Anglia és Olaszország, törzsének alsó része pedig Oroszország. Magyarország tehát épen középpontjára esik, a Duna medenczéjébe. Európa földje ugyanis úgy van feltornyosodva, hogy azt legmagasabb hegylánczának, az Alpoknak gerincze két főlejtőre osztja, melyek egyike nyugotnak, az Atlanti-oceánra és az öbleit képező tengerekre, másika keletnek, a Földközi-tengerre és öbleire, a vele összeköttetésben álló Fekete-tengerre dől.

A Duna az Alpok éjszaki oldalán folyik, csekély eltérésekkel mindig keleti irányban a Fekete-tengerbe s ott, a hol az Alpok végződnek, egy nagy halmos síkságra jut, melyet az Alpoktól különböző hegység, a Kárpátok karéja zár körül koszorú alakban, ekképen egy egészen elzárt medenczét alkotva, melynek csak egy szűk nyílásán tud keresztül hatolni a Duna, hogy hatalmas rohanással tovairamodjék a tenger felé. Ez a medencze a mi hazánk földje, mely egy természetes határvonallal gyönyörűen kikerített földrész, a mihez hasonló alakulatú föld csak kevés van a világon.

Magyarország, mely ugyanazon uralkodó alatt közösségben van az osztrák koronatartományokat egybefoglaló Ausztriával s mint ilyen egyik önálló

állama a törvényben Ausztria-Magyarországnak nevezett monarchiának, egy és osztatlan állam, de alkotmányában némileg különböző két részből áll: a szorosabb értelemben vett Magyarországból (mely a régi Magyarország és Erdély egyesüléséből keletkezett) és Horvát-Szlavonországból, mely államközösségben él ugyan Magyarországgal, de bizonyos tekintetben külön állást foglal el, a mennyiben bizonyos ügyekben, mint azt később el fogjuk mondani, önállóan intézkedik; ez ügyek vezetésére külön országgyűlése, külön kormányja van, mely azonban alá van rendelve a magyar kormánynak. E két országot együtt magyar birodalomnak vagy magyar királyságnak és szent István koronája országainak is nevezik, mert a magyar király szent László óta horvát (és dalmát) király is, és őt szent István koronájával koronázzák meg. Jól értsük meg tehát: állam csak egy van a magyar királyság határain belül, ez Magyarország. Horvátország társország ugyan, de nem állam, a horvátok is magyar állampolgárok egyuttal.

A szorosabb értelemben vett Magyarországhoz tartozik száz év óta Fiume tengeri kikötőváros is, mely a tengerparton, Horvátország mellett feküdvén, területileg el van szakítva az anyaországtól, ezenkívül pedig régi kiváltságai értelmében bizonyos különállást élvez, külön kormányzója is van, a mint arról szintén fogok beszélni.

Jogilag, vagyis a törvény biztosítása szerint Dalmácia is Magyarországhoz tartozik, s Horvátország

neve is törvényesen Horvát-Szlavon-Dalmátország; mind a mellett Ausztria igazgatása alatt áll. Midőn Magyarországot ismertetem, elengedhetetlennek tartom, hogy a jogilag hozzánk tartozó Dalmátországot is leírjam, mely előbb-utóbb valósággal is vissza fog szállni, mivel egyik országa szent István koronájának.

Magyarország, azaz a magyar királyság tehát következő részekből áll:

- a) Magyarország;
- b) Fiume;
- c) Horvát-Szlavon-Dalmátország.

Magyarországot éjszakon és keleten a Kárpátok hegyláncza, délen a Duna és Száva folyók, valamint a Dinári havasok, nyugotról az adriai tenger és az osztrák alpesi tartományok, ezek határvonalai-ként a Kulpa, Mura, Lajta és Morva folyók határolják. A következő országok veszik körül: éjszakon Galiczia, keletről Románia, délről Szerbia és Bosznia, nyugotról Isztria, Krajna, Stájerország, Alsó-Ausztria és Morvaország.

Magyarország kialakulása.

Magyarország mostani területe pár száz évvel ezelőtt még nagyobb volt, mint ma. Honfoglaló őseink, a kik ezer év előtt jöttek be Ázsiából, különböző népeket találtak itt, a kik közül egyik sem tudott szilárd és egységes államot alakítani. Ezt a föladatot csak a magyarok vezére, Árpád fejedelem

vitte végbe, szent István pedig az európai jogélet-hez és műveltséghez idomítva, megszilárdította. Szent István korában Magyarország nyugoton benyúlt a mai Ausztria területére Bécsen túlig, s még abból a korból ered *Bécs* neve is. Délen pedig az ország a Szávaig terjedt; az akkori Horvátország csak is a Száván túl kezdődött. Kr. után 1090-ben, meghalván az utolsó horvát király, a kinek neje szent László huga volt, a horvát rendek följajánlották országukat szent Lászlónak, a ki azt a magyar koronához csatolta. Horvátországot tehát nyolczszázados történet kapcsolja hozzánk. Újabb időben a nyughatatlan vérű nagyravágyók nagy horvát királyságot szeretnének kikerekíteni azokból az országokból, melyek Horvátországgal szomszédosak; de természetes, hogy ezt Magyarország nem engedheti meg. A törvény alapján álló józanabb horvátok azonban tiszteletben tartják Magyarország régi jogát, mert tudják, hogy a kis Horvátország Magyarország támogatása nélkül csakhamar igen is szomorú életre lenne kárhoztatva.

Szent László utódja, Kálmán király, a kit tudományáért Könyves Kálmánnak hívunk, 1100-ban elfoglalta Dalmáciát a szigetekkel együtt s magát Ó-Zarában dalmát királylyá koronáztatta. Ekkor azonban Dalmácia nem terjedt le délre mai határáig, hanem e tartománynak csupán éjszaki részét foglalta magába.

Nagy Lajos alatt (1342—1382.), a ki nagy tekintélyre emelte akkoron Magyarországot, legna-

gyobb volt hazánk területe. Nagy Lajos győzelmes háborúkat viselt a Dalmáciát megtámadó nagyhatalmú velenceiek s a törökök ellen, a kik akkor már kezdték magukat befészkelni Európában, egymásután ragadozták el a görög császárság országait és így egészen közel férköztek Magyarországhoz. Nem számítva hozzá a mai Galiczia egy részét, Halicsot, mely csak rövid ideig maradt velünk kapcsolatban s Nagy Lajos halála után elveszett: Magyarország birtokához tartoztak akkor a ma osztrák tulajdonban levő Veglia, Cherso, Lussin dalmát szigetek, a Bosznia és Szerbia éjszaki részét képező Ráma, a macsói és szörényi bánságok, továbbá a mai Románia, azaz Oláhország nyugoti fele, melyet Havaselvének, azaz havasontúli országnak neveztek, mely név a magyar köztudatban egészen a legújabb időkig fenmaradt.

Hollós Mátyás király, az igazságos, a kinek atyja, a nagy Hunyadi János Magyarország birtokaiért annyi véres csatát vívott a törökkel, nemcsak hogy föntartotta e terület nagy részét, de gyarapította is Ausztria felé; viszont azonban nem bírta megvédeni Dalmáciát a velencei köztársaság ellen, mely hajóhada segítségével egymásután hódította meg a szigeteket és a dalmát városokat.

Mátyás halála után gyöngye királyokkal verte meg az Isten Magyarországot, melynek urai örültek, hogy megszabadultak a népet szerető, igazságos, de kemény kezű királytól. Hogy mit nyertünk a gyöngye királyokkal, arra keservesen tanította meg

a magyart a mohácsi ütközet után bekövetkezett török hódítás, melynek következtében másfélszáz éven át Magyarországból csak egy kis sarló maradt meg, az országot övező hegyláncz karéja. Erdély pedig külön fejedelem alatt függetlenítette magát.

A törökök kiűzése után, tehát a XVII-ik század végén és a XVIII. század elején, Magyarország visszanyerte a Száváig minden birtokát; de még sem mondhatta magáénak. A hosszú török hódítás és a folytonos háborúk alatt, midőn nem egyszer a bécsi kormány elnyomása és az alkotmány megőrzése végett is fegyvert kellett fognia a nemzetnek, midőn e mellett vallási harczok is dúlták a megtépett országot, elnéptelenedett, elszegényedett, nagy részében pusztá lett ez a föld. Lakosságának nem volt sem száma, sem ereje, hogy meggátolhatta volna régi területének megcsonkítását. Pedig a bécsi német császári kormány szándékosan azt tette vele. Erdélyt meghagyta külön fejedelemségképen s azt egyenesen Bécsből igazgattatá, sőt az anyaország három megyéjét is hozzákapcsolá. A Duna és Maros közt levő termékeny, de akkor elpusztult területet nem kapcsolta vissza Magyarországhoz, hanem külön tartományt csinált belőle. Ez lett a temesi bán-ság s közbeszédben ma is még bánátnak hívjuk. A szlapon megyéket, melyek Magyarország közvetlen részei voltak, beolvasztotta Horvátországba; s ma már hiába mutatjuk ki jussunkat, ki vannak azok végképen szolgáltatva a horvátoknak. De még ez sem volt elég. Hogy a törökök esetleges támadása

ellen, valamint a pestis behurczolásának meggátálása végett állandó őrség védje a határt, fölállították a katonai határőrvidéket, melyet egyenesen a német katonai kormányzat alá rendelték; ennek ügyeihez tehát nem szólhattak az ország rendei. Ezt a végvidéket Magyarországhoz csak az alkotmány helyreállítása után, a hetvenes években kapcsolták vissza, Horvátországhoz meg épen csak a nyolczvanas évek közepén.

1797-ben Velenczét elfoglalván Napoleon, a későbbi francia császár, a velencei birtokok Dalmáciával rövid időre Ausztria tulajdonába mentek át; midőn 1809-ben Napoleon megverte Ausztriát, a tengerparton az Ausztriától elvett területből királyságot alakított, mely azonban csak néhány évig tarthatta fönn magát. A lipcsei csata után, 1813-ban, Napoleon elvesztette foglalmányait s Dalmácia is visszaszármazott szigeteivel együtt Ausztriára. Veglia, Cherso, Lussinszigeteket Isztriához csatolták, s így ezek az egykori magyar birtokok egyszerűen jogilag is elvesztek Magyarországra nézve.

A szerencsétlen végű 1848—49-iki szabadságharcz után a természetes határok fölött is úr akart lenni az elnyomó hatalom s megkísérelte Magyarországnak még földrajzi fölbontását is. A határőrvidék mellett Bács-Bodrogvármegyét kihasította, mint szerb vajdaságot; meghagyta továbbá a temesi bánságot, Erdélyt pedig, mely 1848-ban kimondta az egyesülést Magyarországgal, ismét különválasz-

totta, mint nagyfejedelemséget. Ez tartott 1867-ig. Ekkor megszűnt a szerb vajdaság vagy vojvodina, visszakerült az egyesült Erdély, néhány év múlva polgárosították a határőrvidéket; s ekképen megnyerte Magyarország azt a természetes és történetileg jogos alakját, melylyel ma bír, Dalmácián kívül. Természetes, hogy a jelenleg Ausztria-Magyarország által megszállott Bosznia is jogosan csak Magyarországhoz lenne csatolható; de ennek birtoklási kérdése ma még tárgyalás alatt sincs; azért Boszniára ebben a könyvben nem is terjesz-
kedhetem ki.

Az ország területe, földje, hegyei.

Magyarország Európának mintegy harminczad-részét teszi. Területe számokban kifejezve összesen 322,304 négyszögkilométer, még pedig :

Magyarország területe	279,749	□-kilométer.
Fiume	«	20
Horvátország	«	42,535

Ez a terület kerekszámban kifejezve, kevés híján *ötvenhét millió* katasztrális, vagyis hetvenöt millió magyar hold. Ekkora hazánk földterülete.

Ez a föld azonban nem egyenletes emelkedésű, nem is egyforma termőföld. Említettem már, hogy köröskörül a Kárpátok veszik körül. Ez a hegyláncz, mely néhol, kivált keleten, több száz kilométernyi szélességben nyújtja ki karjait, máshol aránylag keskeny szalagban vonul tova. Nyugotról az Alpok

nyúlnak be ; ezen kívül pedig az egész ország területét egy kisebb hegyláncz vágja keresztül harántos irányban. Eme hegyláncz két oldalán nagy síkterületek, alföldek, a Kis- és a Nagy-Alföld terülnek el egészen a Kárpátokig.

Ezekről akarok mindenekeelőtt szólni.

A Nagy-Alföld Magyarország közepét foglalja el, a Dunától az erdélyi hegyekig terjed. Körülbelül harmadrésze az egész Magyarországnak. Területe mintegy 100.000 négyszögkilométer. Nem egyhangú síkság ez, a mint a szem első pillanatra véli, hanem apró földhullámokkal, halmos tájakkal megszakított rónaság ; melyet a Duna, Tisza és mellékfolyóik hasogatnak keresztül. A fölfakadó belvizek tócsái madárvilágukkal, a folyók berkei, a községeket és nagyobb uradalmakat szegélyező fasorok változatosan tarkítják ezt a sík földet, melyen igen gyér az erdő s a hol van, ott is többnyire kicsiny ; mert az Alföld kiválóképen mezőgazdasági terület, a világ legjobb búzájának termőföldje, s óriási legelőinél Európában csak az oroszországi síkság mezősege nevezetesebb.

A Nagy-Alföld nem más, mint volt tengerfenék. Magyarország hegységei közt igen-igen régen, mielőtt még ember járt volna ezen a tájon, tenger volt. A tengeri kagylók maradványai még most is töméntelen sokaságban kerülnek elő a földből, különösen a téglavetők gödreiből és kútásáskor. Ebbe a tengerbe hozta a víz a hegyekről a sok mindenféle közet málladékát, mely finom iszap alakjában

lerakódott s idővel vastag réteggé halmozódott föl a tenger fenekén. Történt, hogy valami borzasztó földrengés, mint azt a nyomokból láthatjuk, iszonyú erővel lesüllyesztette földrészünk egy nagy darabját, ott, a hol ma a Fekete-tenger hullámzik. Ennek a süllyedésnek következtében megrepedt az a kemény sziklafal, melyben a Kárpátok délen érnek véget. Az épen nem széles repedésen keresztül utat talált a tenger a mélyebb földre; s a rohanó víz tovább és tovább vájván medrét a sziklaágyban, lassankint lehúzódt a nagy víz, kiformalódtak folyóink, a föld pedig megmaradt a később betelepülő emberek gazdagságául.

Ámde az a megmaradt vastag földréteg a vizet sem bocsátja oly könnyen keresztül; azért az Alföldön nem igen találunk természetes forrást, csak talajvíz-fakadásokat. A természetes forrásokat kutakkal kell pótolni.

Nem mindenütt találjuk ezt az agyagos állományú földet az Alföldön. Nagy területeken a homok uralkodik. Úgy, mint az élő tengerek partján, az Alföldnek is szélein uralkodik a homok, melyet igyekeznek faültetésekkel és gyöppel megkötni. A hol nincs megkötve, ott futóhomokká lesz, azaz minden nagyobb szél fölkaparja, elviszi messze-messze s a *buczkának* nevezett halmokba hordja össze. A Duna és Tisza közén, valamint a felső Tisza mellett, a Nyírségben sok buczkát láthatunk, melyek egész dombos jelleget adnak a vidéknek. Csakhogy ezek a buczkák gyakran változtatják he-

yöket, mert a szél meg-megbontogatja s más helyre fújja azokat. De a buczkákon, ha megkötik, nem csak jó legelőt nyerhetnek, hanem kitünő gyümölcs és kellemes bor is terem; s az utóbbi esztendőк tapasztalásain elindulva, a buczkák népének a gyümölcstermelésből új, gazdagság forrása nyílt.

Érdekes, jellemző tulajdonsága az Alföldnek a tanyai rendszer. Kis falu ugyanis alig van itt; csupa nagy város még a falu is. Hajdan itt is sűrűbben álltak a községek; hanem a török pusztítások alatt az emberek igyekeztek a városokba menekülni. Így pusztultak el a faluk s pusztákká levén, beolvadtak a városok határába. Ekképen némely város rengeteg határra tett szert. Debreczen, Szeged, Kécskemét, Szabadka, mindegyikének több a határa másfél-százezer holdnál. Természetes, hogy három-négy mérföldnyi messzeségre nem mehet ki mindennap a gazda; fölépítették tehát a tanyákat, ki-ki a maga földjén. Itt tartózkodnak nyáron, télen beköltöznek a városba s künn hagyják a tanyást a barmok gondozása végett. A tanya mellett néha pár gyümölcsfa vagy árnyékadó akác ringatja lombjait; itt-ott pedig egy szélmalom vitorlája forog, költői színt adva az egész rónának. Csak-hogy a gőz már kiszorítja a szélmalomokat; valamint a belvizek lecsapolása és a szaporodó fasorok részben megsemmisítették a régente oly híres délibábót. Megjelen ma is a délibáb a síkság fölött, de nem oly mérhetetlen nagyszerűségben, mint hajdan, a miről csodákat mesélnek az öregek.

A délibáb nagyszerű tünemény, mely csak sík földön vagy nagy vízfölületen fordul elő. Magyarországon kisebb arányban nem egyszer csillan föl a Balaton fölött, a melyre egy második tavat varázsol. De igazándi délibáb mégis csak az Alföldön látható. Ez a tünemény a levegő tükrözésétől származik s olyan, mintha víz rezegne és hullámanék a föld fölött; a tanyák, kazlak, fák, kutak fordított alakban tükröződnek ebben a légtüneményben, mintha csakugyan vízparton álló tárgyak volnának. Mikor legerősebben tűz a nap, tehát a déli órákban, gyönyörködhetünk legjobban a délibáb képeiben; a nap szálltával egyszerre eltűnik a képzelt víz is, mely igen sokszorejtheti tévedésbe az Alföldön járatlan, idegen embért.

A Kis-Alföld, mely a magyarországi Felső-Duna két oldalán, a Kárpátoktól a Bakonyig terjed, sok tekintetben már különbözik a Nagy-Alföldtől, s inkább a hegység előterének tekinthetjük, mely azonban termékenységre vetekedhetik a Nagy-Alfölddel, de nem egy dologban fölül is mulja ezt. Magyarország legnagyobb részét a *hegységek* töltik be. Ezek közt, mint már említettük, legfontosabbak a Kárpátok, melyek területéhez az országnak valamivel több, mint fele tartozik.

A Kárpátok Pozsonynál, az ország nyugoti határpontján kezdődnek. Itt Kis-Kárpátok nevét viselik. Ez a hegyláncz továbbhaladva éjszakanak, Fehér-hegység, majd Magyar-morva határ-hegység nevet vesz föl. Ezek még nem a leg-

magasabb hegyei a Kárpát-hegyláncznak; de egyes csúcsai mégis elérik az 1000 méter magasságot. E hegységek lejtője nyugotra elég meredeken a Morva folyó síkságára esik le; keletre pedig szelidebb hajlással leér a Vág folyóig s rengeteg erdőkben, érdekes, merész sziklacsoportozatokban gazdag. A Morva-határhegység a két ország határán annyira föltornyosul, hogy már csak egyes szorosokon lehet átjárni rajta.

A Morva-határhegységhez a nyugoti Beszkidek és az árvai Magura csatlakoznak, a Vág folyótól éjszakra, melyek főgerince Galicziát választja el Magyarországtól. Magasra emelkedő sziklafalaikat szűk, köves, zord völgyek bontják meg, melyeken zuhogva sietnek le a rohanó hegyi patakok és kis folyók, hogy a Vággal egyesülve, a Duna felé küldjék árjukat. Az árvai Magura már közel jár a havasok magasságához; legnagyobb csúcsai az 1557 méter magas *Pilszko* és az 1725 méternyire emelkedő *Babiagura*.

Ellentétben a Jablunkai-hegységgel és az árvai Magurával, a Vág folyótól délre terül el a *Kis- és Nagy-Fátra*, melyek délfelé lenyúlnak a Kis-Alföldre. Magasságra nézve megközelítik a Magurát; föl-emelkednek 1500—1600 méter magasságig. A Fátra meg van szaggatva remek völgyekkel, szakadékokkal, melyek közül a legszebbekhez sorolhatjuk a rajeczi völgyet és a Manin-hasadékot, mely a híres tordai hasadékkal versenyez.

Az árvai Magurától keletre emelkedik a Kárpátok leghatalmasabb tömzse, a *Magas-Tátra*. Hirte-

len meredekséggel látjuk a felhőkbe tornyosulni a szepesi fensíkról ezt az óriási hegytömeget, melynek gránitszirtein csak rövid pár hétre olvad el a hó. A Magas-Tátra legnagyobb pontja a most már *Ferencz József* nevet viselő Gerlachfalvi-csúcs, mely 2663 méter magasságra emelkedik. Ezután a *Lomniczi-csúcs*, mely 2630 méter, a *Nagy-Kriván*, a *Tengerszem-csúcs*, a *Tátra, Bástyá, Kónesiszta*. A Magas-Tátra nyugoti részét Liptói-havasoknak hívják. Jellege nagyon hasonlít a havasokhoz, csak épen jégárjai, azaz úgynevezett glecserei nincsenek. 1500—1800 méterig még fenyőerdők borítják; ezen az övön túl azonban már a törpefenyő, páfrány, havasi gyöp és moszat birodalma kezdődik; a bérczek teteje pedig már kopár szikla. A lejtőkön található nagy kőgörcgetegekből azt következtetjük, hogy a Tátra valamikor még magasabb lehetett; de az idő mállasztó ereje lesodorta a meglazított közeget. A víz hatalmáról élénk fogalmat adhat ma is a szűk völgyében, félelmes sziklák közt épen az ország határán tovarohanó *Dunajecz* folyó, valamint a Tátra-Füred fölött többszörös zúgóval eső Tarpatak, mely nagy köveket bir hengergetni árjával. Elragadó ékességei a Tátrának a tengerszemek, vagyis a mély, tisztavízű hegyitavak, melyek meglepő képet tárnak élénk sötétkék vagy zöld vztükrükkel a komor fenyvesek közt, melyek fölött a havas ormok csillognak gyémántos szirtekként a nap fényében. Gyakran azonban sűrű felhő takarja el ezt a látványt szemünk elől. Az ilyen

magas hegységen igen sokszor megtörténik, hogy a míg a csúcson állva, fölöttünk a legtisztább ég ragyog, lábunk alatt a fekete felhőben cikáznak a villámok; s ép oly csodás ellentét, hogy a míg a síkságon aratnak, fönn a magasságban hóvihar lepi meg fehér kristályaival a vápákat és szakadékokat.

A Magas-Tátrához csatlakozik a Szepesi-Magura, mely már mészhegység s így barlangokban bővelkedik; ezek közt nevezetes a bélai cseppkő-barlang.

A Magas-Tátrától délre, ennek ellentagjaként, a Vág és Garam folyók közt húzódik nyugotról keletre az *Alacsony-Tátra*, mely csak a Magas-Tátrához viszonyítva nevezhető alacsonynak. Hiszen ennek a csúcsai is majdnem elérik a 2000 métert; sőt a *Gyömbérhegy* fölül is mulja, mert 2045 méter magas; a *Királyhegy* pedig, mely három megyének vet határt, Gömörnek, Szepesnek és Liptónak, 1943 méter magasságban emelkedik hatalmas piramis-alakjával környezete fölé. Nevezetesebb csúcsai még e hegycsoportnak a *Nagy-Vapenicza* és *Prasiva-hegy*.

Az Alacsony-Tátrától délre még messze lehúzódik a Kárpátoknak *Magyar-Érczhegység* néven ismert csoportja, melyet azért hívunk így, mert tele van érczekkel: arany, ezüst, vas és réz dús kincseit rejtí magában. Ez a hegycsoport valóságos bányavidék. De nagy és híres barlangok is növelik nevezetességeinek számát; ilyen Európa legnagyobb

barlangja, az aggteleki Baradla, a csodás dobsinai jégbarlang és még több kisebb barlang. A szádélői és áji völgyszakadékok a természeti erők dűlásának ékes bizonyságai. Gyógyvizek is bőven fakadnak ebben a hegységben.

A Tátrától keletre eső szepesi Magurának leg-szebb része a Dunajecz folyó áttörése az ország határán. Szepes- és Sárosmegyék határán a *Branyiszkó-hegység* nevezetes az 1849-iki magyar győzelemről; még tovább napkeletnek a *Keleti-Beszékédek* és *Erdős-Kárpátok* már keskenyebb szalagban kanyarodnak Máramaros felé. Nevezetesebb tagjai a *Vihorlát-hegység* a Laborcz és Ung folyók s a *Polyána-hegység* az Ung és Latorcza folyók közt. Eperjesnél egy egészen különálló alakulat kezdődik, mely levonul délre a Tiszáig. Ez az *Eperjes-tokaji* hegység, mely a tűzhányó-hegyek maradványa s valamirettenetes föld-rengés vethette föl. A Sátoralja-Ujhelytől Tokajig terjedő vidék *Hegyalja* néven ismeretes. Végső tagja, mely mintegy ört áll az Alföld szélén, a tokaji Nagyhegy, a híres tokaji bor egyik termőhelye.

A *Máramarosi-havasokban*, melyekben a Tisza folyó ered s a hol nemcsak nagyterjedelmű sóbányák, hanem más gazdag bányák is nagy mennyiségben fordulnak elő, ismét magasabbra emelkedik a hegy-láncz. A Máramarosi-havasok csúcsai közt legmagasabb a *Hoverla* (2058 méter) Galiczia határán, a hol a Tisza forrásai vannak s a Pop Iván, a mely 1940 méter magas.

Itt a Kárpátok ágai mintegy legyezőalakban szét-

nyílnak s két nagy águk közt számos alacsonyabb hegységet zárva be, a keleti felföldet, azaz Erdélyt alkotják. A nyugot felé forduló ág legtekintélyesebb része az Erdély határát képező *Rodnai havasok* csoportja, mely magasságra nézve megközelíti a magas Tátrát. Csúcsai közül a *Nagy-Pietrosz* 2303, az *Ünőkő* 2280 méter magas. Nyugotra folytatásuk a *Lápos* hegység, mely már jóval alacsonyabb, majd déli irányba fordulva a *Meszes*, (a Királyhágóval, mely aránylag nem magas hegy ugyan, de mégis róla nevezik Erdélyt Királyhágóntúli földnek is), a *Rézhegység*, a *Biharhegység*, mely ismét tekintélyesen fölemelkedik, s nevezetesebb csúcsai a havasi övbe törnek, így az 1845 méter magas *Vigyázó* (*Vlegyásza*), az 1849 méter magasságú *Bihar*. Ettől keletre terülnek el a *Gyalui havasok*, melyek szintén fölérnek 1800 méterig. Ezek keleti oldalán találjuk a híres tordai hasadékot, ezt a bámulatos völgyet, mely megdöbbenti az embert merész sziklafalaival, mély szurdokaival, borzongató nagyszerűségével. A Gyalui havasoktól délre fekszik az erdélyi *Ércz-hegység*, szinte kimeríthetetlen termőhelye a nemes fémeknek, kiváltképen pedig az aranynak. Ez Magyarország leggazdagabb aranytermő vidéke, a hol már a rómaiak is szorgalmasan bányásztak; noha tökéletlen eszközeikkel nem hatolhattak annyira, mint ezt a mai bányászat teszi. Egyik kiváló nevezetessége a *Detonáta* bazalthegy, melyet szintén vulkánikus, azaz tűzhányó működés hozott létre.

Az imént felsorolt hegységeknél azonban hatal-

masabb az a nagy bérczívezet, mely keletről és délről Romániától választja el Erdélyt, illetőleg Magyarországot. Erdőben, tengerszemekben, sóban, kőszénben, gyógyvizekben bővelkedő, gyönyörűbbnél gyönyörűbb tájképi részletekkel csábító hegylánczolat ez, mely magas peremmel zárja el tőlünk az oláhok országát, a melynek szelidebb lejtőire csak a szorosokon át juthatunk. Ilyen szorosok: a borgói, tölgyesi, gyimesi, békási, ojtozi, bodzai, határhavasi, ó-sánczi, tömösi, törösvári, vöröstoronyi, szurdoki és a Vulkán-szoros. A Rodnai havasoktól dél felé, tehát Románia felé keletre következőleg sorakoznak csoportjai: *Borgói* hegység, *Kelemen-havas*, ebben a *Pietroszul*-hegy 2102 méter magas, a *Görgényi* és *Gyergyói* havasok, a *Hargita*, végül a *Bereczki*-hegység. Ettől nyugotra, tehát Erdély déli határán elvonuló párkányhegység a legmagasabb és legzordabb része a Kárpátok déli lánczának. A *Bodzai* hegységben a *Csukás* 1958 méter magas; a *brassói* hegységet a törösvári szoros 1200 méter magasságban szeli át; a *Királykő* 2241 méter magas csúcscsal tekint Oláhország felé; ettől nyugotra a *Fogarasi* havasok legmagasabb pontja, a *Negoj*, mely 2536 méter magasságával a Lomniczi csúcscsal vetekszik, a *Szebeni* hegyek a *Csindrelben* 2248 méter magasságig emelkednek. Innen nyugotra következnek a *Paring*, *Vulkán* és a *Hátszegi* hegységek. Ez utóbbinak legmagasabb csúcsa a 2480 méter magas *Retyezát*. Innentől fogva a hegyláncz megint alacsonyabb vonulatban déli irányban leszáll egészen a Dunáig.

Magyarország nyugoti részén, a Dunától délre az Alpok nyúlványai ereszkednek le, melyek tagjai a *Dobra*-, a *Rozália*- és a *Lajta*-hegység. Ennél nevezetesebb hegylánczolat a magyarországi Középhegység, mely a Balaton déli csúcsától, átsapva a Dunán is, a Kárpátok alatt egészen a Sajó folyóig húzódik. Sorát a *Bakony* kezdi meg. Ez az aránylag nem magas, 700 méterig emelkedő mészhegység, melynek legnevezetesebb sajátosságai az egészen egymagukban álló kúphegyek (bazaltok), kialudt tűzhányók, minők a *Badacsony*, *Tátika*, *Somlyó*, *Sághegy* stb. a Balaton éjszaki oldalán vonul északkeletnek. Hozzája csatlakozik a *Vértes*-hegység, azután a *Pilis*, melynek része a budai hegység is. A Duna balpartján a *Cserhát*-hegységben leli folytatását, mely után a Zagyva és Tarna folyók közt a Mátra következik. A Mátra-hegycsoport a Középhegységnek legmagasabb része, egyes csúcsai 1000 méternyire ormosodnak; főcsúcsa, a *Kékes*, 1010 m. magas. A Mátrától keletre húzódik az erdős *Bükk*-hegység a Sajóig.

Egészen elszigetelten áll a Dunától a Duna és Dráva szögében a *Mecsek*-hegység, mely Baranyavármegye nagy részét borítja. Tőle éjszakra a Balatonig találjuk a Dunántúl szelid dombvidékét.

A Dráva és Száva közt, Horvát-Szlavonország területén, a drávatorkolati síkságig szintén az Alpok nyúlványai vonulnak le Stájerország felől. Az Ivancsicza- és Sljeme-hegység közt, melynek legmagasabb pontja, a Bisztra 1035 méterre emelkedik

Zágráb fölé, van a vadregényes Zagorje terület. Zágrábtól keletre Belovármegyén át csökken a hegy magassága; de Pozsegamegyében ismét fölemelkedik majdnem ezer méternyire, míg a Djel-hegységgel hirtelen elvész a szlavoniai síkságban. Sziget-hegységet képez a Duna mellett Szlavonia keleti végében a *Fruskagora* a Szerémségben, mely a magyarországi szőlőtermelésnek kiinduló pontja volt ezelőtt ezerhatszáz esztendővel, a rómaiak korában.

A tengermellék hegységei a *Kis- és Nagy-Kapella* és a liburni *Karszt*, melyeket együtt általában horvát Karsztnak neveznek, továbbá a szintén karsztjellegű *Velebit*, mely az egész horvát tengerpartot követve, határt von Horvátország és Dalmácia közé, melyen meg a *Dinári* havasok láncza vonul át.

A Karszt rendkívül érdekes, sőt nagyszerű, de zordon kopárságával egyszersmind nagy szegénység képét mutató hegység. Csupa mészkőből, de olyan szerkezetű mészkőből áll, melyet nagy szén-savtartalma miatt hamar old föl a beszivárgó víz. Ennek következtében a rajta eredő patakok majd mind bűvő patakok, azaz rövid folyás után hirtelen eltűnnek a repedésekben s a sziklák méhében képződött üregekben összegyűlvén, közel a tengerpart-hoz, vagy nem ritkán magában a tengerben törnek ismét elő. A sok belső üreg fölött minduntalan beomlik a megvékonyult felső réteg s ekkor tölcseralakú mélyedések támadnak, melyeket dolináknak hívnak. A Karszt legnagyobb része merőben ter-

méketlen, csak egyes védett helyein van erdő, de ez aztán rendszerint gyönyörű, buja fenyves. A lakosok csak apró, kőfalakkal védett kertecskéekben ültetik csenevész kukoriczajokat és zöldségöket s a sovány gyepfoltokon legeltetik vézna barmaikat. Legjobban élhet meg a kopár, hegyes vidéken a kecske. Nagy csapás az erdőtlen helyeken a *bóra*, ez a romboló éjszakkéleti szél, mely mindent fölforgat, mindent lefagyaszt. Csak ott vannak jobban megóva tőle, a hol a még fönnálló erdők ótalmat nyújtanak a földnek és a növényzetnek; mert a bóra lesöpri magát a földet is. Hajdan nem volt ennyire kopár ez a vidék, (noha termékeny soha sem lehetett), hanem a velenceiek igen sok fát hordtak el hajóépítés czéljából és czölöpöknek, mert Velence városa az Adriai-tenger egy szigetszoportján csupa czölöpözött alapra épült. Megkisértik most ujra való beerdösítését; de ez igen lassan halad és rengeteg költséggel jár, minthogy a mészkő-sivatag apró földfoltjain nehezen fogamzik meg a fa. A kecske is, a lakosok kedvelt állata, hozzájárult a Karszt letarolásához, mert lerágta a fiatal hajtásokat, miért is most tilos kecskét tartaniok ott, a hol új ültetések vannak.

Hálásabb a Karsztnak keskeny tengerparti része. Itt a termékeny völgyekben és a földet föntartott vápákban már megterem az olajfa, babér, fügefa és kitünően diszlik a szőlő. Minő bámulatos különbség! Lenn a lapon virul a hamvas olajfa s az örökzöld babér, mikor fönn még hó földi az ormokat!

Magyarország vizei.

Említettem már, hogy Magyarország a Duna középmedencéjében fekszik. A tengermellék keskeny lejtőjét leszámítva, az egész ország területe befelé, a Duna völgyébe lejtősödik s ez a körülmény adja meg Magyarország egységes földrajzi helyzetét. Egyedül éjszakon, a kis Poprád folyó töri át a Kárpátokat s tér ki a Duna hálózatából; de ez oly csekély területen történik s oly földszerkezeti véletlenségnek tulajdonítható, hogy számba sem kerülhet.

A *Duna* úgyszólván középen szeli át Magyarországot földjét. Ez a hatalmas folyam, mely nagyságra nézve második Európában (Európa legnagyobb folyama a Volga, Oroszországban), a németországi *Feketeerdő* nevezetű hegységben két kis forrás egyesüléséből keletkezik s áthaladván a Württemberg és Bajorország német királyságokon, azután Felső- és Alsó-Ausztria osztrák koronaországokon, Magyarországon, Szerbia, Románia és Bulgária határvonalán tovahaladva, Romániában három ágra oszoltan a Fekete-tengerbe ömlik. Egész hosszúsága 2850 kilométer, vagyis körülbelül 400 régi mérföld. Ebből egy harmadrész jut Magyarországra.

A Duna Dévénynél lép Magyarországra, miután az Ausztria és Magyarország közt határvonalat képező *Morva* folyó habjaival gyarapodott. Az osztrák Haimburg és a folyam fölött hatalmas szökéssel fölemelkedő Dévény sziklahegye közti

hasadékot Magyarország kapujának is nevezzük. Mindjárt Pozsony alatt sík földre ér s a *Csallóköz* szigetet alkotja. Folyása meglassul, vize megzavarodik. Egyik ága, a Kis-Duna vagy mosonyi Dunaág, Győr felé kerül el s a Szigetközt képezi. A főfolyó, a Kis-Duna és a Csallóközi ág közvetlenül Komárom fölött egyesül. Így halad el, már nagy, 4—500, helyenkint 800 méter szélességben Esztergom mellett, Váczig többszörös kanyargással folyvást keleti irányban, bár közben fölveszi balról a *Vágot*, ezt a rakoncátlan folyót, mely a Tátrában ered s miután az *Árva* folyóval is szaporította vizét, Liptón, Árván, Trencsénen át Nyitra és Pozsonymegyék közt folyva, a Csallóközi ággal egyesül, melybe a *Nyitra* is ömlik s mint Vág-Duna, Komáromnál torkollik a Dunába; Esztergomnál a *Garamot*, Szobnál az *Ipolyt*; a jobb parton pedig Magyaróvárnál a *Lajtát*, mely egyszersmind Magyarország határfolyója is Ausztria felé, a *Rábát*, mely a Stájer havasokból jön és Vas, Sopron, Györmegyéken áthaladva, Győrnél a *Rábczával* megnövekedve, ugyanott ömlik a Kis-Dunába.

A Duna Pozsonytól fogva egész Komáromig már szabályozva van s így talán elkerülhetők lesznek azok a csapások, melyek minden áradásnál megviselték partvidékét, leginkább azonban a Csallóközt. Szabályozták a Vág alsó részét és a Rábát is, melynek tavaszi áradásai szintén sokszor rémítették és károsították a parti lakókat.

Vácznál a Duna a szép visegrádi hegy alatt egy-

szerre könyökbe kanyarodva, miután több apró szigetet képez, két ágra oszolva, déli irányba fordul. A két ág a *Szent-Endrei* szigetet képezi. A sziget alatt megint széles folyammá egyesül a két ág s így ér a Duna székesfővárosunk, Budapest alá, a hol a budai hegyek, főleg pedig a síkságra kikönyöklő Szent-Gellért sziklaorma megint összeszorítja. Budapest alatt megint két ágra oszlik a Duna, mielőtt az Alföldre ér s a nagy *Csepelszigetet* képezi. A baloldali, úgynevezett soroksári ág egy keskeny csorgó kivételével el van zárva; a víz nagy tömege a jobb oldalon, a promontori ágon ömlik le. Elhaladva Duna-Földvár, Paks, Tolna, Mohács városok alatt, a hol a Margitta-szigetet képezi sok apró szigettel együtt, részben szabályozott mederben még mindig dél felé tart egész Vukovárig, útközben még jobbról Tolnánál fölvéve a Sió-Sárvíz csatornát, azután a Drávát, melyről még szólni fogok. Vukovárnál keletre fordul s a Fruskagora-hegység lábánál, Ujvidéknél elhaladva, Titelnél a *Tisza* árával növeli vizét. Itt megint délnek fordul és Zimonynál egyesül a *Szávával*.

Miután a Szávát és a *Bégával* egyesült *Temest* és *Nérát* magába fogadta a Duna, többszörös kisebb kanyarodással folyvást keletnek tart Magyarország és Szerbia közt, már mint tekintélyes, 1000—1200 méter széles nagy folyam, egészen Orsováig, a hol elhagyja Magyarországot. Báziás és Orsova közt van az a nagyszerű szorulat, melyet a világ csodái között szokás emlegetni. Közönségesen Vaskapunak

hívják; de ez téves elnevezés, mert a Vaskapu csak egy része az Al-Duna zúgóinak s már nem is Magyarország, hanem Románia területén van. Az Al-Duna a legutóbbi évekig félelmes akadály volt vízalatti szirtjeivel, örvényeivel, szorosaival a hajózásnak. Már hetven évvel ezelőtt Széchenyi István gróf fáradozott azon, hogy ezeket az akadályokat elháríthassák. De ez csak gyöngye kezdet volt. A voltaképeni szabályozás csak a legutóbbi években történt, befejezése meg épen mostanában, 1898-ban. Az európai hatalmak ugyanis Magyarországra bízták az Al-Duna és a Vaskapu szabályozását s e munkának végrehajtása, mely egész Európa bámulatát szerezte meg, épen ezredéves ünnepünkkel esik egybe.

A dunai szorosok Moldovánál, Báziás alatt kezdődnek. Moldova alatt emelkedik ki a folyam közepén a Babakai szikla, mint a zúgók előőrse. Nem messze innen a jobb, azaz szerb parton látható a magyar történelemben gyászos emlékü Galambócz vára (szerbül Golubác), balról, a magyar parton Lászlóvár. Egymásután következnek most a sziklapadok, örvények, melyek akadályait akképen hárították el a szabályozással, hogy a kiálló szirtfokokat lerobbantották a folyam kiszélesítése végett, a vízalatti sziklákat vagy fölrobbantották, vagy csatornákat vágtak bele, a hol pedig igen gyors iramodású volt a víz, ott nagy kőgátak és sarkantyúk segítségével lassították folyását. Ilyen veszedelmes helyek a folyamban a Kozla, Dojke, Izlás,

Tachtalia sziklazátonyok, Greben szirtfok, melynek egész orrát lerobbantották. Legmeglepőbb része azonban az Al-Dunának a Kazán-szoros, a hol tudniillik sok ezer esztendővel ezelőtt a magyarországi beltenger kiömlése végbement. — Óriási egyenes sziklafalak közé szorul itt a Duna. Alig 150 méternyire szűkül az előbb 1200 méter széles folyam. Természetesen ez csak úgy történhetik, hogy mélysége is hirtelen növekszik, úgy, hogy a Kazán-szorosban 70—75 méter mélységű a víz. A szerbiai parton láthatni Traján római császár útjának maradványait. (Az utat ezerhétszáz esztendővel ezelőtt építették, részint a sziklába vájták, részint a sziklába helyezett gerendákra deszkát fektettek, úgy, hogy az út levegőben függő hidnak volt mondható.) A magyar parton pedig látjuk a sziklába vágott Széchenyi-utat, mely a lángeszű Széchenyi István gróf teremtménye. Nemsokára ezután Orsova következik, a hol a Duna kilép Magyarországból. Nem messze innen van a kis Ada-Kaleh sziget, mely ma is a török szultáné, de a mi katonáink tartják megszállva. Ezen alul érjük a Vaskaput, melyen keresztül most már az említett hatalmas csatorna nyit egyenes utat a folyam árjának.

A Duna legnagyobb balparti mellékfolyója a *Tisza*. Ez az igazi magyar folyó, mert Magyarország területén fakad s ott is ömlik a Dunába, a mint már tudjuk, Titel alatt. A Tisza a máramarosi havasokon a Fekete- és Fehér-Tisza egyesüléséből keletkezik. Eleinte sebes rohanású hegyi folyó, mely vesze-

delmes munkát ad a fát szállító tutajosoknak. Máramarosvármegyében a *Vissó, Iza, Taracz, Talabor* és *Nagyág* folyókkal növeli vizét s Királyházánál kilép az Alföldre. Nagy kanyargásokkal foly aztán lassan és méltóságosan előbb éjszaknak, Csapig, aztán délkeletnek Szolnokig, a hol déli irányba tér és egészen torkolatáig a Dunával párvonalosan foly tovább. Alsó folyásában már 200—300 méter a szélessége. Partjain fekszenek: Tokaj, Tisza-Füred, Szolnok, Szentés, Szeged, Ó-Kanizsa, Zenta, Ada, Ó-Becse, Titel városok. Egész Tokajig járhat rajta gőzhajó. Lassú folyása azért van az Alföldön, mert a gyöngén lejtő síkságon csekély az esése. Tavasszal, hóolvadáskor hirtelen szokott megáradni s messze terjedő ártereit víz alá borítja. Minthogy csak lassan huzódhatik vissza medrébe, hajdan nagyon is csavargó volt az útja, minduntalan más-más ágyat vájt magának, holt-ágakat, ingoványos berkeket, morotvákat hagyva hátra. Egykori halban való gazdagságát is annak köszönhattük, hogy a berkekben és lomha ágakban jó nevelőhelye volt a halivadéknak. Szabályozása óta, melyet már a negyvenes években kezdtek meg Széchenyi István gróf buzdítására s még ma sem fejeztek be teljesen, a sok átvágással 1100 kilométerről 700 kilométerre kurtították meg az útját. Több százezer hold termőföldet mentesítettek a szabályozás által; ámde nem sikerült mindig és mindenütt a folyó megfékezése, csak pár éve is igen nagy területet borított el tavaszi áradáskor;

1879-ben pedig Szeged városát söpörte el rohanó hullámaival. A Tisza Magyarország egész keleti felének vizeit fölveszi magába ; a Temesen, néhány patakon s az Erdélyből külön kiszakadó Olton kívül a Tiszán át gyűlnek a keleti félország összes folyói a Dunába. Ezért is olyan veszedelmes az áradása, mert egyszerre tolul le rajta a hegyek hóleve az Alföldre.

A Tisza völgyének attól fogva, hogy a folyó a síkságra ér, tiszta magyar lakossága van. A Tiszáról zengő népdalaink sokasága tanuskodik róla, hogy mennyire begyökerezett szeretete a nép szívébe. Nem tántorította meg a partjain lakókat ebben a ragaszkodásban még az a sok pusztítás sem, melylyel a megbőszült folyó sokszor sujtotta őket. De szép is a Tisza, noha alföldi útjában nem dicsekedhetik regényes partrészletekkel ; de ha megállunk úgy napnyugtakor a partján, midőn berkeinek fűzfagömbjein s reszkető nyárfa-lombjain át izzó nyílzáport látszik lövelni a leszálló tűzgolyó, a szanaszét kanyargó ágak szigeteinek nádasa fölött millió vizi madár száll csirikolva éjjeli szállására ; a dombosabb mezőkön megszólal a síró pásztor-síp, melybe andalítóan kondul bele a gúlya kolompja : megértjük, miért rajonghat egy költő édes dalokban a Tiszáért.

A már említettem máramarosi kis folyókon kívül még több nagyobb folyó torkollik a Tiszába. Ezek a jobbparton így következnek :

Bodrog. Ez nem önálló folyó, hanem egész folyó-

hálózatból keletkezik. A Beregvármegyén átfolyó *Latorcza*, melybe a *Borsovával* egyesült *Szernye* ömlik, fölveszi az *Ung* folyót, mely a keleti Beszékben ered s melybe a szintén az említett hegységből jövő *Laborecz* szakad; mindezek egyesülését hívják Bodrognak, melybe még a Sárosmegyéből jövő *Ondova* és Tapoly ömlik. A Bodrog Tokajnál torkollik a Tiszába.

Takta. Ez Tokaj alatt kezdi kigyózó útját s a Tiszával egyenközűen folyva, rendkívül bonyodalmas csavargás után tér a Tiszába.

Hernád. Ez a Szepességben ered. Kassáig regényes szűk völgyben foly; Kassa alatt fölveszi a *Tarczát*, Zsolcza alatt pedig a *Sajót*, mely a gömöri érc-hegységben ered s a bájos Sajó-völgyben előbb déli, majd keleti irányban, a *Bodvával* egyesülten a Hernádba s ezzel együtt a Tiszába szakad.

Zagyva, kisebb folyó, mely a Mátrában ered mellékfolyójával, a Tarnával együtt. Szolnoknál ömlik a Tiszába. Szolnokon alul nincs az egész jobbparton jelentékenyebb folyó. Nagyobb és jelentősebb mellékfolyók a halpartiak. Ezek a következők:

Szamos. Erdélyben keletkezik a *Nagy-Szamos* és *Kis-Szamos* egyesüléséből. A Nagy-Szamos a rodnai havasokban ered s kelet-nyugati irányban foly Deésig, a hol a Kis-Szamossal egyesül. A Kis-Szamos pedig délről, a gyalui havasokból jön és szintén két ág egyesüléséből, a *Meleg-* és a *Hideg-Szamosból* keletkezik. Iránya eleinte keletre tart,

de Kolozsvártól nem messze egyszerre éjszaknak fordul, a mig Deésnél a Nagy-Szamossal találkozik. A Szamos innentől kezdve több nagyobb kanyarodóval folyvást éjszaknyugotnak tartva ér a Tiszához, útközben a *Túrral* és a Meszeshegységből jövő *Krasznával* növelvén árját.

Körös. Mellékfolyója a *Berettyó*. A Körös három azonos nevű folyónak egyesülése; ezek: *Sebes*-, *Fekete*- és *Fehér-Körös*. Mind a három a Bihar-hegységben fakad. A Sebes-Körös a legbővebb vizű köztük; a Meszes-hegység és a Rézhegység alatt páratlan szépségű völgyben hömpölygeti gyorsfutású vizét Nagy-Várad felé, ahol kilép az alföldi síkságra. Szeghalomnál a Rézhegységből jövő *Berettyót* veszi föl. Hamarabb éri el az Alföldet a Fekete-Körös, mely Nagy-Szalonta közelében vág neki Biharmegye rónaföldjének; a Fehér-Körös Aradmegyén át tör ki az Alföldre. Békés-Gyula és Csaba mellett elhaladván, Békésnél egyesül a Fekete-Körössel, Gyománál pedig a Sebes-Körössel egyesülvén, mint Hármaskörös délnyugoti irányba kanyarodik és Szarvasnál elhaladva, Csongráddal szemben torkollik a Tiszába. Áradásai miatt szintén sokat szenvedtek a parti lakosok; most már nagyrészt szabályozva van s tervbe vették hajózhatóvá tételét is. Ma csak talpak és sajkák járhatnak rajta.

Maros. A Tisza legnagyobb mellékfolyója, mely Erdélyt egész szélében szeli. A gyergyói havasokon ered; előbb éjszaknak kanyarodik; de megkerülve a görgényi hegységet, délnyugati irányba fordul s

termékeny, halmos völgyén át Maros-Vásárhely, Nagy-Enyed, Gyula-Fehérvár mellett Déváiig érve, keletnek csap. Az erdélyi Érczhegység falai egészen partjáig hatolnak le s minden fordulónál meglepő tájrészletekkel gyönyörködtetik a szemet egészen Mária-Radnáig. Radna és Lippa közt a Maros kijut az Alföldre, jobbra hagyva az egykor boráról híres aradi hegyalját, melynek gazdagságát sok más magyarországi híres bortermelő hely sorsához hasonlóan, a filloxera tette tönkre. Mint alföldi jellegű folyó vonul el a Maros Aradnál, Csanádnál, Makónál és Szeged fölött ömlik a Tiszába. Hajdan Szeged alatt torkolt; de a szabályozási terv szerint átvágták medrét, noha a szegediék tiltakoztak ellene s egyenesen a város fölött vezették be a Tiszába. A Maros áradáskor nagy víztömeget hord széles medrében, minthogy útjának legnagyobb részén hegyi folyó, nagyobb esőzések idején s havas tél után rendkívül megszokott növekedni, veszedelmére a parti helységek földjeinek.

A Maros mellékfolyói közül nevezetesebbek: jobbpartján az *Aranyos*, mely a Biharhegységben ered; balról a *Nyárád*, a *Kis-Küküllővel* egyesült *Nagy-Küküllő*, mely a Hargitahegységben fakad, átszeli a Székelyföldet, Segesvár, Erzsébetváros, Medgyes irányában és Tövisnél foly a Marosba; a *Sztrigy*, Hunyadmegyében. Ezentúl nincs más jelentékenyebb mellékfolyója.

Minthogy a Duna vizválasztóján halad le, itt említjük meg az *Olt* folyót is, mely a gyergyói

havasokon ered s előbb délnek, majd éjszaknak és Barótnál délnyugotnak fordulva, a vöröstoronyi szoroson áttör a fogarasi havasok lánczán s elhagyja Erdélyt; hasonlóképen a Zsil is Romániába tör ki a Vulkán-szoroson át.

A Duna jobbparti nagyobb mellékfolyói közt említettük a Dráva és a Száva határfolyókat.

A *Dráva*, mely Magyarország és Horvátország éjszaki határát szabja meg, Tirolországból Karantán és Stájerországon át jön be Magyarországra. Légrádnál Zalavármegyében a Stájerországon át folyó *Mura* ömlik beléje. Mintegy 300 kilométer hosszúságban mossa a magyar földet s Eszéken alul szakad a Dunába. Nagy folyó, de vizállása igen változó és bizonytalan, azonkívül igen sok kavics-hordalékot és lebegő fatuskót sodor erős árja, miért is csak csekély távolságra járhat rajta gőzhajó. Torkolata táján sok tavat és mocsarat alkot kiöntéseivel.

A *Száva* rövidebb, de kevésbbé rakoncátlan folyó, Krajnában ered s a Sljeme-hegység alatt lép Horvátország területére. Közel Zágrábhöz széles síkságra, a Túrmezőre ér, egész Jaszenováig, az Una folyó torkolatáig, a hol jobbpartján a boszniai hegyek kísérik egész Zimonyig, illetőleg Belgrádig, Szerbia fővárosáig, a hol a Dunába ömlik. Balról csak jelentéktelen folyócskák táplálják; jobbról a krajnai havasokon eredő *Kulpa* ömlik bele, melylyel a *Mreznicza* és *Korana* karszti folyók egyesülnek Károlyvárosnál, azután az *Una*, mely Horvát-

ország és Bosznia határát képezi. Többi jobbparti mellékfolyója, mint a Verbász, Boszna, Drina már kívül esnek Magyarország területén. A tengerparton, minthogy a vizválasztó hegygerincz nagyon közel esik és a hegységnek a tenger felé való lejtése meredek, csak rövid, de nagyésésű, bővizű folyók vannak. A legtöbb folyócska, mint már mondtam, nem gyűlhet össze nagy folyóvá, mert a Karsztlyukak elnyelik vizeiket. A magyar-horvát tengerparton csak egy érdemel említést határválasztó voltánál fogva, ez a Recsina vagy Fiumara, mely mély sziklaszakadékaival Fiume és a horvát terület közt von határt.

Dalmáciában jelentékenyebb folyók: a *Zermagna*, *Kerka*, mely megragadó, hatalmas zuhatagokban ömlesztvi bőséges vizét a tengerbe Sebenico közelében; a *Cettina*. A *Narenta* már nagyobb folyó, de csak kis területen szeli át Dalmáciát, mielőtt a tengerbe szakad; ez Hercegovina főfolyója.

Csatorna, mely hajózásra is alkalmas, eddig csak egy van a csatornázott Béga folyón kívül. Ez a *Ferencz*-csatorna, mely Bezdán és Tisza-Földvár között Bács-Bodrog vármegyében a Dunát köti össze a Tiszával. Ez száz évvel ezelőtt épült; újabban pedig kiegészítették az Ó-Sztapártól Újvidéig vonuló Ferencz József-csatornával, mely viszont a Ferencz-csatornát újra a Dunával köti össze. Legújabbán a budapest-csongrádi csatornát tervezik, mely a Dunát és Tiszát Pestmegyén át kötné össze. A folyóvízben oly szegény Alföldre pedig

nagy áldás lenne a csatornázás, annál inkább, mert öntözésre is használhatnák, úgy, mint a Ferencz-csatorna egy részén is berendezték az öntözést, sőt segítségével még rizstermelő telepeket is csináltak.

Lecsapoló és egyéb gazdasági csatorna már több van Magyarországon. Ezekkel igen sok talajvízzel borított, mocsaras, zsombékos területet váltottak át termőföldre. Ilyen csatornák a Dunántúl a Hanság-csatornák; a Marczal, a Zala, a Balatonba torkoló belvizlevezető zalai és somogyi csatornák, melyeket ott ároknak hívnak; a Balatonból kiömlő Sió-csatorna, melylyel a fehérmegyei belvizeket gyűjtő Nádor- és Sárvíz-csatornák, továbbá a csatornázott Kapos egyesül; a Duna mellékén Pozsony-megyében a Feketevíz-csatorna; Nyítrában a Dudvág; a felső Tisza mellékén a Szernye-mocsarat lecsapoló csatorna; a Tiszántúl a még munkálatban levő Krasznaszabályozó csatorna, mely a nagy ecsedi lápot fogja levezetni; a Hortobágy; Aradmegyében a gazdasági célra a Fehér-Körösből kivezetett Nádor- és Malomcsatorna; Csanádban pedig a már több nevezetes ipartelep, így a mezőhegyesi cukorgyárat is ellátó élővíz-csatorna, mely a Marosnak mesterségesen vágott ága; a délvidéken, a Maros-Duna szögén a már említett Bega, a Berzava- és a Terézia-csatorna, mely az Alibunári mocsarat csapolta le.

Tavak dolgában elég gazdagnak mondható Magyarország, ámbár nagyobb tava csak három van. Mind a három a Dunántúl ékessége.

Első köztük a *Balaton*, mely nemcsak Magyarországnak legnagyobb tava, hanem kiterjedésre nézve sincs hozzáfogható egész Közép-Európában. Csak Oroszországban és Svédországban van néhány nálánál sokkalta nagyobb tó; de a hires és gyönyörű olaszországi és svájci tavak egyike sem éri utól nagyságával. A Bakony szélén terül el ez a kis «magyar tenger», a hogy régente elnevezték. Három vármegye határa szögellik össze síkján: Veszprém, Zala és Somogy vármegyéké. Hosszúsága 78 kilométer; a déli, azaz somogyi partja majdnem egyenes vonal, az éjszaki, zalai part azonban sok kisebb-nagyobb öböllel csipkézett, ennek következtében szélessége is különböző. A tihan y félsziget fokán keskeny szorossá szűkül; a félsziget két medenczére osztja. A felső medence jóval szélesebb, a hol legnagyobb, Siófok és Almádi közt, 13 kilométer. Az alsó medence mindenütt keskenyebb, 5—7 kilométer, csak egy helyen, Balaton-Keresztúr és Szigliget közt haladja meg a tíz kilométert. A tó egész területe 690 négyszögkilométer. Hozzá tartozik még egy kis nyulvány, a kis Balaton, Keszthelyen alul. A Balaton mélysége nem nagy, átlag csak 5—6 méter, legmélyebb helyén 12—13 méter, tehát egészen sík tó. Az, hogy egész tornyot is elnyelhetne, pusztá mese. Viharai azonban sokszor nagyok, sőt veszedelmesek, ugyancsak megtánczoltatják a nagyobb gőzhajókat is, és a kik utaztak rajta, nem egyszer ismerkedtek meg a tengeri betegség kellemetlenségeivel. Igen szép a

partvidéke, főképen a régi tűzhányók maradványaikép meredeken föltornyosuló, különálló sziklakúpok, a Badacsony, Szentgyörgy-hegye, a Gulácsi és Tóti hegyek, a Csobáncz és Szigliget, mely utóbbiak ormát régi váraik festői romjai koszorúzzák. Partjain számos fürdőhely nyújt gyógyulást a szenvedő emberiségnek. Ezekről majd későbbben szólunk. Éjszaki partján, a hol talaja mélyebb, de iszapos, sok a nádas; déli partján pedig az Éjszaki-tenger finom fövényéhez hasonló homoktúrzások fölött csapkod tiszta vize; a fövénypart fölött pedig, kivált a tó feje körül, mérföldekre terjedő agyagfalak emelkednek föl, néhol 50—60 méter magasságra, érdekes koronájaként a színeiben remek árnyalatokat játszó víztükörnek. Messziről a legszebb világos-kék színt játsza a tó; ha pedig végigkorbácsolja a szél, haragos zöldre válnak hullámai, melyek úgy tajtékoznak, mint a tenger habjai. A hullámtörés tajtékozását kecskézésnek hívja az odavaló ember. Vidékének pompás bortermő szőlő-hegyeit nagyrészen kipusztította a filloxera csapása. A szorgalmas lakosság lassan-lassan új ültetésekkel pótolja rengeteg kárát; e mellett pedig a délen elterülő vészmentes homokterületeket is beültették s ezzel új forrás nyílt a népnek, mely a szőlővész előtt semmire sem becsülte ezt a homokot. A Balaton a déli Bakony vizeit gyűjti össze. A Zala folyón kívül negyven kisebb-nagyobb patak és ér szalad beléje, de van magának is sok forrása. Télen be szokott fagyni. Erre várnak csak a halászok,

a kik gazdagabb zsákmányra tehetnek szert, mint nyaranta. Ilyenkor jut legnagyobb mennyiségben a hálóba a Balaton híres hala, a *fogas*, mely nem más, mint nagyobb süllő, de ízére nézve fölülmul minden más tóból fogott süllőt. A fogas-süllőn kívül még harmincznégy fajta hal található a Balatonban, melyek közt legszaporább a ponty, de legtermetesebb a nem ritkán 100 kilóra, sőt nagyobbra nőtt harcsa. Van azután a fogas mellett egy különös halfaja a Balatonnak, a *garda*, mely seregestül jár, mint a héring, s melyet látott halnak is hírnak a tihanyiak, mivel messze ellátszik vonulásuk, s ilyenkor egy hegycsúcsról lesnek rájuk s onnan int az őr a halászoknak, hogy merről kerítsék meg. Hanem a jégen való halászat veszedelmes mesterség a rianások miatt. A jég kemény, zöld üveghez hasonló páncélja tartós hidegben annyira megvastagszik, hogy szekérrel is át lehet rajta járni. A halászok jegelő fejszéikkel félkör alakban lyukakat vágnak bele s ezeken át vontatják az öreg hálót, mely rendszerint 600 méter hosszú. Ámde, ha meglágyul az idő, elkezdi a jég hasadozni, mintha ágyuk durrognának, olyan ropogással nyílnak meg embernyelő csatornái, s jaj a szekérnek, melyet a tavon ért a rianás. Ha azután egy esős éjszaki szél kapja meg a jeget, néha egy nap alatt kiveri a somogyi partra, oly erővel, hogy mindent elsodor útjában. A kiveret jég néha háznál magasabban tornyosul föl a parton. A jégnek ép úgy megvannak évről-évre az áldozatai, mint a nyári

viharoknak; mert a parti hegyek alakulása miatt sokszor észrevétlenül kapja az embert a sík vizen a fölkerekedett zivatar.

A Balatonból Siófoknál nyílik a Sió-csatorna, melyet már a rómaiak ástak, de csak a mi időnkben szabályoztak. Zsilip zárja el a csatornát, hogy a szükséges vízmennyiségnél löbbet ne eresszenek ki a tóból. De, vannak esztendőök, mikor minden lecsapolás mellett is hirtelen megnő a tó vize s elárasztja partjait; legnagyobb ily áradása volt 1879-ben és 1900-ban.

A *Fertő*, Sopron- és Mosonmegyék közt, fele a Balatonnak, mintegy 300 négyyszögkilométer terjedelmű; de ebből is jócskán veszít a szabályozás, vagyis lecsapolás következtében, miután a vele összefüggő Hanság vagy Hany mocsár vizét csatornákon levezették a Rábczába. A Fertő nyugoti partján a szintén jó bort termő soproni hegyek vonulnak, keleti partja egészen sík. A tavon igen sok a nagyterjedelmű nádas, mert vize sekély, alig 1—2 méter mély. Hal bőven terem benne. Különös egy víz ez különben. Vannak időszakok, midőn egészen kiszárad. Megtörtént ez a múlt századokban is; legutóbb pedig a hatvanas években, a mikor már nemcsak kaszálták, sőt szántották a fenekét, hanem még gazdasági épületeket is építettek bele. Egyszerre csak megint fölfakadt a víz és elborította az egész fenekét.

A *Velencei tó* Fehérmegyében már jóval kisebb. Ez a Vértesek déli lejtőjének vízgyűjtője. Zsombéko-

san megszakított keskeny medre mintegy 20 kilométer hosszúságban huzódik. Igen sok és jó nád terem rajta, melyet főleg Budapestre, de messzebbre is szállítanak az építkezésekhez. Hala is van bőven, azonkívül pedig a vadászoknak is kedvelt helye, mert rengeteg vízi madár: vadkacsa, szárcsa, vízi-tyúk, bíbicz meg gém tanyázik nádasaiban.

Van még sok apró tó a Dunántúl; így a Balaton környékén, a Dráva torkolatánál, a hol töméntelen vízi madár szokott tartózkodni. Legszebbek azonban a tatai tavak, köztük a hatszáz holdas *Nagy-tó*, mely a tatai várdomb alatt terül el, mesterséges haltenyésztésével jól jövedelmez.

A Duna-Tisza közt, leginkább pedig Pestmegyében több száz tó és tócsa teszi változatossá a homokföldek különben egyhangú tájait. Részint fakadó vizekből, részint a Duna holt ágaiból származnak. A Kalocsa, Hajós és Halas közti tájon neveli nádasait az *Órjeg* mocsár. Ezek a tavak többnyire szikes tavak. Ilyen Szeged közelében a *Fehértó*. Megemlítendő a *Halasi*, *Kúnszentmiklósi* és a *Kolomtó*; legnevezetesebb azonban a Szabadka szomszédságában levő szintén szikes *Palicsi tó*, mely a mult században kútásáskor keletkezett, a mennyiben egyszerre oly erővel és bőséggel tört ki az ásott gödrön a víz, hogy csakhamar több száz hold szántóföldet borított el s még tovább terjedt volna, ha csatornát nem ásnak a Tiszáig, melyen vizének túlnyomó része lefolyhat. Ma ismeretes fürdőhely és mellette a szabadkaiak csinos nyaralótelepet

alapítottak egy kis erdő közepette. A Tiszán innen jelentősebb, bár nem nagy tó a Diósgyőr melletti *Hámortó*, mely gyönyörű erdős völgyben fekszik.

A Tiszántúl, a Nyírségben, Szatmár-, Hajdú- és Jász-Nagykún-Szolnok vármegye területén szintén sok apró tavat találunk. A sok közül főlemlítjük a Nyíres-tót, az újfehértói Sóstót, a Szilastót, a fürdőnek berendezett nyíregyházi és konyári Sóstókat. A Körösön alul a Dunáig már alig van néhány.

Különösen érdekesek a Kárpátok magaslatain előforduló kis mély tavak, az úgynevezett *tengerszemek*. Mindenütt találkozunk velök le egészen az erdélyi határlánczig. Legtöbb tengerszem van a Tátrában, melynek csak magyarországi részén mintegy 70 ilyen kis tavat találunk. A nagyobbak az északi oldalon, tehát már Galicziában vannak. A magyar Tátra nevezetesebb tengerszemei a *Halastó*, mely 33 hektár, azaz több mint 60 magyar hold nagyságú; a *Tengerszem* 21 hektár, a *Nagy-Hinczkó-tó*, a *Csorbai tó*, mely 20 hektár; a *Zöld-tó*, *Öt-tó*, melyből a zuhatagos Tarpatak ered stb. A Csorbai tó ma már híres fürdőtelep. Külön fogaskerekű vasút visz föl hozzá a csorbai vasúti állomásról. Valamennyi tengerszem közt a legszebben fekszik, 1300 méter magasságban. Sűrű fenyveserdő veszi körül aczéloskék tükrét; az erdő haragoszöld koszorúja fölött fenségesen emelkedik a Krivány, Bástya, a Tengerszemcsúcs, a Tátracsúcs még késő nyáron is hómezőkkel tündöklő komor sziklaorma. Ungmegyében a Vihorláton is van egy szép tengerszem.

Az erdélyi Kárpátokon is több tengerszemet találunk, melyek közt legemlegetettebb a bájos *Szent-Anna tava*, Csikvármegyében. A Retyezáton nevezetes a *Zenoga-tó*. A legtöbb erdélyi tó azonban nem a bérczeken, hanem az úgynevezett mezőségen van, a kopár, dombos területen, mely Kolozs, Szolnok-Doboka és Maros-Torda vármegyék egybesarkaló területét foglalja el. Ezek a tavak nagyobbak a rendes tengerszemeknél. Nevezetesebbek: a *Czegei*, *Széki*, *Bándi* tavak.

Horvátországban érdekesek a Kapella-hegységben levő *Plitviczai* tavak, melyek hét vízesést képezve, meglepő látványt nyújtanak a Karszt kő-sivatagának erdős vápái közt. Ezekből ered a *Korana*, mely a Kulpának mellékfolyója.

Mocsár most már kevés van Magyarországon, mert a lecsapolásokkal sikerült nagyrészt hasznos rétséggé vagy szántófölddé tenni azokat. Említem már, hogy a Moson- és Sopronmegyék jó darabját fedett Hanságot árkokkal szárítják ki; így szárították ki a duna-tiszaszögi *Alibunári* mocsarat is. A Biharmegyében levő *Sárrét* is már kalász-hordó területté vált; a beregmegyei *Szernye* szintén szabályozva van. Lecsapolás és szabályozás alatt áll a híres *Ecsedi láp*, mely Szatmármegyében a Kraszna folyó medrének elposványosodásából támadt s valaha nagy területet foglalt el a Báthoryak hozzáférhetetlen Ecsed vára körül. Érdekes, külön élete volt e láp népének. Úszó lápjainak, nádasainak és síkvizeinek szövevényes útvesztőiben csak

az ottani pákászok ismerték ki magukat. A ki ezek kalauzolása nélkül betévedt, az csoda nélkül ki nem kerülhetett többé. Most vége lesz ennek az érdekes világnak; de ezerek jutnak a néhány pákászcsalád helyett kenyérhez a mocsárból kiemelt földeken.

Még néhány szót akarok mondani a tengerről.

Az *Adriai-tengerből* hazánkhoz jelenleg csak keskeny szegély tartozik. E tengernek keleti partján ugyanis hosszú szigetsor vonul végig, mely szigetek részben közvetetlenül Ausztriához, nagy részben pedig a most Ausztriától igazgatott Dalmáciához tartoznak. A szigetsort a nyílt tengertől csatornák választják el. Csakhogy úgy vegyük ám ezeket a csatornákat, hogy azok néhol szélesebbek, mint a Balaton. A mi tengerünk most csak az a keskeny szegély, mely a magyar-horvát tengerpart mellett vonul el. Fiume a róla elnevezett öböl mellett fekszik, mely az Adriai-tengernek legszebb nagy öble. Ezt az öblöt s a benne levő szigeteket és az őket elválasztó csatornákat egy névvel *Quarneronak* hívják. A Quarnero tehát az a kapu, melyen át a magyar hajók a világ összes tengereibe eljuthatnak.

Tengerünkről bővebben majd akkor szólok, ha Fiume ismertetése következik.

Éghajlat.

A föld kenyeret, gyümölcsöt, bort ad a rajta lakónak, táplálja háziállatait; hanem hogy a termés, sikertült-e, a mint nagyon jól tudjuk, nemcsak a földtől

függ ám, hanem az időjárástól is. Joggal mondjuk tehát, hogy életünk, gazdagságunk Isten kezében van. De még az egészségünk is.

Elvetettük a magot, elültettük a fát; de az időjárás szabja meg a sorsát: kikel-e, terem-e, vajjon megéri-e gyümölcse, nem pusztítja-e el értében valami fagy, zivatar, felhőszakadás, szélvész, jégeső, a hogy sajnos, elégszer keservesen tapasztalhattuk.

Magyarország az úgynevezett mérsékelt égöv alatt fekszik, sem forró, sem zord. De még sem egyenletes változású az éghajlata; vagyis a nagy nyári meleggel nem ritkán igen hideg tél áll ellentétben. A Kárpátok hegyláncza erősen fölfogja ugyan az éjszaki Jegestenger felől Oroszországon keresztül sivítő fagyos szelet; hanem miután az Oczeántól, azaz világtengertől messze esünk, mint mondtam, Európa szívében: az enyhítő tengeri áramlat sem jut el hozzánk. Meg ugyancsak ennek a világtengernek esővé sűrűsödő párái is lecsapódnak már a hegyek peremén, tehát csak kis részek jut el az ország közepébe, az Alföldre. Időjárásunk ennek következtében nagy szélsőségek között mozog s nem is egyforma minden vidéken. Nagy hideg, nagy meleg, hosszú szárazság és rohamos, nagy esők hirtelen váltják föl egymást, a mi a lakosok egészségére is befolyással van; viszont azonban ez meg is edzi őket, hogy az időjárás gyors változásaihoz hozzászokjanak. Ezért bírja a magyar katona egyaránt a hőséget és a hideget, a mint azt sok háborúban megmutatta. A melegség nyáron

árnyékban is fölrűg 30—35 fokra, viszont a hideg is leszáll a fagypont alá 15—20 fokra, egyes hegyi tájakon még 24-re is.

Legmelegebb, a tengerpartot kivéve, a Nagy-Alföld, melylyel időjárás tekintetében majdnem egyformának vehetjük a Kis-Alföldet. A hegyek közt, főképen a Kárpátokban, úgy éjszakon, mint keleten Erdélyben, jóval hidegebb, néhol zord is az időjárás. Az Alföldön átlag egy esztendőben csak 70—75 fagyos nap van; hanem a hegységekben már 100, Erdélyben 130—150 is. Igen különbözik a tengerpart keskeny szegélyének éghajlata, a hol legfőlebb 15—20 fagyos nap van egy esztendőben, az is gyöngé. Fiumében husz esztendő óta csak kétszer szállt a hőmérő 4 fokra a fagypont alá, az is csak pár napon. Ott a fagy ritkaság, és ha havazik is, pár óra múlva már elolvad a hó.

Különbözőleg oszlik szét az eső mennyisége is. Az esőt és havat csapadéknak nevezzük. Egy esztendőben körülbelül 500—550 milliméter, vagyis félméternyi csapadék jut az Alföldre, a mi épen nem sok. A hegyek közt már jóval több a csapadék, ott tehát nem olyan száraz az időjárás; fölrűg 8—900 milliméterre is. Több eső jut a Kárpátok keleti felére, tehát Erdélyre; az Al-Duna hegyei közt 1000—1100, Mármaros vármegyében meg 1400—1500 milliméter. Legtöbb eső hull a tenger melléken, a hol 2000 millimétert, azaz két métert is mérnek némely esztendőben s a legkevesebb is van 1500 milliméter; tehát az Alföldnél háromszor-

négyszer nedvesebb. Ne higyjük azonban, hogy ott nap-nap után esik, ha több is az esős nap, mint az Alföldön. Hanem ott nagyobb esők járnak, különösen erős záporok, melyek gyakran egy napon több vizet árasztanak a földre, mint a mennyi az Alföldön egy hónapban esik.

A természet világa.

A természet adományaiból bőven kijutott Magyarországnak s Petőfi nem hiába énekelte, hogy ha a föld Isten kalapja, hazánk a bokréta rajta. Csak becsüljük is meg Isten ajándékát, gyarapítsuk szorgalmasan és ne bánjunk úgy vele, mintha kimeríthetetlen volna.

Alig van ország, a hol kicsiben úgy megvolna majdnem minden, a minek egyikében-másikában más ország gazdagabb ugyan, de a szükségesek sokféleségével még sem dicsekedhetik. Ennek következtében a legtöbb szükséges dolgunkban egyáltalán nem szorulunk idegen országra.

Itt van mindjárt a termőföld, melynél aczélosabb búzát a világ egy földje sem terem. A különböző kőzetekből álló hegyeinknek és még az Alpok kőzeteinek málladékából ülepítette le ezt a pompás földet az a tenger, mely egykor Magyarország területét borította. A hegyek talaja kitünő szőlőnevelő, hatalmas törzsű erdei fák táplálója. A sárga agyag igen jó téglát ad, a mihez a hegységek márványa, mészköve, kemény gránitja és homokköve járul építőanyagul.

A hegyek méhe az ásványok közül nagy mennyiségben hordja magában a legszükségesebbet, a sót. Mármarosban, Rónaszéken, Sugatagon, Szlatinán és Erdélyben, például Maros-Ujvárott, Vizaknán. Erdélyben néhol nem is áll egyébből a hegy, mint kősóból, mely Parajdnál, Szovátánál egészen szabadon álló sziklákat képez.

A vasérczek és a kőszén, vagyis helyesebben barnaszén (mert az igazi fekete kőszén csak néhol fordul elő), melyek az iparra és a háztartásra nézve főfontosságúak, számos bányával gyarapítják a nemzeti vagyont. Kőszénét ásnak a pécsi bányákban, Gallán (Komárommegye), Esztergommegyében, Sopronmegyében, a Bakonyban Veszprém megyében, Nógrádban Salgó-Tarjánon, Kolozs megyében, Krassó-Szörénymegye dús bányáiban, Hunyadban Petrozsény vidékén, a Zsil-völgyben és kisebb mennyiségben még sokfelé Sopron, Pozsony, Nyitra, Abauj-Tornamegyékben stb., a mint azt föl fogom említeni, ha az illető vármegyeék tüzetesebb ismertetése következik. Vasérczet a gömör-szepesi érc-hegységben és a déli Kárpátokban bányásznak nagy mennyiségben, mint Gömörben, Borsodban, Szepes és Abauj-Torna vármegyéiben, Krassó-Szörény és Hunyad vármegyéikben, a hol számos olvasztó-pest dolgozza föl nyers vassá és aczéllá, és hámorok, gyárak szerszámokká.

A réz Szepesben, Nagy-Bányán és környékén, Biharban a Rézhegységben fordul elő nagyobb mennyiségben. Az ólmot rendszeren az ezüsttel együtt

nyerik. Antimont Vas vármegyében bányásznak. — Nemesfémeket, úgymint aranyat és ezüstöt szintén dúsan ád az anyaföld. Mióta a legtöbb ország az aranyat fogadta el egyedüli pénzürték-mérőnek, az ezüst ára hanyatlott s ez csorbát ütött az ezüstbányászaton is. Úgy látszik azonban, hogy ez a pangás nem marad tartós. Aranyunk bő erekekben található az erdélyi érczhegységben, melyek aranytartalmát csak az amerikai és afrikai dúsgazdag aranylő helyek mulják fölül; de nálunk még mindig nem aknázzák ki kellőleg ezeket a bányákat. A nevezetesebb aranybányák: Abrudbánya, Verespatak, Zalatna, Offenbánya, Brád, Körösbánya, Nagyág, mind az erdélyi érczhegységben és szomszédságában; a magyar érczhegységben Selmeczbánya, Körömczbánya. Ezüstbányák vannak Selmeczbányán, Úrvölgyön, Gölnicz körül, Aranyidkán, Nagy-Bányán, Felső-Bányán, Rudabányán, Oláh-Láposbányán stb.

Az ékkövek is adnak itt-ott keresetet a bányászó népnek, főleg különösen magyar ékkő, a nemes opál, melyet Vörösvágáson, az Eperjes-tokaji hegységben ásnak s Máramarosban a hegyi kristály, melyet máramarosi gyémántnak neveznek, s egyéb értékes kövek a különböző bányahelyek ereiben.

A *növény-világ* a havasi, hegyi és síksági növényzeti öv eme találkozási pontján olyan változatosságot tár elénk, minőre csak kevés országban lelhettünk példát.

A gazdasági növények mindegyike megterem az országban, első helyen a kenyértermő gabona-

félék. A búza, mely az ország főterméke, a felső kárpáti tájakon már nem érik meg, sőt Árvavármegyében már csak a zab az uralkodó gabonafaj. A kapásnövények közül messze fölnyúlik a kukoricza tenyészte; a sík vidékeken bőven fizet a cukorrépa, a burgonya pedig a legéjszakibb részeken is jól terem. Dél-Magyarországon sikerült próbákat tettek a rizs termelésével is. Az ipari növények közül sok jó talajt talál a kender, az éjszakibb részeken a len, különféle olajnövények, a mák, a komló. A takarmányfüvek minden fajtája meghonosodott; de bujább termést ad a hegyek közt, mint az Alföldön, a mi onnan van, hogy a hegyes vidékeken több eső jár. Jellemző növénye az Alföldnek a magyar legények kalapjának kedvelt ékessége, az árvaleányhaj, mely a futóhomok megkötésére is kitűnő fű. A ma már szintén jellemző akácza ellenben csak ennek a századnak eleje óta honos az Alföldön.

A szőlő fölhatol a Fáttra és a Táttra vonaláig; de itt már még a védettebb helyeken sem érlelheti meg gyümölcsét. Ellenben az ország legéjszakibb pontjáig találhatunk gyümölcsfát, természetesen a kényesebb fajták kizárásával. Most már az Alföldön is erősen terjed a gyümölcsfaültetés. A gyümölcsfák 660 méter magasságig érnek; a diófa azonban még 1000 méter magasságig is tenyészik.

Igen gazdagnak mondható a mocsári növényzet, melynek tagjai közt az ipari célokra szolgáló káka és nádfélék, azután a tőzegképző növények épen

nem haszontalan, hanem igen is értékes növények. Erdőben az Alföld merőben szegény; itt úgyszólván csakis mesterséges erdők vannak, azok is rendre kicsinyek. A Dunántúl és a Duna balpartján elég arányosan vannak elosztva az erdők; a magas hegyvidéken, a Kárpátok egész övén azonban az erdőség az uralkodó. Legnagyobb területet foglal el a bükk, azután a tölgy, mindkettő az alacsonyabb hegységek fája; a fenyő kevésbé díszlik az alacsonyabb helyeken; de már a 800 méter magasságon túl kizárólag fenyőerdőket találunk; leginkább erdei és jegenyefenyőt. A jegenyefenyő 1500, az erdei fenyő 1800 méter magasságu helyeken is tenyészik; ezentúl már csak a törpefenyő és a havasi gyepterülete kezdődik. A törpe fenyő véghatára a Tátrában és az erdélyi havasokban 2300 méter magasság.

Egészen eltérő a tengerpart keskeny szegélye. Fiumében már rendesen terem a füge, az olajfa és díszlik az örökzöld babér és a cziprus; József főherczeg több pálmafajt, valamint libanoni cédrust is sikerrel honosított meg, melyek ott szépen kitelelnek.

Az *állat-világ* a mérsékelt égöv majd minden fajtáját egyesíti Magyarországon. A hasznos háziállatok közt első helyen áll a magyar ló és szarvasmarha. De a míg a magyar ló idegen vér keresztezéséből keletkezett; a magyar szarvasmarha tisztán megőrizte minden jellemző tulajdonságát a mellett, hogy a nyugoti színes fajtákat már nagyon elterjesztették az országban.

A ragadozók közül a Kárpátokban előfordúl a hiúz, elég nagy számban él a medve, a vadmacska, a nyuszt, nyest; a dombos és sík vidékeken szapora a farkas, róka. Vadakban is nagy bőség van; a míg Franciaországban úgyszólván egészen kipusztult a mezei nyúl s ott mesterségesen nevelt házinyúllal pótolják, legujabban pedig Magyarországból visznek ki szaporítás végett eleven mezei nyulakat: nálunk gazdag zsákmányul szolgál a vadásznak; az erdőkben pedig mindenütt védve tenyészik a nemes szarvas, az őz, dámvad.

Összesen 70 emlős faj él Magyarországon. Madár már 325 fajta választja lakásul hazánkat; ezek közt 150 költöző. Igen gazdag vízi madárvilágunk, melynek legnépszerűbbike a gólya, ékessége pedig a kócsag, mindkettő legsűrűbben él a Tisza mellékén. Az Alföld nevezetes madarai a tűzok és a daru; látogatóba elszállnak a különböző fajtájú sasok is a hegységekből. Az énekes madarak legnagyobb számban a szelíd erdős dombos vidékek lakói.

Csúszó-mászót nem találtak a természettudósok többet 23 fajtánál. Kígyóink közt van két faj rettetes vipera; szerencsére nem mindenütt; de él a budai hegyekben, az Alföld szárazabb helyein, Mehádia környékén, Fiume és a tengerpart szikláin. Béka van 16 faj.

A hal nem csak köztáplálék szempontjából fontos, hanem azért is, mert a magyarnak mindig kedvelt eledele volt, s így nem csoda, hogy a halászat ősi foglalkozása közé tartozott. Halászeszközeink nagy-

részt ma is olyanok, mint a minőket a magyar települők használtak s használtak bizonyosan már Ázsiában. 63 fajta hal él Magyarország vizeiben ma is; jöllehet régente sokkal gazdagabbak voltunk halban. Legpompásabb halaink a Dunán fölvándorló tok és viza, a honosok közt pedig a Balatonban a fogas, a Dunában a ponty és harcsa, a Tiszában ugyancsak a harcsa és a kecsege, a kisebb vizekben a csuka, csik, a hegyi patakokban pedig a pisztráng.

Rendkívül sok a rovarunk, a hová a bogarak, hártyszárnyasok, pillangók, legyek stb. tartoznak. Összesen 16.000 rovarfajt gyűjtöttek eddig az országban. Pók is roppant sok van, nem kevesebb, mint 1100-féle; rák 240, kagyló és csiga 250; féreg meg 320-féle. A miből kevesebb is elég sok volna.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország lakossága és kormányzata.

A lakosság, nemzetisége, vallása.

A magyar királyság lakosságát legutóbb 1901 január 1-én számlálták meg.

A népszámlálás nagy munka, és részleteiben még nem lehet feldolgozva, mire ez a könyv megjelen, de általában már tudjuk, hogy az 1900-ik év végén tizenkilencz millió 200,000 lakosa van a királyságnak, ebből 16 millió 800 ezer az anyaországban.

Magyarország nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy csupa magyar ember lakja. És így a magyar nemzet nem alakul egynyelvű polgárokból; a magyaron kívül nagy számban laknak itt németek, tótok, szerbek, oláhok, kisebb számban rutének, horvátok és vendek, azonkívül töredékekben más nyelvűek is: csehek, bolgárok, cigányok, míg az örmények már magyar nyelvűnek vallják magukat. Horvát-Szlavonországban a horvátok laknak tömegesen, kívülök legnagyobb számmal a szerbek; lakik ott azonban magyar is körülbelül 95.000. Horvátországot is számítva, a most körülbelül

19 millió lakos között közel kilencz millió a magyar; (1891-ben volt 7,400.000); de minthogy a magyarság a közéje ékelt nemzetiségeket rendre beolvasztja kivált a városokban, a magyarság száma gyorsan szaporodik; s ha még jó ideig tart is, folytonosan közeledünk ahhoz az óhajtott célhoz, hogy az egész nemzet egynyelvű legyen. Ma még azonban a nemzetiségek egyes töredékeivel, leginkább pedig az oláhokkal még történeti jogunkon alapuló felsőbbbségünkért is kemény küzdelmet kell vívnunk. Horvátországban természetesen más-képen áll a dolog, mert annak önkormányzati joga van; s ott a horvát a hivatalos nyelv a közigazgatásban, törvénykezésben, iskolában, és csak a legújabb idő óta állítottak magyar iskolákat is, a gimnáziumokban pedig a magyargyűlölők (mert, sajnos, van sok ilyen is) nagy harcza ellenére elrendelték a magyar nyelv tanítását.

A magyarok az Alföldeket és a Dunántúlt lakják; tömegöket csak itt-ott szakítják meg idegen szigetek.

Az Alföldek, valamint a Dunántúl szélein már nagyobb számban lépnek föl a nem magyar ajkúak. Magyarok laknak még Erdélyben, Kolozsvár körül és a Maros völgyében, továbbá a magyar székelyek foglalják el Erdély keleti sarkát, Háromszék, Csik és Udvarhelymegyét, valamint Brassó és Maros-Torda vármegye egy részét.

Az előbbi három megyét lakóikról székelyföldnek is nevezzük.

A *németek* nagyobb tömegben csak a nyugoti határszéleken, Vas, Sopron és Mosonmegyében, azután Pozsonyban, a Szepességen, Dél-Magyarországon és Erdélyben élnek, de itt is inkább szigeteken. Többszörre újabb bevándorlók, mint a délmagyarországiak, azután Budapest körül, a Bácskában, a Bakonyban, a felvidéki bányavárosokban letelepedett lakók. Legrégebben, ezelőtt mintegy hétszáz évvel a szepesiek, a bányavárosok munkásai és az erdélyi *szászok* telepedtek meg az országban Németország különböző vidékeiről. Legtöbben a török hódoltság után jöttek, a mikor nem csak az volt a bécsi kormány célja, hogy a pusztta földeket művelhetővé tegye, hanem hogy el is németesítse az országot. A makacs ragaszkodás a németséghez azonban csupán a magyar király által letelepített szászok közt maradt meg, a kik ma is hálátlanul czimborálnak Magyarország ellen, mely nekik kenyeret és kiváltságokat adott, mikor éhségtől üzelve, II. Géza királyunk odaadta nekik a legjobb földeket Erdélyben. A szászok kivétel nélkül evangélikus vallásúak.

Egészen mások a szepesi németek, az úgynevezett czipszerek, a kik magyarézésű hazafiak, valamint az ország különböző helyein letelepedett svábok.

A németek száma, a kikhez a német ajkú zsidókat is számítják, körülbelül két millió.

A *tótok* tömege a Kárpátok nyugati félkaraját tartja megszállva Pozsonytól Sáros és Zemplén

vármegyéig. Egyes telepített tót község van a Dunántúl is, nevezetesen Komárom, Veszprém és Somogymegyében, Pest-Pilis-Solt-Kiskún és Bács-Bodrog vármegyében, továbbá Nyiregyházán, mely a török pusztítás után tót települőkől kelt új életre; nagyobb számmal laknak még Békés vármegyében, Csabán, Szarvason, Tót-Komlóson. Összes számuk 1,900.000 lélek.

Horvátok a szűkebb értelemben vett Magyarországon aránylag kevesen vannak s azok is szétszórva. Így az ország nyugati részén, Somogy, Zala, Vas, Sopron és Moson vármegyékben; azután Dél-Magyarországon néhány községben; mindössze 180.000. A *vendek* a szlovénnel rokon nép Zala és Vas vármegyék csücskán laknak. Összes számuk csak 70.000. A *szerbek* községei hajdan egészen Komáromig nyúltak föl, sokan laktak Budán, Székesfehérvárott, Vácson, Komáromban, Szegeden; ma már azonban az itt lakottak vagy elenyésztek, vagy beolvadtak a magyarságba. Jelenleg nagyobb számban a Szerbiához közel eső dunamenti déli vármegyékben vannak elterjedve, így Baranyában, még nagyobb számmal a Bácskában, Torontál és Temes vármegyékben. Itt azonban már hátrálniok kell a terjeszkedő oláh-ság előtt. A Baranyában és Bácskában élő katolikus szerbeket (mert a szerbek általában görög-keletiek) *sokáczoknak* hívjuk. A szerbek lélekszáma félmillió.

A *ruténok* Magyarország éjszakkeleti részén laknak; számuk közel 400.000. El vannak terjedve

Zemplén, Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben; de egyes községeik átnyúlnak Sáros és Abauj-Torna vármegyékbe is.

A magyarok után legnagyobb számmal laknak az országban az *oláhok*, a kik lassankint való beköltözés útján megszállták a keleti felföldet s már leszivatárogtak az Alföld széleire is. Máramarostól kezdve egész Torontál vármegyéig terjeszkednek. Megtelepülésök szélső vonala Szatmár, Bihar, Arad vármegyéket szeli át; de kevés számmal vannak Békésben és Csanádban is, többnyire tömegesen laknak egy vidéken, máshol a magyarság szigeteit fogják körül. Legnagyobb arányban Erdélyben találjuk őket. Kisebb részök görög-katholikus; nagyobb részök a görög-keleti vallást követi, mely Oláhországnak, azaz hivatalosan Romániának államvallása s ezen a révén is szorosabb érintkezést tartanak fenn a romániai oláhokkal. Számuk meghaladja a harmadfél milliót.

Bolgárok laknak Temesmegyében, nevezetesen Vingán és szétszórtan többfelé; *örmények* Erdélyben; *czigányok* szanaszét az országban, de már sok helyütt letelepedve. A letelepedett czigányok nyelvre és vallásra nézve rendszeren ahhoz a községhez simulnak, melynek határában letelepedtek.

Fiume törzsökös lakossága *olasz*.

Horvátországban a népszámlálást úgy ejtették meg, hogy a horvátot és szerbet egynek vették, minthogy fajra és nyelvre nézve közvetlen testvérek; de már vallásra nézve nem, mert a horvátok katho-

likusok, a szerbek pedig görög-keletiek, s vallásukból kifolyólag írásuk is más. A horvát és szerb itt túlnyomó; számuk 1,920.000. (Ezek közül szerb körülbelül 600.000.) Horvátország nyelvre nézve tehát szerencsésebb helyzetben van, mint az anyaország. Az említetteken kívül német 117.000, magyar 69.000 lakott Horvát-Szlavonországban 1890-ben; azóta, mint említettem, a magyarok száma mintegy 90.000-re szaporodott.

Vallásra nézve Magyarország Mária országa, minthogy szent István első királyunk Szűz Mária pártfogásába ajánlotta; s a három századdal előbb ide is áterjedt reformáció s a görög óhitű oláhok bevándorlása daczára is túlnyomóan katolikus vallású.

Volt pedig 1890-ben a szoros értelemben vett Magyarországon 7,239.212 római és 1,655.600 görög-katolikus, 2695 örmény-katolikus, összesen tehát 8,897.507 katolikus; 2,064.715 görög-keleti, 1,180.489 ágostai evangélikus, 2,212.663 ev. református, 61.617 unitárius, 707.472 zsidó; ezenkívül apró töredék egyéb felekezetű.

Horvátországot is számítva, még nagyobb számmal emelkedik a többségben a katolikusság; úgy hogy a magyar királyság 17,300.000 lakosa közül 10,500.000 volt a katolikus.

A katolikus magyarok túlnyomó számban a Dunántúl, a Duna és Tisza között, a Duna mellékén, a Mátra alján és a Tisza felső vidékén laknak. Erdélyben a csíki székelyek általában katolikusok;

de megoszolva a többi megye magyar lakosai közt is ott találjuk a katolikusokat. A németek legnagyobb részt katolikusok. Kisebb számban a felvidéki városokban vannak evangélikus németek, míg az erdélyi szászok mind evangélikusok. A reformátusok közt csak néhány ezer német van, a többi mind magyar. Legnagyobb számban a Tiszántúl, Erdélyben és a Dunántúl laknak. Az unitáriusok is magyarok. Magyar ágostai evangélikus aránylag jóval kevesebb van. A ruténok a görög-katolikus vallást követik, valamint az oláhok egy része is; de van magyar görög-katolikus is százezernél több. Az oláhság nagyobb része s a szerbek, mint már tudjuk, görög-keletiek.

Alkotmány és kormányzat.

Az ország feje kilenczszáz év óta, mióta István fejedelem, a ki szentté lőn, megkoronáztatta magát Krisztus után az 1000-dik esztendőben, az *apostoli király*. A király, a ki egyszersmind Ausztria császára, felelős kormánya vagyis minisztériuma által gyakorolja hatalmát. Alkotmányunk értelmében törvényes király csak az lehet, a ki trónralépte után legalább félesztendő alatt megkoronáztatja magát szent István koronájával és az alkotmány, az ország jogainak és területének megtartására és megvédésére esküt tesz. A királyságot mindig a legközelebbi fiutód öröklí; ha nincs a királynak fia, ennek testvére vagy ennek fia, mint most is lesz, mert I. Ferencz

József királyunknak fia, Rudolf trónörökös, valamint öccse, Károly Lajos főherczeg is meghalván, Károly Lajos legidősebb fia, Ferencz Ferdinánd, a trónörökös. Ha a Habsburgi ház fiága kihalna, akkor menne át az öröklés rendje a leányágra. Ha pedig ez is kihalna, akkor a magyar nemzet szabadon választhat új királyt.

A király személyében egyesül a legfőbb ítélő hatalom. Személye szent és sérthetetlen. Ő szentesíti a törvényeket; de ő maga nem adhat törvényt. Ezt csak az országgyűléssel együtt teheti. Hajdan az országgyűlésben csak a zászlósurak, a katolikus egyház főpapjai, a főurak és a nemesek, de ezek nem személyesen, hanem mint vármegyék, követeik útján vehettek részt. A főurakból állott a felső tábla, a nemesekből, jobban mondva a nemesek követeiből az alsó tábla. Ezek voltak a rendek.

1848-ban, midőn minden polgár egyenlő jogot nyert, e rendi országgyűlés megszűnt s helyébe a nép képviselete lépett. Az alsó táblából lett a képviselőház, a felsőből a főrendiház. Együtt a kettő törvényhozó testület, a magyar alkotmányos *országgyűlés*. A főrendiház magától nem szerezhethet törvényt, hanem minden törvényjavaslatot előbb a képviselőháznak kell elfogadnia, csak azután kerül a főrendiház elé, mely ha elfogadja, fölterjesztik ő felségének szentesítés végett. A míg a szentesítés meg nem történt, a törvény nem léphet életbe. A törvényhozásnak tartozik a kormány is felelősséggel, azért az olyan kormány, melynek nem lenne

többsége, nem tarthatná fönn magát, mert nem adhatna ki törvényesen egy krajczárt sem, nem fogadtathatná el egyik javaslatát sem. Az országgyűlés szavazza meg évről-évre a költségvetést, melynek el nem fogadása esetén nincs fölhatalmazva a kormány arra, hogy adót szedjen; ugyancsak az országgyűlés szavazza meg minden évben a hadsereg kiegészítésére szükséges ujonczokat.

Magyarország Fiumével együtt 413 választó-kerületre van fölosztva, a képviselőházban tehát ugyanennyi képviselőnek kell lennie. Ezekhez járul 40 horvát képviselő, a kiket a horvát-szlavon országgyűlés küld ki. De ezek csak akkor szavazhatnak, ha közös ügyeket tárgyalnak. Mert Horvátország az 1868-ban törvénybe iktatott egyezmény szerint belügyét, igazságügyét és közoktatásügyét önállóan intézheti, miért is külön báni kormánya van, melynek élén a horvát-szlavon bán áll, a kit a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével nevez ki a király. A kereskedelem (vasútügy, postaügy, ipari ügyek), a pénzügy és honvédelem közös. Horvát-Szlavonország saját területén a maga czímerét használhatja, csakhogy szent István koronájával fedve, nemkülönbén saját zászlaját, mely piros-fehér-kék, míg a magyar, mint tudjuk, piros-fehér-zöld. A közös hivatalok azonban Magyarország egyesített czímerét és a magyar zászlót használják. Az egyesített magyar czímer egy pajzs, melynek közepén Magyarország czimere van, a hármás halommal és kettős kereszttel, körülötte pedig Dalmátország, Horvát-

ország, Szlavonia, Erdély és Fiume czímerei. A horvátok csak magyar állampolgárok lehetnek, mert az állam csak egy.

A főrendiház tagjai 1885-ig a főhercegek, zászlósúrak, a katolikus és görög nem egyesült egyházi méltóságok, a főispánok s az összes mágnások voltak. Ma a főrendiháznak a következő tagjai vannak: a főhercegek, a zászlósúrak, a katolikus egyház főpapsága, az összes érsekek és püspökök (a horvátországiak is), a pannonhalmi főapát, az egyik premontrei prépost, a görög nem egyesült (keleti) főpapság; az ágostai evangélikus és az evangélikus református szuperintendensek, valamint a főgondnokok közül három-három, a rangszerint a legidősebbek; az unitáriusok püspöke és főgondnoka, azok a grófok vagy bárók, a kik legalább 3000 forint évi adót fizetnek, továbbá a király által kinevezett 50 tag, a horvát-szlavon országgyűlés 3 küldöttje; végül még vannak olyan tagok, a kiket a főrendiház új szervezésekor a kimaradt mágnások sorából életfogytiglan megválasztottak. De ezek száma már igen megfogyott. Akkor szintén 50-en voltak.

Magyarország azon kívül a külfölddel szemben közösségben van Ausztriával. Az egy fejedelem alatt élő két állam neve Ausztria-Magyarország, melynek van közös hadserege (mind a két államnak azonkívül külön honvédserege, mely Magyarországon nemzeti hadsereg), közös külügyi kormányja. A közös hadsereg költségeihez Magyarország

bizonyos részszel járul, melyet tíz évről tíz évre állapítanak meg. Ez a sokat emlegetett kvóta. A legutóbbi tíz esztendőben Magyarország adóbevételei alapján 31 és négy tized százalékkal, tehát nem egész harmadrészszel járult a közös költségekhez, de viszont a vámbevételekből is csak ennyiben részesedett. Most a kvóta 34 és 4 tized százalék.

Közigazgatásilag Magyarország 63 vármegyére van fölosztva, a vármegyék ismét járásokra. Horvát-Szlavonország beosztása egészen olyan, mint Magyarorszáé; nyolcz vármegyére van beosztva. A vármegyéktől teljesen függetlenek a törvényhatósági joggal fölrüházott városok. Ilyen 25 van.

A törvényhatósági joggal bíró városok Budapest székesfővároson és a külön szabályzattal és kiváltsággal bíró Fiumén kívül következők: Arad, Baja, Debreczen, Győr, Hódmező-Vásárhely, Kassa, Kecs-kemét, Komárom, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Nagyvárad, Pancsova, Pécs, Pozsony, Selmecz- és Bélabánya (egyesülve), Sopron, Szabadka, Szatmár, Szeged, Székes-Fejérvár, Temesvár, Ujvidék, Versecz, Zombor.

A vármegyék egymásután így következnek:

A Duna-Tisza közén: *Pest-Pilis-Solt-Kiskún* vm. Székhelye Budapest. *Jász-Nagykún-Szolnok* vm. Székhelye Szolnok. *Csongrád* vm. Székhelye Szentés. *Bács-Bodrog* vm. Székhelye Zombor.

A Dunántúl: *Esztergom* vm. Székhelye Esztergom. *Fejér* vm. Székhelye Székes-Fejérvár. *Tolna* vm. Székhelye: Szegszárd. *Baranya* vm. Székhelye Pécs.

Somogy vm. Székhelye Kaposvár. *Veszprém* vm. Székhelye Veszprém. *Zala* vm. Székhelye Zala-Egerszeg. *Vas* vm. Székhelye Szombathely. *Sopron* vm. Székhelye Sopron. *Moson* vm. Székhelye Magyar-Óvár. *Győr* vm. Székhelye Győr. *Komárom* vm. Székhelye Komárom.

Felső-Magyarországon a Dunától a Felső-Tiszáig, (régente a dunáninnyi és a tiszáninnyi kerületek): *Pozsony* vm. Székhelye Pozsony. *Nyitra* vm. Székhelye Nyitra. *Trencsén* vm. Székhelye Trencsén. *Árva* vm. Székhelye Alsó-Kubin. *Liptó* vm. Székhelye Liptó-Szt.-Miklós. *Turóc* vm. Székhelye Turóc-Szt.-Márton. *Zólyom* vm. Székhelye Beszterczebánya. *Bars* vm. Székhelye Aranyos-Marót. *Hont* vm. Székhelye Ipolyság. *Nógrád* vm. Székhelye Balassa-Gyarmat. *Heves* vm. Székhelye Eger. *Borsod* vm. Székhelye Miskolcz. *Gömör és Kishont* vm. Székhelye Rima-Szombat. *Szepes* vm. Székhelye Lőcse. *Sáros* vm. Székhelye Eperjes. *Abauj-Torna* vm. Székhelye Kassa. *Zemplén* vm. Székhelye Sátoralja-Ujhely. *Ung* vm. Székhelye Ungvár. *Bereg* vm. Székhelye Beregszász. *Ugocsa* vm. Székhelye Nagy-Szöllős. *Máramaros* vm. Székhelye Máramaros-Sziget.

A Tiszántúl: *Szatmár* vm. Székhelye Szatmár. *Szabolcs* vm. Székhelye Nyiregyháza. *Hajdu* vm. Székhelye Debreczen. *Szilágy* vm. Székhelye Zilah. *Bihar* vm. Székhelye Nagyvárad. *Békés* vm. Székhelye Békés-Gyula. *Csanád* vm. Székhelye Makó. *Arad* vm. Székhelye Arad. *Krassó-Szörény* vm.

Székhelye Lugos. *Temes* vm. Székhelye Temesvár. *Torontál* vm. Székhelye Nagy-Becskerek.

Erdélyben: *Besztercze-Naszód* vm. Székhelye Besztercze. *Szolnok-Doboka* vm. Székhelye Deés. *Kolozs* vm. Székhelye Kolozsvár. *Maros-Torda* vm. Székhelye Maros-Vásárhely. *Torda-Aranyos* vm. Székhelye Torda. *Alsó-Fehér* vm. Székhelye Nagy-Enyed. *Hunyad* vm. Székhelye Déva. *Szeben* vm. Székhelye Nagy-Szeben. *Fogaras* vm. Székhelye Fogaras. *Brassó* vm. Székhelye Brassó. *Háromszék* vm. Székhelye Szepesi-Szt-György. *Csik* vm. Székhelye Csik-Szereda. *Udvarhely* vm. Székhelye Székely-Udvarhely. *Kis-Küküllő* vm. Székhelye Dicső-Szt.-Márton. *Nagy-Küküllő* vm. Székhelye Segesvár.

Horvát-Szlavonország vármegyei a következők: *Szerém* vm. Székhelye Vukovár. *Verőcze* vm. Székhelye Eszék. *Pozsega* vm. Székhelye Pozsega. *Belovár-Körös* vm. Székhelye Belovár. *Varasd* vm. Székhelye Varasd. *Zágráb* vm. Székhelye Zágráb. *Modrus-Fiume* vm. Székhelye Ogulin. *Lika-Krbáva* vm. Székhelye Goszpics.

Horvátország fővárosa Zágráb. Szabad királyi városok még: Eszék, Belovár, Ivanics, Kaproncza, Körös, Zeng, Buccari (v. Bakar), Pozsega, Varasd, Károlyváros, Sziszek.

Magyarország *egyházi beosztása* természetesen ettől különbözik. Az egyházmegyéek határai nem egyeznek meg a politikai határral. Van négy róm. katolikus érsekség, nevezetesen az esztergomi, kalocsa-bácsi, egri és a zágrábi. Az esztergomi

érsek egyszersmind az ország primása ; de a zágrábi érsekség már nem tartozik hozzá. Az *esztergomi* érsekség alá közvetlenül következő püspökségek tartoznak : a váczai, székesfejérvári, pécsi, veszprémi, szombathelyi, győri, nyitrai, besztercebányai ; ezenkívül a munkácsi (ungvári) és eperjesi görög szertartású katolikus püspökségek. A *kalocsa-bácsi* érsekség alá tartozik a csanádi (temesvári), nagyváradi és erdélyi (gyulafehérvári) püspökség ; az *egri* érsekség alá tartoznak : a kassai, szepesi, rozsnyói és szatmári püspökségek.

A zágrábi érsek alárendelt püspökségei : a zengmodrusi, djakovári latin szertartású és a körösi görög szertartású püspökség.

Ezenkívül van még román görög-katolikus érsekség *Balázsfalván*, Erdélyben, melynek hatáskörébe tartozik a nagyváradi, lugosi, szamos-ujvári román görög-katolikus püspökség.

A görög nem-egyesültek egyházi fejei közül a román metropolita Nagy-Szebenben, a szerb metropolita pedig Karloviczon székel.

Az ágostai evangélikusok öt szuperintendenciában, azaz egyházkerületben, az ev. reformátusok ugyanannyiban kormányoztatnak. Az unitáriusoknak egy egyházkerületök van.

Magyarországon 11 királyi ítélőtábla területén van 67 kir. törvényszék, Horvátországban van 9. A legfőbb ítélőszék, a magyar kir. kuria Budapesten ; de Horvátországra nem terjed ki hatásköre. A 11 kir. tábla következő helyeken van : Budapest, Pécs,

Győr, Pozsony, Kassa, Debreczen, Nagyvárad, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Temesvár, Szeged. Zágrábban báni tábla van. Horvát-Szlavonország legfőbb ítélőszéke a zágrábi hétszemélyes tábla.

Katonailag Magyarország hat cs. és kir. hadtest területére és hét magyar kir. honvédségi kerületre oszlik. A közös hadsereg hadtesteinek székhelyei: Budapest, Pozsony, Kassa, Temesvár, Nagy-Szeben, Zágráb. A honvédségi kerületek székhelyei: Budapest, Székes-Fejérvár, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Szeged és Zágráb.

MÁSODIK RÉSZ.

A NEMZET ÉLETE ÉS MUNKÁJA.

**A magyar nép és a nemzetiségek. Építkezésök.
Ruházatuk. Szokásaik. Művelődésük.**

Említettük már, hogy mikor a magyarok bejöttek mai lakóhelyökre, itt különböző népeket találtak. Ezek nagyrészt idővel megmagyarosították. De mivel sok lakatlan föld volt széles e hazában, királyaink, hogy több munkáskezet kapjanak, szívesen fogadták nemcsak a rokon-népeket, melyek a mai Oroszország síkságáról beszállingóztak, hanem az idegeneket is, a kiknek külön lakóhelyeket ajándékoztak s fölruházták őket mindenféle kiváltsággal, azaz olyan jussal, a milyen a magyaroknak is volt. Testvérekül fogadták őket. A rokon-népek nemsokára beolvadtak a törzsökös magyar népbe; de fajuk külön sajátosságait megtartották, sőt mind a mai napig, noha valamennyien ugyanazt a nyelvet beszélik, könnyen észrevehető különbséget találunk kiejtésökben és egyes szavaikban. Így a dunántúliak, ezek közt a göcsejiek, a vas megyei őrségiek,

a drávamellékiek, a tiszántúli alföldi magyarok, a palócok, az erdélyi székelyek más-más forma beszéddel élnek, noha mindegyik megérti a másikat, nem úgy, mint a németek, a kik közül jóformán minden tájékbelinek megvan a maga különös nyelvjárása, úgy, hogy a sváb nem érti meg jól az erdélyi szászt, ezek meg ugyancsak törhetik a fejüket, ha az osztrákot vagy a poroszt hallják.

Persze, ma mi sem beszélünk ám azon a nyelven, melyet az Árpád apánkkal bejött magyarok beszéltek. Különösen sok szláv, azaz ős-tót szavat vettünk be a nyelvünkbe; vettünk aztán kölcsön más körülöttünk lakó népektől is, a tót után mindjárt a némettől, a hol oláhval jutottunk érintkezésbe, az oláhtól; sőt, mivel a magyarokat nagyrészen olasz papok térítették a keresztény hitre, azok tanították őket kezdetben, s mert a tudós emberek hajdan latinul beszéltek s latinul írtak: az iskolák útján sok latin és olasz szó is csúszott a magyar nyelvbe. Csakhogy a magyar nép okosan bánt el ezekkel a jövevény-szókkal. Az ő ajkán levedlett róluk az idegen forma. Senki sem gondol ma arra, ha beszél, hogy az iskola az olasz szkolából, az istálló a német stallból, az asztal a szláv sztolból származik. Így van ez minden nyelvben, nemcsak a magyarban. És itt benn Magyarországon is viszont sok szót vettek át tőlünk a velünk lakó idegen népek s ma már, hála Istennek, annyira gazdag a nyelvünk, hogy mi adhatunk mindig sűrűbben és sűrűbben másnak. A magyarság sok idegen fajjal vegyülván, bajos

volna megmondani, hogy melyik az igazi magyar fajta; általánosságban azonban a magyarok közép-termetűek, inkább kerek, mint hosszú fejűek, termetök ösztövé, hajuk és szemök többnyire barna, valamint arcuk is inkább barnás, a nőké tojásdad formájú s rendesen világosabb vagy fehér, a miért már a régi magyarok is fehérnépnek neveztek az asszonyokat. A magyar őszinte, könnyen lobbanó, de nem boszuálló, könnyen megbocsát; virtuskodni szeret, de az alattomossgot megveti. Erős, munkabíró, bátor, de a mint nem fél a dolog nehezebb végétől, szeret lustálkodni is. Baráságossága, vendégszeretete, becsületérzése, de büszkesége is kitünteti a különböző népek közt.

A megtelepedett magyarok a szabad életet szerették s előbb barmaik legeltetésével, vadászattal, halászattal, később fölmíveléssel foglalkoztak; míg a városokat legnagyobbbrészt idegeneknek engedték át. Négy-ötszáz évvel ez előtt bizony legtöbb városunk német volt, mert a magyar nép, noha rátermelt minden ipari munkára, nem igen kapott a mesterembségen, azt a munkát kivéve, a mivel legszükségesebb dolgait kellett előteremteni. Csizmadiája, szabója, kovácsa, ácsa tehát volt, de a finomabb mesterségeket idegen emberek üzték, s tőlük tanulták el lassacskán a magyarok. Pest, Buda, Pozsony, Kolozsvár, Brassó, Szeben, Pécs, Temesvár, Győr, Fejérvár, Veszprém, Sopron, Kassa, Eperjes, Selmeczbánya, Körmöczbánya és sok más város úgyszólván egészen német volt, a mint

néhánya még ma is erősen német. Ennek aztán megvolt az a rossz következménye, hogy a török-dulás alatt a városokon kívül lakó magyar népet pusztította leginkább az ellenség; hol leölték, hol fogságba hurczolták, hol agyonzsarolták őket. A fallal kerített városok kevesebbet szenvedtek s így a német polgárság egyre gyarapodhatott. Mikor azután megszűnt a kétszázéves csapás, a háborús világ, nyugotról még több német, keletről pedig még nagyobb tömeg oláh vándorolt be. Az utóbbi pásztornép és szegény földmívelő maradt mai nap is; de a németek műveltséget, szorgalmas és jártas kezeket hoztak magukkal s a városokat fölvirágoztatták. S az Isten csodálatos rendelése volt, hogy ezek a városok a magyar földön, a magyar levegőben maguk is magyarokká lettek s ma egy-néhánynak kivételével legerősebb bástyái a magyar nemzetnek.

A városok nagy emelkedése nem régóta tart. De most már a tősgyökeres magyar városok is erősen szaporodnak. A magyar nép nemcsak nem huzódozik a városi élettől, sőt talán az a hiba, hogy most már tulságos sokan hagyják oda földjeiket, hogy könnyebbnek látszó városi életmódban keresék boldogulásukat. A nagy mértékben fejlődő gyár-
ipar sok munkáskezet csábít be a falukról, a hol ma szintén nehéz az élet. Hanem azért, mert a falusi ember nehezebben él, mint félszáz esztendővel ennekelőtte, ne higyjük, hogy már sokan vagyunk. Megélhet még igen sok ember ezen a

szép darab magyar földön ; mert a külső országokban mindenütt sűrűbben laknak az emberek s mégis gazdagosznak. Csakhogy most már nekünk is más-képen kell dolgoznunk, több tanulással, körültekintéssel, a természeti erők nagyobb ismeretével, a mire apáinknak még nem volt szükségök.

Legritkábbak a helységek az Alföldön, a hol egyáltalában alig találunk falut, csak nagyobb városokat, maguk a faluk is fölérnek egy nagyobb fölvidéki vagy erdélyi várossal. Ezt a sok apró községet, mely a Dunántúl és a Felvidéken egymást éri, úgy hogy sokszor minden negyedóránban más-más faluba jutunk, bizony hiába keresnők az Alföldön. Hogy milyen nagy különbség van az alföldi helységek és más tájakok helységeinek sűrűsége közt, legjobban mutathatja az a példa, hogy a míg Békésmegyében mindössze csak huszonhét község van, a körülbelül ugyanakkora Veszprém vármegyében 200, a valamivel nagyobb Vas megyében több mint 600. Persze, ezek mind aprók s nincs köztük annyi nagyobb város, mint Békésben, a hol 25—30.000 lakosu hely is van öt. Valaha nem így volt ez ; de a török háborúk alatt sok faluból a városokba menekültek az emberek s pusztulásnak hagyták házaikat. A pusztákat később, a török háborúk után bekebelezték a városok határába. Így aztán az Alföld városai rengeteg határra tettek szert. Debreczen határában egész tuczat egykori falu van eltemetve s ez egy határ egész kis megye, több mint 160.000 hold. Hasonló nagy határa van Szegednek, Kec-

kemétnek, Szabadkának, Hódmező-Vásárhelynek.— A faluk helyett az alföldi városok körül a tanyák keletkeztek. Nemcsak hogy a városban lakó földművesek ide szoktak kiköltözni nyári munka idejére s itt tartják jószágukat; hanem vannak állandó tanyai lakók is. A Dunántul s a Felvidéken ismeretlen a tanyai világ; a hegyes vidékeken azonban a szőlőtermelőknek vannak hegyközségeik s a magas hegyvidékek pásztorélete az éjszaki Kárpátokban és Erdélyben havasi kunyhóival, szárnyékaival hasonlít a tanyai pásztorélethez.

Azonban az alföldi pásztorélet külső képe is egészen más mai napság, mint hajdan, a mikor a föl nem osztott és föl nem tört legelőkön nagy ménesek, óriási csordák és csürhék legelészték. A pásztorok, csikósok, gulyások, juhászok, kondások úgyszólván esztendőről-esztendőre alig fordultak meg a városban, jóformán csak is akkor, ha vásárolniuk kellett. Maguk az alföldi városok is többnyire földművesekből állottak, a legtöbb iparczikket, ruhára valót, edényt, szerszámot messze földről kellett beszerezniök, s erre egyetlen alkalom a vásár volt. Ezeken a vásárokon találkozott azután az egész nagy környék népe. Mióta a vasut könnyen és olcsón elvisz mindent, a mire az embernek szüksége van, az iparosok nagyobb számmal telepedtek meg a városokban s a vevőnek sem kell épen a vásárra várnia, hogy minden apró-cseprő dolgot ott szerezzen be; de a vasút a jószágot s a gabonát is könnyen elviszi oda, a hol szükség van rá. A birtokosok

tehát nekifogtak a nagyobb szemtermelésnek, mert ez több pénzt hozott; ennek következtében feltörték a legelőket s a pásztortanyákból kisebb területre szoruló tanyák lettek. Vasúton az emberek is könnyebben utaznak, tehát gyakrabban járhatnak be a városba s ott kedvet kapnak a városi szokások elsajátítására, a mivel pallérozottságot szereznek ugyan, de ha vakon utánóznak egyet-mást, nem egyszer kárát vallhatja lelkök is. Így most már sok szép szokást elhagynak a falusiak, a mi életök szépítésére, lelkök épülésére szolgált s Istenhez emelve szándékukat, örök üdvösségökre készíti elő őket. Ellenben hoznak magukkal romlottságot, lelki kárhozatot, a minek egyik előmozdítója a fényűzés, azaz parádézás is, mely a módosabb fölmívesek asszony-népénél nagyon lábrakapott.

Az ősmagyarok beköltözésökkor sátrak alatt tanyáztak; de azért nem állíthatjuk hogy már előbbi lakóhelyökön nem voltak volna házaik. Az igaz, hogy a legtöbb vidéken a házak beosztása hasonlít a németekéhez, jóllehet minden vidék a szerint változtatott beosztásán, külső formáján, diszítésén, a mint czélszerűnek tartotta. A magyar házak formája csekély külső eltéréssel egyforma az egész országban. Kivételt képez azonban a székely ház czifra, ormos tetejével és galambbúgos kapujával, melynek iratos diszítései hasonlóak az ázsiai, perzsa eredetű diszítésekhez; a miből azt következtetik, hogy a székelyek valóban a legrégibb magyar törzsekből származnak. A házak építésének módja természetesen még ma

is nagyrészt attól függ, hogy milyen építőanyagot találnak legközelebb és legkevesebb áldozattal. Régebben, midőn a mai házak ősi formáját megteremtették, még inkább kellett alkalmazkodniok az építőknek ahhoz, hogy melyik anyaghoz juthatnak könnyebben. Az erdős vidéken lakó székely nagyrészt fából építette házat, s a czifra, faragott kapuhoz is bőven került fa a maga erdejéből. Az Alföldön ellenben földből tömték, sárból, azaz vályogból építették a falakat, s ez a tömés meg vályogfal uralodik a Dunántul és a Felvidék mindama tájain is, a hol kevés a kő; mert ez ott a mellett, hogy megszokták, a legolcsóbb. A téglagyárak szaporodása alkalmat adott a módosabb embereknek, hogy téglából építtessék házaikat; valamint a cserépfödés is több és több helyet szorít a szalmafedél közt, mely gyúlékony volta miatt sok tűzi veszedelemnek volt már okozója. A víz mellett lakók náddal és csuhával is fődik házaikat, míg a szegény oláhok az Alföldön és Erdély hegyei közt gyakran kukoricaszárral pótolják a szalmát, miért is fakalyibáiknak rendesen rongyos, koldusos a teteje. A módosabbak pedig deszkával fődik házaikat s magas, tornyos tetőt készítenek, míg a magyar házak teteje, mint tudjuk, mindenfelé alacsonyabb, hasábformájú. A Felvidék hegyi községeiben a tótok és rusznyákok házai is fából, még pedig csaposan egymásba rótt gerendákból épülnek, melyeket kívülről többnyire betapasztanak s bemeszelnek, de ők is általában szalmával fődnek, mert a deszkát és

a fenyőfából készült zsindelyt jó áron eladhatják. A felvidéki tót házak szalmateteje azonban nem oly sima, mint a magyar vidékek házaié, melyeken legfőlebb egy szalmaüstök ékeskedik; hanem garádos, vagyis az egymás fölé tett zsupsorokat levágják, úgy, hogy öt-hat lépcsőből rakottnak látszik a tető, melyet négy élén szintén ilyen garádos zsupfonással szegnek be. Az ekképen épült tót vagy rusnyák házakban rendesen csak egy szoba van a pitarral, mely szűk, kisablakos szobában nemcsak lakik és főz a család, hanem helyet ad a kedvencz háziállatoknak, kis malacznak, tyúknak stb. A kis ablakon, melyet még mohával is betömnek, sőt gyakran sárral betapasztanak, nem szűrődhetik be annyi levegő, hogy megtisztítsa és fölfrissítse a párával és romlott szaggal, betegségek csiráival telt szobát. A kedvezőbb viszonyok közt élő magyarok is sokat vétkeznek ugyan egészségök ellen azzal, hogy télen nem igen igyekeznek friss levegőt bocsátani szobájukba, de mégis sokkal több gondot fordítanak lakásukra, annak tisztaságára, világosságára. A magyar házakban, a ki csak teheti, két szobát tart, az «első házat» és a «belső házat»; az első rendesen a parádés-szoba, a hol az eladó leány nagy gonddal készített kelengyéje, az ágyneműje, azután a tulipántos láda áll.

A magyar gazda szereti, ha közel vannak barmai s jobban vigyázhat rájuk; ezért a legtöbb helyen egy földél alá van építve az istálló a lakóházzal. Legnagyobb gondot fordítanak házaikra a németek,

különösen a szászok és a Szepességen meg az osztrák határszélen lakó németek. Ezeknél már emeletes házakat is találunk; alul van a család nappali szobája, fönn pedig a hálószoza. Az istállót mindig külön építik, valamint a csürnek sem szabad hiányoznia. A nagyobb terjedelmű alföldi gazdaságokban persze nem volna sok értelme a csürnek, de ott a boglyát és kazlat nem is rongálja annyi nedvesség, mint a mennyi a hegyes vidéken szokott uralkodni a bő eső és havazás következtében. Hiszen a magashegyek tájékain még a füvet sem hagyják renden, mert akkor könnyen megrothadna, hanem magas póznákra aggatják, hogy száradjon. Persze, nincs is akkora kaszálójuk, mint a sík vidékeken, a hol ilyen babrálással nem végeznének aratásig a szénahordással.

A ház falát a magyarok általában sima fehérre szokták meszelní, csak itt-ott látjuk egy-egy színes, kék vagy sárga sávval, kereszttel vagy elvéte a magyar címerrel ékesítve. Ezt persze csak ott láthatjuk, a hol csúcsfalat is építenek a kő- és téglaházakon. A tótok ellenben már szeretik virágokkal, koczkás figurákkal fölcizfrázni; a vallásos németek, valamint a tótok is nem ritkán szentképet, keresztet vagy szobrocskát alkalmaznak a csúcsfalon, a mi becsületére válik a gazdának.

A magyarországi népek ruházata gazdag sokféleségben mutatkozik, a mint hogy sokféle a nép is, mely hazánkat lakja. A magyar férfi-ösviseletnek négy darabja maradt meg leginkább régi formájá-

ban: a bő gatya, a suba, a bekecs és a báránybőr-süveg. Ezeket már a bevándorló magyarokon föllehetjük; s a bő gatya annyira sajátos viseletök volt, hogy az akkori görög írók, a kik a magyarokról hírt adtak, hosszú ingnek vagy bő szoknyának nézték.

A szűk nadrágot minden valószínűség szerint a szlávoktól vették át, a kiknek ez ma is rendes viseletök; de formájában egészen magyar viseletté változtatták s mint magyart vették át a hazánkban megtelepedett svábok. Az abaposztóból készült szűr, melynek tulipántos kivarrása egyike a legszebb régi magyar viseleteknek, már igen kezd fogyni. Egyáltalában a városi viselet napról-napra jobban befészkei magát; a régi kék vagy fekete posztódolmányt és nadrágot fölváltja a különböző színű és anyagú szövetekből készült kabát, ujjas (a székelők a rövid zekét viselik kabát gyanánt), és nem egy helyen a pantalló, télen pedig a köpönygszerű posztókabát. A tótok és oláhok megőrizték darócruhájokat, a zsákszerű kabátot és szűk nadrágot, melynek alsó végét harisnyába, ezt meg bocskorba bujtatják. Bocskort hord az oláh is; a magyar és német azonban hű marad a télvíz idején hasznosabb csizmához. Az alföldi szerbek, nevezetesen a bácskaiak, hosszú vörös harisnyát hordanak s ezt már a velök szomszéd magyarok is eltanulták.

A városi módit mégis inkább az asszonyok és leányok utánozzák. Örök kár, hogy a szép magyar viselet mainapság egyre ritkább lesz. Vannak

vidékek, a hol csak ünnepnapokon, akkor is csak elvétve látjuk, úgy, hogy ritkaságképen bámulhatjuk azt, a ki eredeti magyar ruhát ölt: dagadó ingvállt, szásrétű szoknyát fodros köténnyel, pitykés derekat, piros csizmát, míg haját varkocsba fonva, hosszan úszó szalaggal ékesíti föl. Ilyen ritkuló viselet az asszonyok főköttője is, ma-holnap már csak emlék. A nagyobb városoktól távolabb eső falvakban még föntartja magát a régi viselet; de a városokban, vagy ott, a honnan sokat járnak a városba, szélteben-hosszában utánozzák, természetesen még gyarlón is a városi úri asszonyok ruhaviseletét. Leghűségesebben ragaszkodnak a maguk viseletéhez a más nemzetiségiek, mint a tótok, oláhok, rácok, horvátok. Igaz, hogy ezeknek kevesebbe kerül a maguk viselete, mint ha a városi szabást utánoznák; főképen az oláhoké és rácoké, kiknek foggyatékos, bár eléggé czifra ruhájával nem elégednék meg a magyar nő. A magyar asszonyokat viseletökben is bizonyos méltóság, büszkeség, fényűzésökben is bizonyos józanság tünteti ki. Szeretik ünneplőruhának a drága szöveteket, a selymet is, bársonyt is, de ez egyszerű, inkább értékes, mint czifra. Ellenben a tótok, a rácok és az oláhok is himzéssel, tarka szalagokkal, csipkével ékesgetik magukat. A rác és az oláh asszonyok viselete bizony nagyon kevés; rendesen csak egy szál himzett ing, mely fölé derekukra a katrincezát, azaz tarkán szőtt kettős kötényt kötik. Néha télen is csak ezt hordják a bunda alatt.

A németek szikárabbak, hosszúkásabb fejűek, mint a magyarok; szőkék, barnák vegyest; szemök többnyire világos, rendszerint szürke, orruk hosszú, vastag. Jó, kitartó munkások, de barátságtalanok; takarékosak, jó gazdák, de zsugoriak is. Vallásukat szigorúan megtartják.

A tótok szintén nagyrészt kerekfejűek, de tömpe orrúak és erős pofacsontjuk, szögletes homlokuk jellemzi őket, nagyobbára szőkék, kékszeműek. Jámbor és alázatos nép, de alattomos is, elég tiszta és szorgalmas; de mivel kiskoruktól fogva rosszul táplálkoznak, nem igen bírják a nehezebb munkát. Vallásukhoz hívek.

A ruténok is rokon szláv törzsekből valók; jóakarátú, szorgalmas, türelmes nép, a kiket a közöttük megtelepedett galicziai zsidóság kifosztott uzsoráskodásával, megrontott pálinkájával, és csak most kezdik őket lábraállítani.

A szerbek és horvátok magas, erős testű emberek, mind barnák, fényes, fekete szeműek, kemény, horgos orrúak, nők általában szépek és munkásabbak a férfiaknál, a kikben több hajlam van a kalmárkodásra. Nagyon babonás nép, ép úgy, mint az oláh, mely szintén szép faj, különösen a leányai és fiatal asszonyai; barna bőrű, fekete hajú és szemű. Dologra nem igen való, épen azért szegény és szennyes. E mellett nem csak könnyen fölfortyanó, de boszuálló és hamar kész véresen visszafizetni minden bántalmat.

A szokások is nagyon sokat változtak az utóbbi

időben, a miről leginkább az öregek tehetnek tanúbizonyságot. De az élet körülményei is mások most, mint, tegyük föl, ez előtt ötven esztendővel, a mikor még jobbágy volt a falusi nép legnagyobb része. Most mindenki a maga gazdája, nincs földesúr, a ki regulázza, gátat vessen neki, ha költözni akar; keresheti a kenyerét, a hol akarja, úgy a hogy akarja; de nem is gondoskodnak a megélhetéséről úgy, a mint rossz esztendőkben megtette a földesúr, mert magának használt vele, ha népe nem szenvedett szükségét. Az után, hogy megszorodott a városi lakosok száma, a kik nem mívelhetnek földet, tehát nem is terem nekik; hogy mindenfelé könnyen el lehet szállítani vasúton, hajón az élelmi szereket, könnyebben jut mindenki pénzhez, de több is kell neki. Ő is megkívánja, hogy többet tudjon, mint apái tudtak; ő is egészséges, takaros iskolába akarja járatni gyermekeit, a kiket bizony egészségesen szeretne fölnevelni; sietősebb is az útja, mint régente, mert különben előbb látja terményeinek árát a jó szomszéd, a ki jó utat csinált, tehát ő sem akar kátyuba rekedni szekerével. A mint az egyes embernek kell több: így van több kiadása az államnak is, melynek költségeit fejenként, a vagyonához mérve, minden egyes ember viseli. Tehát az állami és községi kiadások nagyobb adót követelnek; s a mint már mondtuk, a városi emberek parádézásának utánczása is sokba kerül. Szóval jóval több pénzben van most az élet, mint hajdanában. Kevesebb jut a pihenésre és a mulatságra; azért a

költekezéssel járó szokásokból is nem keveset hagyogatnak el évről-évre.

Isteni parancs szabta meg, hogy ünnepeljünk; maga az Úr adott rá példát, midőn a hetedik napon megpihent. Ennek emléken, a vasárnapon kívül, egyes szent események emlékére az egyház külön ünnepeket rendelt. A vallási köteleességek teljesítésén kívül vendégjárással és mulatságokkal is emlékeztetessé szokás tenni az ünnepeket. Hajdan nagy sokadalommal és vígsággal jártak ezek; e szokásoknak ma már nem egyszer csak kevés maradékát találjuk.

Az ünnepi szokások mindig összefüggnek a vallásossággal; sőt nem egy szokás maradt fön­n még a protestáns vallásúaknál is, a melyekben a katolikus egyházi élet hagyományait fölismerhetjük. Bár a hitújítók iparkodtak a katolikus fölfogást még a szokásokban is kiirtani, de a katolikus szertartások nagy jelentősége oly erővel bír, melyet hasztalan akartak kiölni a nép szívéből. Így a bucsút, mely a templom védőszentjének tiszteletére van rendelve, megtartják a vegyes vallású helysége­kben a más vallásúak is, valamint a karácsonyi angyalfia ma már a városokban elterjedt a zsidóknál is.

Hogy az esztendő napjainak rendes folyását kövessük, azokat az ünnepeket kell különösen fölemlítenünk, melyeket ma is rendszerint fényesebben szoktak megülni.

Háromkirályok vagy vízkeresztnapja. A kis Jézusnak a három napkeleti bölc­s által történt megláto-

gatása emlékére szoktak házról-házra járni a «háromkirályok», azaz koronával ékesített, fehérruhába öltözött fiúk, a kik erre az alkalomra írt éneket zenegenek, mire a házbeliék megajándékozzák őket; ki gyümölcsessel, ki tojással, ki aprópénzzel. Ma már nem találjuk őket minden faluban. Szokás volt hajdan vízkeresztnapján a ház megszentelése is; de ma, úgyszólván, csak a tótoknál és szerbeknél (a kik koledának hívják s ilyenkor tyúkot adnak a papnak), meg az oláhoknál maradt fenn. Ezeknek külön koledás énekeik is vannak.

Husvét. A husvétot a hímes-tojás osztogatásával, a jó katolikusok pedig a husvét-reggeli kalács, hús, tojás stb. megszentelésével ülik meg. Jézus föltámadásának ünnepe a kikelettel is egybeesvén, a nők nem egy vidéken fehér vagy más élénk színű, rózsaszín, vagy piros ruha felöltésével is ki akarják mutatni, hogy milyen nagyra becsülik ezt a magasztos ünnepet. Husvét hétfőjén megy végbe a locsolás is, a mikor a legények a leányokat megöntözik; néhol a kúthoz czipelik s ott vödörrel öntik őket nyakon, úgy, hogy csurom víz lesz a ruhájok. A husvét-i öntözködés nem ismeretes mindenfelé; így a Dunántúl nagy részében sem. A felvidéken a locsolás helyett a korbácsolás vagy suprikázás divatozik. Rendszerint azonban a leányok szokták husvét keddjén a legényeket korbácsolni.

Pünkösöd. Ma már e virágnitő szép ünnepen csak hírből ismerik a pünkösdi királyt és a pünkösdi királynőt. Régente, főleg pedig az Alföldön, a leg-

daliásabb és legerősebb legényt választották pünkösdi királynak, a ki egy esztendeig uraskodhatott a faluban. Pünkösdi királynőnek pedig a legszebb leányt koronázták meg. Pünkösdi királynőt még ma is választanak többfelé; de ez már inkább játék s rendszerint nem is a nagy leányok teszik, hanem az aprók.

Mikulás és Lucza. Szent Miklós és szent Lucza napjain, noha már ritkán, szokás a mikulások járása, meg az úgynevezett Luczajárás. Lucza napján kezdődnek a karácsonyig húzódó babonás szokások, melyek még mindig föntartják magukat. Így Lucza székének készítése, melyen mindennap csinálnak valamit karácsony éjjelig, a mikor a leány, ha ráül, mint hiszik, meglátja jövődöbelijét. Ilyen babonás szokás az is, hogy a vánkos csücskébe almát kötnék be s azt karácsony éjjelén eszik meg a kapuban, hogy meglássák az arramenő vőlegényt. A leányok babonás napja szent András is; de az a bőjtölés, melyet vőlegény-látás hiedelméből végeznek, bizony épen nem istenes szándék s nem is lehet kedves Isten előtt.

Karácsony. Jézus születésének napja, a legmagasztosabb ünnep, a gyermekek ünnepe. A Betlehem-járás még leginkább fönmaradt a falvakon; a városokban azonban jóformán sehol sem ismerik már. Századokon át sok szép karácsonyi játék termett szerteszét az országban; ezek közül többet játszanak és énekelnek ma is, fölvidítva és gyönyörködtetve az angyal és a pásztorok énekével és tréfáival

az ártatlan sziveket. Karácsony estéjén az éjfélí miséig diózni, ólmot önteni szoktak; ilyenkor tág tere van még a megszokott karácsonyi babonáknak. Ez este, valamint az ünnep napján a fényesebb istentiszteleten kívül világi örömmel, bővebb lakmározással is kitüntetik a nagy nap jelentőségét. A dió, a mákos kalács, mely nagy becsben áll a németeknél és a tótoknál is, elmaradhatatlan. A kölcsönös ajándékadás, az angyalfia, mint a szeretet jele, mindenfelé járja; a fenyőfácskák fölállítása azonban, hogy azokra aggassa a kis Jézus ajándékait, csak néhány évtized óta terjed, mióta könnyebben jutnak az erdőtlen vidékek is fenyőfához. Ez határozottan Németországból eredő szokás, melyet az Alföldön ezelőtt negyven-ötven esztendővel épen nem ismertek, csak lassankint honosodott meg ott a felvidékiek útján.

Aprószentekkor fűzfakorbácsal szokták ütögetni egymást az emberek, de leginkább a gyermekek, hogy «kelésesek ne legyenek».

A világi életnek egyes nevezetes időszakai is külön-külön szokásokat gyökereztettek meg a nép között. Télen a tollfosztás, a fonás szokta egyesíteni a fiatalságot. Persze, mióta olcsóbb lett a gyári szövet, mint a kézimunka, kevesebb házit szövetnek, fonál sem kell tehát annyi. Vig tréfa és dalolás közt, a legényekkel elmulatgatva, dolgoztak a fonókában a leányok, nemrég azonban, sajnos, annyira elrakonczátlanodtak a legények s annyi galibát okoztak, hogy nem egy vármegyében egyenesen a ható-

ság volt kénytelen betiltani a fonókákat. A fonás megmaradt az öreg asszonyok csendes munkájának.

Farsangkor szokott lenni a legtöbb lakodalom; húshagyóig tehát volt elég alkalma a fiatalságnak, hogy tánczolhasson. Most már azonban eltanulták az uraktól a bált s igen sok helyen tartanak vásárnaponként *bálnak* nevezett tánczmulatságot, a hol már nem is közösen adják össze a cigány költségét a legények, hanem egészen úri módra beléptidíjakat szednek, mint a városi bálban.

Tavaszzal kezdődik a mezei élet. A marhák kihajtása sokfelé ünnepélyesen szokott történni. Isten jóságában való reménykedés, a Mindenható adományainak megbecsülése nyilvánul azoknak a szokásában, a kik megáldatják jószágukat, vagy legalább is keresztet vetnek a kapura, mielőtt a marhát kihajtják. A búzaszentelésnek is az a jelentése, hogy Isten áldását kérjék, mivelhogy egész életünk az ő kezében van. Ő gazdagítja hombárainkat, ő sújtja csapásával az elbizakodót. A felsővidéki tótok közt kikeletkor *ki szokták hordani a telet*. Csinálnak ugyanis egy szalmabábot, vagy egy dorongot öltöztetnek föl boszorkánynak s ezt kiviszik a folyóra vagy patakra s ott beledobják. Ez a szokás az éjszakvidéki szlávoktól került a mi tótjaink közé.

Német eredetű még az a szokás, a mi nem egy magyar faluban is divatos, hogy május elsején vagy pünkösdkor a legények májusfát állítanak kedvesök ablaka elé. Május elsején különben lombbal díszítik az utcákat, sőt a fuvarosok a lovakat is azokban

a városokban, melyek vagy ma is németek, vagy törzsökös lakosságuk valaha német volt.

Annál nagyobb az öröm, ha jól sikerül a termés. Hiszen ettől függ a gazdaember egész esztendei jóléte vagy szűkölködése. Az *arató-ünnep* vidám befejezése a munkának. Az aratók az utolsó kalászokból koszorút fonnak s egy seregbe verődve, dalolva, néha muzsikaszó mellett, beviszik az aratató gazdának, a ki ilyenkor megvendégeli őket. Sajnos, hogy ez a vendéglés ma már a megfogyatkozott és megdrágult bor helyett igen sok helyen pálinkával történik.

A bor megfogyatkozása *szüretkor* érezhető legszomorúbban. Hajdan pisztolydurrogás, cigányzene, vigan párolgó bográcsok közt, csélesap ujjongás és kurjongatás mellett folyt a szüret a hegyeken. A filloxera egész vidékeket tarolt le, a mit utána ültettek nagy fáradsággal és temérdek kiadással, az bizony még csak vigasztaló: megszűnt tehát a szüreti ünnep is. Az Alföldön és a Dunántúl lapjain levő nagyterjedelmű kukoriczások azonban megőrizték még a rávaló módot, hogy legalább a *kukoriczatörés* és a fosztás menjen jó kedvvel végbe.

Az ember életének legfontosabb dűlőpontja már isteni rendeltetésénél fogva is a *házasság*. Épen azért az ifjú pár egyesülését, mely az örök szeretet lánczával az egész életre köti össze a férfit és nőt, (legalább Isten akarata szerint így kell lennie), a mit *menyegzőnek* hívunk, nagy lakodalommal szokták megünnepelni. Hajdan különben ez is sokkalta

nagyobb fényességgel és sokadalommal ment végbe; néhol három-négy napig, sőt egy hétig is tartott. Ma már igen sok helyen befejezik egy napon, csak bizonyos vidékeken követi a hérész másnap. A hány vidék, annyi a lakodalmi szokás is. De mindenütt megelőzi a kérés és a kézfogó, a mikor azt is tisztába hozzák, hogy mit hoz a leány a házhoz és mit móríngol neki a vőlegény. A kérésben, a jegyajándékban és a móríngban az ősi magyar szokást találhatjuk föl, nemkülönben az «eladó lány» nevében és háztüznézésben is; mert a régi magyarok, mielőtt a kereszténységet fölvtették volna, sőt egészen addig, a míg a keresztény vallásban meg nem erősödtek, pénzen vették a leányt, mely szokás ma is él a keleti népeknél, például az araboknál, törököknél, perzsáknál. Néhol nyoma maradt az úgynevezett leányvásárnak, még pedig egyes magyar vidéken is, mint Baranyában, továbbá az oláhoknál, valamint előfordul még itt-ott a leányrablás, a szerbek és oláhok között. A vőfélyek, kérő és kiadó násznagy szereplése közös szokás Magyarország minden fajú népénél. Hogy a nép életének e legnagyobb fontosságú eseményében mennyire érezte már régtől fogva Isten kezének kormányzását, megmutatja a leánykérés szertartása, a mikor a Szentírás szavaival köszöntenek be.

A régi magyarok, jöllerhet keletről jöttek, nem éltek többnejűségben, s midőn az egyház az egynejűséget követelte, ez semmiféle ellenállásra sem talált köztük. A nőt már a régi magyarok is meg-

becsülték s a jussból sem zárták ki. Feleségnek hívták, a ki tehát jóban, rosszban egyaránt osztozott a férfival. A magyaroknál soha sem láttuk azt a megalázó sorsot, melyre a déli szlávok kényszerítették a nőt. A tengerparti vidéken ma is az asszony végzi a nehezebb munkát, hatalma nincs a házban; valósággal szolgája az urának.

Az egyház még inkább fölmagasztalta a nőt azzal, hogy egyenlővé téve Isten előtt a férfival, Krisztus Urunk parancsolata szerint szentséggé tevén a házasságot, esküt kívánt a házasulandóktól, hogy egymást semmi bajban, semmi viszontagságban hűtlenül el nem hagyják, egymásnak jóban, rosszban segítő-társai lesznek holtiglan. Nagy erkölcsi jelentése van a menyegzőkor használt virágnak: a leány-menyasszony fehér koszorúja, mely az özvegy asszonyokat már nem illeti meg, a házasság előtt követelt tisztaság jelképe. A régiek igen szigorúan örködtek a szüziesség ótalmazásán. Jaj volt annak a leánynak, ki magáról megfeledkezett; a legjobb esetben szalmakoszorúval büntették s megvetették őt. S a hol legnagyobb tiszteletben áll az erkölcs, ott találjuk a legmegelégedettebb és legboldogabb embereket.

A lakodalmi szokások legrégibbjei közé tartozik a bucsúztatás is, melyen az egész násznép jelen van. A menyasszonyt leánypajtásai, a nyoszolyók kísérik utolsó leány-útján; ők is koszorúval övezik fejüket, valamint a násznagy botja s a vőfély kalapja s melle is föl van bokrétázva s kezében a rozmaring-szál, hogy az örömnép figyelmeztessen a mulandó-

ságra, a gondtalanság temetésére, mint azt a népdal is mondja, mikor leszakasztott virágszálnak nevezi a menyasszonyt.

Az egyetértés, egy szív és lélek példázását látjuk sokfelé abban, hogy az új pár egy tányérból eszik. De nem mindenütt étkezik a vendégekkel. Sok helyen az a szokás, hogy előbb külön ebédelnek vagy vacsorálnak a fiatal házások s étlenül ülnek a vendégek közt. A lankadó jókedv föl-fölfrissítésére szolgálnak a vőfélyek mókái; a muzsika, a táncz, itt-ott a nóta.

Valósággal a menyasszony akkor lesz menyecs-kévé, midőn bekötik a fejét, vagyis leveszik koszorúját s fölteszik rá a főkötőt. Hajdan sok pénzt áldoztak a főkötőre, még ma is nem egy vidéken gazdag aranyozással és czifrasággal ékesítik; de az ilyen főkötőt híven őrizte az asszony egész életében, sőt akárhányszor rámaradt a leányára is. Most már a főkötő is ritkul s akárhány helyen a fej bekötése csak régi szólásmód. Valamint a menyasszony fején is csak némely vidéken látjuk a hajdankor szép leánydíszét, a pártát. A multság is sokféle. Egyik vidéken az egész menyegzői multság a leányos háznál foly; máshol meg a templom után külön megy menyasszony násznépe s külön a vőlegényé és délután újra kikéri a menyasszonyt a násznagyok követségével, sőt egyes helyeken háromszor is el kell menni a menyasszonyért követbe, a míg kiadják. Néhol nagy vigalommal, zenével, kurjongatással, ostorpatogással, sőt nem ritkán a sok kárt

okozható pisztolydurrogtatás közt, nem egyszer lovas legények kíséretében, kik előtt zászlót vagy zászló gyanánt rudra kötött tarka kendőt lobogtatnak, szekéren viszik a menyasszonyt a vőlegény házához, a mikor egyúttal ágyát és kelengyéjét is viszik. Ismét máshol az ágyat már a menyegző előtti nap átviszik énekszóval, és a menyasszonyt az esküvő napján gyalog kísérik vagy földiszítt szekéren, muzsikával viszik a férje házába. Sok helyen a férj háza előtt különböző próbákat tétetnek vele ; mézzel kínálják, szemes gabonát kell szórnia a küszöbre, dióra lép az ajtóban, ajándékokat osztogat a vendégeknek és viszontőt is megajándékozzák, a minek mindnek megvan a maga jelentése, hogy egyetértésben, békés nyájasságban, szeretetben és takarékosan fog élni az urával és atyjafiaival. Ha más faluba viszik a leányt, akkor a falubeli legények nem eresztik el addig a szekereket, míg vámot nem fizet a vőlegény.

Bizony, ha valahol, akkor a menyegzőnél mondhatjuk, hogy a hány ház, annyi szokás.

Az is nagyrészt a vallásos élettel áll összefüggésben, hogy leginkább farsangkor vagy ősszel, advent előtt szoktak lakodalmazni, minthogy böjtben és adventben a zajos multságokat tiltja az egyház. Ez annyira beleevődött már úgyszólván a nép vérébe az első századokban, hogy néhol még a protestánsok is, persze csak szokásból, ragaszkodnak hozzá. Nyáron természetesen azért nem igen szoktak esküdni, mert akkor a mezei munkával vannak

elfoglalva s várnak az új kenyérre, meg új borra. A városiakat már kevésbbé akadályozza a nyár; de még a városokban is a farsang a menyegzők igazi ideje.

A kereszteleseket, főképen az elsőt, úgynevezett paszitával (néhol paczitának mondják) ülik meg. A gyermek Isten áldása levén, a jó szülő örül érkezésének, mert a mi gondot ráfordít, azzal csak az ő szüleinek fáradságát és szenvedését hálálja meg. Sajnos, hogy a növendék-gyermekekre még mindig nem vigyáznak annyira, a hogy azt a szülői és emberi kötelesség parancsolja: nem védelmezik a veszedelmektől, abban a téves hitben, hogy így jobban megerősödik; nem vigyáznak betegségére, hanem ráhagyják az Istenre, hogy ha akarja, meggyógyítja. Saját hanyagságuk vétkét akarják az Isten irgalmával takarni. S ezért oly nagy a halandóság a gyermekek közt; pedig annál inkább áldás még a szegényebb falusi embernek is a gyermek, mert serdülő korától fogva már segíthet neki, s ha a libapásztorkodás mellett egy kis kézi ügyességre is rákapatja, házi munkára, hasznos babrálásra, például selyemhernyótenyésztésre, bizony télen-nyáron szép kis pénzt hozhat a házhoz, a mivel megváltja a maga élelmezésének és ruhájának költségét.

A kinek elérkezett a napja s az Úr elszólítja magához, annak temetésén, a mint a keresztény irgalmasság parancsolja, sokan szoktak összegyűlkezni. Sokfelé még megtartják a tort; de már nem lakmározással, hanem csak kenyeret és bort vagy

pálinkát adnak az egybesereglett atyafiaknak. Ez a tor is ősrégi szokás maradványa, a mikor a pogány magyarok lovat áldoztak a megholt vitéz fölött s a megsütött húsból lakmároztak. A városokban hajdan egy-egy czéh szokta eltemetni a halottat; ma, már megszűntek a czéhek s a temetést külön vállalkozók vagy temető-társulatok végzik. Fönmaradt azonban a legtöbb helyen az a szép szokás, hogy a fiatalokat fehérszalagos ifjak kísérik a temetőbe, még pedig a katolikusoknál égő gyertyával; a jegényeket fehérruhás leányok, a leányokat halottas-bokrétás legények, de úgy is van, hogy a leány koporsóját leánypajtásai viszik vagy kísérik.

Hogy azonban a halottat ne legyen szabad más határba vinni, mert akkor a magunk határát elveri a jég, az gyarló habona s okos ember nem is hisz benne.

Szép szokás a sirok megkoszorúzása és a temetők kivilágítása halottak estéjén, a mikor a megholtak lelki üdvéért imádkozunk s a rá való visszaemlékezéssel a mi lelkünkön is könnyítünk. Ez a szokás már itt-ott a reformátusoknál is kezd hódítani; hiszen katolikus őseik is így cselekedtek. Attól pedig senki se féljen, hogy a halott visszajár. Nem a földön keres az helyet, hanem az örök ítélő bíró mennyei honában.

Iskolák már a kereszténység első századaiban voltak Magyarországon, még pedig a plébániák mellett, miért is azokat fárjai iskoláknak hívták. A nép oktatása egészen a török világig kizárólag az egyház

kezében volt. A török hódítás alatt elpusztult sok helység plébániával s a kolostorokkal együtt, ennek következtében az iskolák nagy tömege is megszűnt. A békés idők helyreálltával a felsőbb, valamint az elemi népiskolákra is lassan-lassan nagyobb gondot kezdtek fordítani. De az igazi általános iskolázásról csak azóta lehet szó, mióta 1868-ban törvénybe iktatták a kötelező iskolázást, a mire nagy szükség volt, hogy el ne maradjunk más művelt ország mögött; mert még ma is igen sokan vannak, főképen nők, a kik nem tudnak sem írni, sem olvasni. Ez sem minden vidéken van egyformán. Legjobban iskolázottak a németek, azután nyomban következnek a magyarok; utolsó sorban állnak az oláhok és ruténok, a kiknek még ötödrészek sem tud olvasni és írni, holott a magyarok több, mint fele jártas már az olvasás és írás mesteriségében.

Kevés falu van már mai napság, a hol iskola nem volna; sőt a szétszórt alföldi tanyák sincsenek híjával a tudomány hajlékainak; sűrűn állítják föl a tanyai iskolákat, melyekben egy-egy környék tanulói nyernek oktatást.

Magyarországon joga van mindenkinek iskolát föntartani, ha megfelel a törvény követeléseinek. Épen ezért a katolikus egyházmegyei iskolákon kívül vannak állami, községi, különböző felekezeti és magán-iskolák. Népiskola van az országban mintegy 17,000; van azután 14 földmivesiskola, 10 vinczelériskola, a városokban pedig alsófokú kereske-

delmi és iparos-iskola. A kisdedek számára kisded-óvókat rendel a törvény; s ma már több ezer kisded-óvóban gondoskodnak azoknak a kis gyermekeknek fölügyeletéről, mulattatásáról és tanításáról, a kiknek szülei kénytelenek munkára menni s gyermekeiket magukra hagyni. A kisdedóvók hiánya miatt sok szerencsétlenségnek voltak kitéve a védtelen gyermekek; megfultak, elégették magukat, fölgyújtották a házat, ennek következtében gyakran az egész falut, föl-falták őket a disznók, elgázolták őket a szekerek stb.

A kinek tehetsége van arra, hogy tudományos pályára lépjen, vagy valami mesterségben tökéletesítse magát: az különböző felsőbb iskolák közt választhat; így körülbelül 200 gimnázium és reáliskola van a városokban, továbbá polgári, kereskedelmi és ipariskolák, összesen mintegy 600. Gazdasági intézetek Keszthelyen, Kassán, Debreczenben, Kolozsvárott; gazdasági akadémia Magyar-Óvárott, bányász- és erdész-akadémia Selmezbányán. A tanítókat 53 tanítóképző-intézetben nevelik; ezek közt van 18 állami és 14 róm. katolikus; tanítónőképző-intézet 16 van. Papnevelő-intézetek vannak minden püspöki városban, azonkívül Budapesten, Pozsonyban, Nagyszombatban is; az ügyvéd, bíró, tisztviselő, tanár, orvos stb. az egyetemeken és akadémiákon tanul. Egyetem van kettő: Budapesten és Kolozsvárott; jogakadémia van 10. A mérnökök a budapesti műegyetemen, az állatorvosok a budapesti állatorvosi akadémián tanulnak. Vannak ezenkívül rajziskolák, a festők és szobrászok számára mesteriskola Buda-

pesten; a zeneművészeknek pedig egyes nagyobb városokban zeneiskolái, Budapesten pedig a különböző zeneiskolák mellett van egy országos zeneakadémia. Katonai nevelő-intézetek következők vannak: Kassán, Kőszegen, Kis-Martonban közös katonai reáliskola, közös kadétiskola Budapesten, Pozsonyban, Kassán, Nagy-Szebenben, Kameniczán; magyar honvédségi akadémia Budapesten, honvéd főreáliskola és kadétiskola Sopronban, Pécsen, Nagy-Váradon. Tengerészeti akadémia kettő van, mind a kettő Fiumében. Az egyik a haditengerészet tisztjeit képezi ki s itt tanulnak az osztrákok is; a másik a kereskedelmi hajótisztek iskolája. Ez magyar.

Az összes tanulók száma Magyarországon mintegy harmadfél millió, fiú és leány együtt.

A miből élünk.

Gazdaság. Ipar. Bányászat. Kereskedelem. Közlekedés.

Magyarország lakosságának legnagyobb része mint azt már előbb mondtuk, földműveléssel foglalkozik. Termőföldünk viszonylag annyi, amennyi Európa egyik országában sincs, minthogy hazánk földjének csak csekély része alkalmatlan akár a mezőgazdaságra, akár az erdőgazdaságra vagy kertművelésre. De még most sem értük el a földek okos kihasználásának tetőpontját. Tudással, szorgalommal, a földhöz és időjáráshoz alkalmazott művelési mód-
dal, a termelés bölcs növelésével, mint például az okszerű trágyázás gondosságával, a gazdasági mellék-

ágak kihasználásával, mint példának okáért a tejgazdaság, baromfitenyésztés, gyümölcs- és bortermelés, selyemtenyésztés, városok közelében a kertmívelés stb. által még mindig szaporíthatnók gazdaságunk jövedelmezőségét.

Magyarországon van, katasztrális holdakban beszélve, 23 millió hold szántóföld, több mint félmillió hold kert, hat millió hold rét, hét millió hold legelő, közel egy millió hold szőlő (de ebből még sok a kipusztult), 15 millió hold erdő.

Minthogy minden terményünk közt a buza a legbecsesebb, ezt a szomszéd országokban, illetőleg lisztjét még a tengeren túl is szívesen veszik, ebből termelnek legtöbbet Magyarországon. Buza évenként 35—40 millió métermázsa terem; rozs 11—14 millió, árpa 12 millió, zab 10 millió, tengeri vagy kukoricza 25—28 millió, burgonya 25 millió métermázsa. A takarmány- és a czukorrépa termelése az utóbbi esztendőekben szintén erősen szaporodott.

Az állattenyésztést sok csapás érte, a szarvasmarhát a ragadós tüdőgyulladás, a sertéseket a sertésvész pusztította; de a veszteséget kétszeres fáradtsággal igyekszik a gazda kipótolni. A kormány is nagy gondot fordít az állattenyésztés támogatására. Világszerte híresek a lovaink, szarvasmarháink; de sertéseinket és juhainkat is szívesen veszik Nyugat-Európában, a sertést Ausztriában és Németországban, ürüinket Franciaországban.

Ló van körülbelül egy millió nyolczszázezer darab az országban. Különösen katonalónak keresik még

Angol- és Törökországba is. Szarvasmarha van közel öt millió darab; de a szép fehér, erős magyar fajta a tejtermelés nagyobb terjedésével fogyott; igen sok helyen a színes hegyi fajtákkal cserélték föl. Azonkívül, a mit Magyarországon fölhasználunk, 30—40 millió forint árú marhát adunk el külföldre. Ebből is látjuk, milyen érdemes a szarvasmarhatenyésztésre nagy gondot fordítani. Kisebb jelentőségű a juhtenyésztés, mert a gyapjú árának hanyatlása és a legelők fölösztatása miatt a juhok száma megcsappant. Van azonban még mindig körülbelül tíz millió darab juh az országban. Sertés szintén van úgy öt millió. Különösen azért keresik a magyar sertést, mert sok zsírt ad. Két-három év óta a sertésvész miatt nemcsak sok elpusztult nálunk, hanem a külső országok be sem eresztették egészségesen maradt sertéseinket, a mi rengeteg kárt okozott a gazdanépnek, mert volt esztendő, a mikor csak sertésekért ötven millió forintot vett be Magyarország a külföldről. Pár esztendő bizony beletelik, míg ezt a csapást kiheverhetjük.

Annál jobban fizet a baromfitenyésztés, melyből, valamint a tojásból már sok millió forintot árulhatunk.

Nagyobb csapás volt még szőlőink kipusztulása a filloxera nevű féreg elszaporodása miatt. Franciaországból származott át hozzánk ezelőtt huszonöt esztendővel s alig tíz év alatt legvirágzóbb hegyoldalainkat letarolta s koldússá tette a szőlőtulaj-

donosokat. A világhírű Tokaj hegyalja, a Balatonvidék nagy része, a budai hegyek, Pécs vidéke, az aradi hegyalja stb. kopár pusztasággá lettek. A rettenetes csapást csak nagy áldozattal és lassan bírja kiheverni az ország. Megbizonyosodott az, hogy a tiszta homokban nem képes a filloxera szaporodni; kezdtek tehát nagyobb mértékben az eddig nem becsült homokot beültetni; a hegyeken pedig beoltott amerikai vesszők ültetésével ujítják föl a szőlőket, ámde ez igen nagy költséggel jár. Mind a mellett a letarolt kopárságokon egymásután zöldülnek ki az új szőlők; s ha messze is vagyunk még a régi virágzó állapottól, néhány évi szakadatlan munka gyümölcsében újra föl fogjuk találni az elvesztett gazdagságot.

A dohánytermelés sem akkora, mint régente volt, mert a mi dohányunkat többnyire csak itt benn fogyasztjuk el s a pipázás annyira kiment a divatból. különösen a városokban, hogy az állam már nem vehette át mind a termelt dohányt, a finomabb szivarok gyártására pedig a magyar dohány nem alkalmas. Szépen emelkedik ellenben a selyemtermelés, a mi annál fontosabb reánk nézve, mert selyemárukért töméntelen pénz vándorol ki tőlünk a külföldre. Sajnos, hogy nálunk a lentermelés még mindig oly csekély, hogy alig érdemli meg a fölemlítést; e miatt aztán le is kell mondanunk arról, hogy a finomabb vászon, gyolcsárúk szövése megvethesse lábát, s ne legyünk kénytelenek csehországi gyolccsal ellátni magun-

kat. Bizony ez a pénz is inkább itt benn maradhatna.

Erdőben is elég gazdagok volnánk. Az ország területének majdnem harmadrésze erdő; ebből nagy terület szálerdő, még pedig olyan földön, melyet szántónak nem lehetne használni. Az erdők szigorú és rendszeres kezeléséről a törvény gondoskodik. Erre a törvényre nagy szükség volt; mert mikor a hatvanas és hetvenes években a búzának nagy ára volt és az amerikai búzát még nem hozták be Európába, neki mentek könnyelműen az erdőnek s még ott is kiirtották, a hol más, mint fa, nem élhet tartósan. Sokszor pusztá haszonlesésből vágták ki az erdőt, melyből egyszerre szép pénzt kapott a tulajdonos, de annál inkább sírhatott utána az utódja, mivel negyven-ötven évig kell megint várni, míg a fősarjadzó erdőt hasznunkra fordíthatjuk. Nagyon érzik az erdő hiányát az Alföldön, a hová a tüzelőfát és az épületfát is messze hegyvidékről kell szállíttatni, vasúton vagy hajón; a fa híján tüzelésre használt szalmát pedig jobb lenne a trágyaszaporításra és így a földek termőképességének emelésére fordítani.

A hol vizek vannak, ott a halászat is kereseti ág; de ma már nem oly jövedelmező foglalkozás, mint hajdan. Nemcsak a rablóhalászat fogyasztotta meg oly erősen folyóink és tavaink halbőségét, hanem az is, hogy a lecsapolások miatt eltűntek a hal kikelésére szolgáló parti tócsák, kiöntések. Valaha töméntelen halastó is volt Magyarországon.

Újabban a terjedő mesterséges tenyésztéstől és a halászati törvények szigorúbb megtartásától remélik halászatunk fölvirágoztatását.

A hegyes vidékeken a bányászat ad sok ezer embernek keresetet. Hogy merre vannak ezek a bányák, már nagyjából fölemlítettem s az egyes megyék ismertetésénél szintén megemlítem. Hogy milyen gazdagság van ezekben a bányákban, azt elmondják az évenként kiadott kimutatások. A bányáknak körülbelül fele a kincstáré, azaz az országé; a többi magánosoké. Összesen körülbelül 1200—1300 bányatulajdonos van, a kik bányászokkal műveltetik a bányákat.

Régebben gazdag volt *ezüsttermelésünk*, mióta azonban az ezüst ára leszállt, azóta az ezüstbányászat hanyatlott. *Aranyát* $2\frac{1}{2}$ —3 millió forint értékűt termelnek évenként; ezüstöt most csak két millió forint árút.

Sokkal nagyobb jelentősége van a vasbányászatnak. Évenként mintegy tíz millió métermázsza vasérczet, ebből 12 millió forint értékű nyersvasat termelnek. *Köszenet* átlag negyven millió métermázsát ásnak ki, a minek értéke mintegy 15 millió forint, tehát fölülmulja a vastermelést is. Körülbelül ugyanekkora értéke van a *sónak*; míg a *réz*, *ólom* stb. már csak százezrekkel szerepel. Összes bányatermékeink értéke 33 millió forint évenként.

Megírtuk már, hogy az ipari munka helyei a városok. Az is már mindenfelé ismert dolog, hogy

napról-napra jobban terjed a gyáripár, de annál nehezebb a dolga a kisiparosnak. Faluhelyen nemcsak a mesterségével foglalkozik az iparos, hanem mindegyik iparkodik egy kis földcskét szerezni, a mi a nagyobb városokban már lehetetlen.

Magyarországon ma, a malmokat is beleszámítva, több mint *négyezer* gyár van, ennek nyolczad-része, 500-nál több magában Budapesten. Ezekben több mint másfélszázezer munkás dolgozik. Legtöbb a malom Magyarországon; (a kis vízi és szárazmalmokat nem számítva) van mintegy 1600 malom, köztük 1400 gőzmalom; van azután 300 fűrészmalom, 240 téglagyár, 112 vaskohó, 90 gépgyár és vasöntő, 60 nagy könyvnyomda, 35 érczárugyár, 50 butorgyár, 20 czukorgyár stb. Nagyobb szeszgyár több van 300-nál; van azonban több mint 80.000 kisebb szeszégető. A szeszgyártás tehát, nem épen népünk javára, igen fejlődött.

A kisiparosok közt legtöbb a cipész, még pedig 30.000 mester, 25.000 segédmunkás; azután a csizmadia, majdnem ugyanannyi, vagyis 29.000, szabó 26.000, kovács 27.000, kőműves 16.000, ács 14.000, hentes és mészáros 16.000, bognár 13.000, takács 11.000, lakatos 4000, pék 4000, kádár 5500, szücs 6000, timár 3000, fazekas 4000, kalapos 2000, bádogos 2000.

Sajnos, hogy a háziiparral nem foglalkoznak annyian, mint régente; pedig ezzel igen sok pénzt takaríthatnának meg a gazdák téli időben. Most a fiú- és leányiskolákban tanítgatják a növendék

gyermekeket a különböző, könnyen művelhető mesterségekre; s remélhető, hogy néhány esztendő múlva megint minden falusi házában szorgalmasan dolgoznak majd olyan szerszámokon és ruhadarabokon, melyeket otthon is el lehet készíteni.

Kereskedő szintén másfél-százezer van Magyarországon; de ezeknek csak fele önálló, a többi segéd. Ezek is természetesen a városokban csoportosulnak, mert azok a kereskedelemnek közép-pontjai; a kisebb falukon inkább csak szatócsok árulják a legszükségesebb holmikat. A kereskedők veszik meg gabonánkat, borunkat, marhánkat; viszont az ő kezökből kapjuk a házunknál szükséges iparcikkeket. Magyarország legnagyobb részét gazdaország levén, ennek következtében a kereskedésben is a legnagyobb szerepet a gazdasági termények viszik: első sorban a gabona, azután a szarvasmarha és sertés, továbbá az épületfa, bor, gyapjú stb. Ugyancsak a kereskedelem útján kapjuk azokat a külföldi czikkeket, melyeket itthon nem kaphatunk. Legsűrűbb kereskedelmi összeköttetésben a szomszéd Ausztriával, azután Németországgal állunk; kisebb a forgalmunk Romániával, Szerbiával, a tengeren át Olaszországgal, Franciaországgal és Angliával.

Hogy fogalmunk legyen, hogy a mi még aránylag szegény országunkban is mennyi pénzt forgat a kereskedelem, elmondjuk, hogy a legutóbbi összeállítás szerint 1894-ben kivittünk Ausztriába és a külföldre 562 millió forint értékű áruczikket, be-

hoztunk pedig Magyarországra 546 millió forint értékűt. Tíz évvel azelőtt 100 millióval kevesebb volt mind a kivitel, mind a behozatal.

Kereskedelmünk csak azóta fejlődhetett, mióta vasutaink épültek. Azok az országok, melyek a tenger mellett fekszenek, mint Angolország, Németalföld, Franciaország stb. már a múlt századokban is igen élénk kereskedést űztek s meg is gazdagodtak. Nekünk csak egy nagyobb rendes tengeri kikötőnk van, Fiume, s ez is csak huszonöt év óta épült; a magyar tengeri hajózás meg még fiatalabb. Élénkebb a hajózás folyamainkon, kiváltképen a Dunán; de vizeink nincsenek még úgy kihasználva, nincsenek úgy hajózható csatornákkal összekötve, mint például Franciaországban és Németországban, a hol az olcsó vízi szállítás nagy hasznára van a mezőgazdaságnak. Ez nálunk még a jövő munkája.

Az első vasút ötven éve, még az 1848-iki szabadságharc előtt épült; de azután, hogy elnyomták szabadságharcunkat, igen lassan ment nálunk a vasútépítés. A mi épült, az is úgy volt tervezve, hogy inkább Bécsnek használjon, mint a magyar fővárosnak. Csak mióta megint magyar kormány van, azóta indult meg nagy erővel a vasútépítés. Már az Alföld még jobban be van hálózva vasúttal, mint a hegyes vidékek, a mi az alföldi gazdaságokra kétségkívül üdvös; mivel télvíz idején, a feneketlen sárban bizony hetekig sem lehetett, ha csak nem rendkívüli ügygyel-bajjal, a gabonát

elszállítani, sőt az emberek sem közlekedhettek akadálytalanul.

Ma van Magyarországon 17.000 kilométer vasút, ennek körülbelül fele a magyar állam tulajdona: nevezetesen mintegy 8000 kilométer, azaz 1000 régmért-föld; ezenkívül az állam még sok kisebb, mintegy 4000 kilométernyi hosszú vasutat kezel. A magyar államvasutak egy évi bevétele ma már körülbelül kétszáz negyven millió koronára rúg. A magyarországi államvasutak arról is nevezeteseek, hogy 1890 óta, mikor Baross miniszter megteremtette az övezetek azaz zónák szerint beosztott olcsó díj-szabást, a legolcsóbbak Európa összes vasútjai közt. Sőt a magyar államvasutak példáját követték már Ausztriában és Németországban is, a mi által lehetségessé vált, hogy a vasút igazán népvasút legyen, s ne csak a pénzes emberek jár hassanak rajta.

A vasúttal szoros kapcsolatban áll a távíró (telegráf) is, mely még hosszabb a vasútvonalaknál s eddig 23.000 kilométernyi utat köt össze, melyek egyúttal mind postavonalak is. Postahivatal van 4600. Ezek a postahivatalok ma már több mint *négyszáz millió* levelet és csomagot küldenek szét egy-egy esztendőben. A főbb városok ezenkívül telefon (messzeszóló) vonallal is össze vannak kötve, úgy, hogy ma már a városok élöszóval is beszélhetnek egymással.

Ilyen hazánk általános képe.

Tekintsünk most kissé szét a megyékben és azok nevezetes helyein.

HARMADIK FEJEZET.

Magyarország részletes ismertetése.

A) Magyarország.

Magyarországot közigazgatásilag hajdan négy kerületre osztották be, nevezetesen: Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl. Erdély egyesülése óta ez az országrész lett volna az ötödik kerület. Erdély nélkül az anyaországnak volt 52 vármegyéje.

1867 után a régi állapot már azért sem maradhatott meg, mert Erdélyben a megyéken kívül voltak külön székely és szász székek, azonkívül még vidékek és kerületek. 1876-ban kikerekítették a megyéket s Erdélylyel együtt, mint már az első fejezetben említettük, 63 vármegyére osztották az országot.

Ma könnyebb áttekintés végett a folyóvizek vidékei szerint szokták az ország egyes részeit megkülönböztetni. Ez a kis munka is ebben a természetes fölosztásban csoportosítja a vármegyéket. Ismeretni fogjuk tehát Magyarországot a következő sorrendben: Duna-Tisza köze a fővárossal, Dunántúl,

Duna balpartja, Tisza jobbpartja, Tisza-Maros köze, Maros-Duna köze, keleti Felföld vagy Erdély. Mint-hogy másrésről vármegyékkint akarunk megismerkedni Magyarországgal, meg kell jegyeznünk, hogy nem mindegyik vármegyének vágja el határát a Duna vagy Tisza, hanem a szerint, a hogy a megyének nagyobb vagy jelentősebb része tartozik valamelyik partvidékhez, a szerint soroljuk a Dunántúl vagy a Tiszaninnen fekvő megyékhez.

I. A Duna-Tisza köze.

Ebbe a részbe a fővároson kívül négy vármegyét sorolunk, ezek: Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye, Bács-Bodrog, Csongrád és Jász-Nagykún-Szolnok vármegyék.

Budapest.

Budapest az ország fővárosa, a király, a kormány és az országgyűlés székhelye, Magyarország szíve. A Duna mindkét partján terül el, egyike Európa legszebb fekvésű városainak. Fekszik a Duna legfontosabb s már a rómaiak korában ilyennek fölismert átkelő helyén. A Duna jobbpartján itt szakad meg a buda-pilisi hegység, melynek szélső nyúlványa, a Szent-Gellért-hegy remek formával könyököl a folyóra. Északról a pilisi hegység kúpjai és bérczes tetői zárják be a szép panorámát; a balparton pedig itt kezdődik a Rákos rétségével a nagy Alföld, s a síkság módot nyújtott egy nagy

város fölépülhetésére. Azzal a közmondással, hogy minden út Rómába vezet, elmondhatjuk azt is, hogy Magyarország minden útja Budapesten vezet keresztül. Négy városból egyesült 1873-ban. Buda és Ó-Buda a Duna jobbpartján, a balparton Pest és Kőbánya egyesült a törvény alapján egy fővárossá; 1892-ben pedig a koronázás huszonötöd-éves ünnepe alkalmával a király székesfővárossá emelte, ezzel egy rangba helyezte Béccsel, az osztrák állam fővárosával.

A székesfőváros tiz kerületre oszlik. Három a jobbparton van, hét a balparton; mert a balpart, a régi Pest sokkal népesebb. A jobb parton az I. kerületben van a vár, a Krisztinaváros, Tabán, Kelenföld és a Svábhegy; a II. kerület a Viziváros és a régi országút; a III. kerület Ujlak és Ó-Buda; a balparton a IV. a Belváros, V. a Lipótváros, VI. a Terézváros, VII. az Erzsébetváros és Rákosfalva; VIII. a Józsefváros, IX. a Ferenczváros, X. Kőbánya. Ma már azonban a főváros körül épült új helységek, főleg Új-Pest és Rákos-Palota, azután Kis-Pest, Erzsébetfalva, Kossuthfalva oly közel jutottak, részben már össze is épültek a főváros egyes részeivel, hogy nem sokára ezek is bele fognak olvadni. Ezek lakossága többnyire olyanokból áll, a kiknek hivataluk vagy munkaadóhelyök a fővárosban van, miért is bátran idevalóknak számíthatjuk.

Budapest 1867 óta csodálatos gyorsasággal terjeszkedett és gyarapodott. Mikor 1873-ban egy

várossá lett, csak 270.000 lakosa volt; 1891-ben a katonasággal együtt már meghaladta a félmilliót, nevezetesen 506.000 lélek lakta. 1900-ban már 729.000-re emelkedett lakosainak száma. A két partot hatalmas hidak kötik össze, melyek között a lánczíd sokáig Európa egyik csodált nevezetessége volt és szépségre nézve ma is szinte páratlan ez a hid. Kívüle vannak: a Szent Margithíd, a Ferencz József-híd, továbbá az összekötő vasúti hid; 1902-ben pedig készre lesz az eskütéri, szent Istvánról elnevezendő hid, valamint részben a főváros határában áll az esztergomi vasútnak Új-Pestet Ó-Budával összekötő hídja is, úgy, hogy nemsokára hat nagy hid fogja a főváros két pontját egymással összekapcsolni.

A Duna jobbpartján emelkedik a Várhegy, melyre nemcsak a kigyózó utakon és lépcsőkön, hanem gőz-siklón is följuthatunk. Déli részén emelkedik főnségesen a még mindig épülő, négy szöglet felé néző hatalmas királyi palota, előtte a remek várkerttel. A királyi palotában őrzik a szent koronát, a szent István-kápolnában pedig szent István jobbját, melyet minden esztendőben szent István napján sok-sok ezer áhitatos ember jelenlétében fényes körmenettel hordoznak körül. A vár falai, melyet a magyar honvédek dicsőségesen ostromoltak meg 1849-ben, nagyobbrészt már le vannak bontva, vagy keresztül törve. A várból csodaszép kilátás nyílik az egész városra. Nevezetes épületei még a várnak: a Boldogasszony temploma, mely több mint hétszáz éves, de Mátyás király megnagyobbí-

totta és szépítette, miért is Mátyás-templomnak hívják s melyet a törökök mecsetnek használtak. Majd sokáig disztelen állapotban volt és csak néhány éve fejezték be újjáépítését, most pedig legszebb temploma a fővárosnak. Koronázó-templomnak is hívják, mert itt koronázták meg I. Ferencz Józsefet 1867-ben. Mögötte a szépen átalakított halászbástyára jön szent István szobra. Említésre méltó továbbá a Zsigmond korából származó régi torony. A honvédelmi miniszterium és a honvédfőparancsnokság palotái. Az úgynevezett országháza, a hol a belügyminiszterium van. Nevezetessége még a várnak a honvédszobor. Egészen újonnan fog épülni a miniszterelnökség palotája is.

A vár mögött nyugotra fekszik a Krisztinaváros a Vérmezővel és híres kegyelem-templomával. Itt van a déli vasút pályaháza is. A Krisztinaváros felül szép képet mutatnak a nyaralókkal és kertekkel ékeskedő budai hegyek. Különben néhány év óta a Krisztinaváros is rendkívül emelkedik. Hozzátartozik a Városmajor nevű liget; innen fogaskerekű vasút, visz föl a Svábhegyre, hol szintén van kápolna. A fogaskerekű vasút állomása mellett van a egyszerű új Szent János-kórház. Ezenkívül a Krisztinavárosban van még a Vöröskereszt-egyesület Erzsébet-kórháza és a katonai kórház. A régi krisztinavárosi temetőben áll az 1849-ben a vár ostromakor elesett honvédek sírja és emléke. Az egész várost körülfogó villamos vasúton a fogaskerekű vasút

állomása mellett a Zúgligetbe, innen a Jánoshegyre juthatunk, valamint a Lipótmezőre, a hol a kadétskola és az örültek háza van, mely legnagyobb az egész országban. Ugyancsak a Lipótmezőn át juthatunk Mária-Remetére, mely a fővárosiak egyik leglátogatottabb bucsújáró helye, s a hol szintén szép új templom áll.

A vártól délre van a Ráczváros vagy Tabán, a hol a híres Rudas- és Ráczfürdő, e természetes meleg források nyújtanak évenként sok ezer embernek enyhülést és gyógyulást. Fölöttük emelkedik a Szent-Gellért-hegy, mely nagyrészt be van ültetve és csinos sétakertté alakítva. A rajta épült fellegvár vagy czitadella már megszűnt vár lenni, s falait kibontották. Erre a hegyre is siklót építenek, úgy, hogy nem kell majd gyalog fölmennie az embernek, hogy a gyönyörű kilátást, a város háztengerének gyönyörű képét élvezze. A Rudas-fürdő mellett nyílik torkolata az új hídnak, mely az Esküterre, a Belvárosba visz át. A Szent-Gellért-hegy alatt látjuk a Ferencz József-hidat, melynek fejétől villamos-vasút vezet Kelenföldre, melynek közelében a nevezetes budai keserűvíz-források vannak.

A vár és a Duna közt terül el a Viziváros, mely Budapest II. kerülete, a hol a csinos plébánia-templomon kívül találjuk a kapuczinusok és az Erzsébet-apácák templomát ez utóbbiak kórházával, nemkülönben a budai református templomot. Itt áll a budai Vigadó új épülete is, valamint a kereskedelmi miniszterium palotája, továbbá a

Vár oldalán a kir. kath. gimnázium és a főreáliskola kimagasló épületei. A Viziváros a lánczhíd fejénél kezdődik, ennek tengelyében pedig nyílik az alagút, mely a Várhegy alatt a Krisztinavárosba visz át. Ez ép úgy, mint a lánczhíd, Széchenyi István gróf fáradozásának köszöni létét.

A Viziváros végében vezet át Pestre a hosszú Margit-híd, melyen szintén villamos vasút visz. A Margit-hídtól északra van a szintén nagyon keregett, hatásos melegvizű Császár-fürdő és Szent-Lukács-fürdő. Szemben ezekkel nyúlik el a Szent-Margit-sziget, mely József főherczeg tulajdona. Ide legújabbán a Margit-hídhoz épített híd vezet s gyalog is bemehetünk a szigetre, a hová eddig csak hajón lehetett menni. A szigetet, melyen gazdag hévforrás fakad, József főherczeg nagy áldozatkészséggel híres fürdővé és remek kertté varázsolt. A sziget közepe táján láthatjuk annak a kolostornak romjait, melyben boldog Margit, IV. Béla király apáczaleánya élte le istenes életét.

A Császár-fürdön túl északra következik Újlak és Ó-Buda, a hol a különböző gyárak közül a Duna-gőzhajózási társaság óriási hajógyára érdemel említést. Ó-Budától északra a régi római városnak Akvinkumnak romjai látszanak: egész utczáik, nagy színház (amfiteátrum), régi római fürdő, a régi vízvezeték oszlopai stb. Közelében van egy melegvizű tó, melyet szintén fürdőhelylyé alakítottak át s római fürdő nevet visel.

A Duna balbortján a pesti rész magvát a régi

Pest, a *Belváros* képezi. Ez a legkisebb városrész s ha körüljárjuk, csak akkor láthatjuk, hogy milyen kicsi volt valamikor a város a mai Pesthez képest. A belvárost újabban egy remek széles úttal egészen a Dunáig, az új hídig áttörték; ez útvonal szabályozása miatt le kellett bontani a régi városházát, sőt le akarják bontani a plébánia-templomot is. A Belvárosban van a tudományos egyetem nagy központi épülete kéttornyú templomával, a szeminárium, a szent-Ferencziek és a Szerviták temploma és kolostora, az Angolkisasszonyok zárdája templomukkal, a görögök temploma, a piaristák vagyis kegyesrendi atyák gimnáziuma, az ágostai evangélikusok gimnáziuma, a főposta palotája, Pest-vármegye háza. A régi Károlykaszárnya hatalmas épületcsoportjai helyén fog épülni az új városháza. Közel a görögök templomához, a Petőfi-téren, áll Petőfi Sándor szobra.

A Belvárostól északra terül el a Duna és a Váci-körút közt a Lipótváros, mely jelenleg a legrendezettebb városrész és sok szép magánház diszít. Legkiválóbb nevezetességei: a Szent-István-bazilika, Budapest legnagyobb és legdiszesebb temploma, mely azonban körülbelül még csak 1905-ben lesz egészen készen. Kupolája 95 méter magas. Az új országháza, mely egyike a világ legremekbebb épületeinek, a Dunaparton áll két nagy szárnyával és sok tornyával, rajta az összes magyar királyok szobraival. Kupolája még magasabbra emelkedik, mint a bazilikáé, olyan magasra, mint a Várhegyen

álló királyi palota teteje. Szemben áll vele az igazságügyi palota szép épülete, melyben a legfőbb ítélőszék (kúria) és a királyi ítélőtábla van. E mellett áll egy nagy épület, melyben a földművelési és az igazságügyi miniszterium van elhelyezve. Ez előtt egy ma még üres téren állt a gyászos emlékü Újépület, a hol 1849 után sok derék magyar volt bezárva s melynek területén lőtték agyon Batthyány Lajos grófot. Közel ide van a törvényszék nagy épülete s a vallás- és közoktatásügyi miniszterium háza, a kir. kath. főgimnázium, főreáliskola, kereskedelmi akadémia. Az országháztól délre, a Duna mellett látjuk az Akadémia palotáját, melyben most az Országos képtár van elhelyezve, telve a legnagyobb mesterek képeivel. Az akadémia a Ferencz József-térre néz, melynek befásított és virágos ligeteiben diszeleg Széchenyi István gróf és Deák Ferencz, nem messze tőlük pedig Eötvös József báró szobra. A tér közepén, a hová majd Ferencz József lovasszobra kerül, állott a koronázási domb, melyen a király 1867-ben a koronázás szertartásához tartozó négy vágást tette a világ négy tája felé, a mi azt jelenti, hogy a hazát minden oldalról meg fogja védeni az ellenség ellen. Ha az Eötvös-szobortól lefelé megyünk a Dunapartnak azon részén, melyet korzónak neveznek s a hol a fővárosi közönség nagy része sétálni szokott s mely korzó alatt a gőzhajók állomáshelyei vannak: a fővárosi Vigadóhoz érünk. Ez is érdekes és szép épület. A mögötte levő palota a Gizella-

térre néz, a honnan egy kis utcán át a József-térre tekinthetünk el. Itt áll József nádor szobra, a ki a régi, piszkos Pest városából európai várost alkotott s kinek Pest újjáépítésében az 1838-iki nagy árvíz után, midőn majdnem az egész város romba dőlt, halhatatlan érdemei voltak.

A Józseftértől csak néhány lépésnyire van a jóval nagyobb és díszes kertté átalakított Erzsébet-tér.

A Lipótvárosban állanak még a régi időből a legnagyobb gözmalmok. Ezeken túl a Lipót-körút ékessége a Vígsház, melyen túl már kevés magánház épült, de annál több gyár, ki egészen Újpestig.

A Lipótvárosból átlépünk a Terézvárosba, melyben az Andrássy-úton kívül kevés említeni való van; mert csupa lakóházakkal van tele. Északi oldalán van a nyugoti pályaudvar, azután több nagy kaszárnya, itt épült a karmeliták temploma, melyre nagy szükség volt, minthogy a Terézvárosban csak az egy plébánia-templom van. Közel a plébánia-templomhoz, a Király-utczában van a vakok intézete. Nevezetes a Terézváros arról, hogy benne lakik Budapest zsidóságának legnagyobb része. A nagyszerű Andrássy-út, melyet kétharmadában paloták, azután kertes nyaralók szegnek be, 3200 lépés, azaz harmadfél kilométer hosszú sugárút. Benne van az Operaház, a tanítónőképző-intézet, a zeneakadémia; kivezet pedig a Városligetbe, a hol a nagy ezredéves emlékmű ragad bámulatra ben-

nünket. A ligetben áll a képcsarnok, a tó egyik szigetén pedig az artézi-fürdő, mely a ligetben fűrt hőforrástól kapja vizét; ugyancsak a ligetben van az állatkert is. A liget több mint 200 hold. Itt volt az ezredéves kiállítás is, melynek több épülete, így a remek történelmi kiállítási épület egy része, meg a vasúti kiállítás fönnmaradt. A ligetben van a Hermina-kápolna is; túl rajta pedig az «Angyal-föld»-dülőben a tébolyodottak nagy háza. Ugyancsak az Angyalföldön áll a karmelitáknak csinos új temploma.

A Terézváros mellé sorakozik az újabb időben megnőtt Erzsébetváros, mely most Budapest legnépesebb kerülete. Magának van mintegy másfélszázezer lakosa. Új plébánia-temploma szintén nevezetesség. Az Erzsébetvárosban áll a keleti pályaudvar; az István-úton a Jézus szent szívéről nevezett apácák temploma és kolostora.

Ebben a városrészben van két nagy zsinagóga, az állatorvosi akadémia, állami gimnázium, a katolikus legényegylet háza, a Magyar Színház stb.

Az Erzsébetváros déli határát a Kerepesi-út szeli. A Kerepesi-út, a Múzeum-körút és az Üllői-út fogja körül a Józsefvárost, mely az Erzsébetváros után legnépesebb része a fővárosnak és szintén több mint százezer ember lakja. A Múzeum-körúton van a Nemzeti Múzeum, mely ma is egyik legszebb épülete a fővárosnak. Ebben van a régiségtár, a természetrajzi tár, a képtár és a félmillió

kötetre rúgó könyvtár; míg a néprajzi múzeumot a hely szűkös volta miatt bérházba kellett vinni. A Nemzeti Múzeum kertjében vannak Kazinczy Ferencz, Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Károly mellszobrai. A muzeum előtt Arany János szobra áll. A díszteremben a főrendiház tartja üléseit. Szomszédságában van az országháza, a hol a képviselőház tartja üléseit, míg majd a főrendiházzal együtt át nem költözik az új országházba. Az országháztól a Kerepesi-út felé emelkednek a műegyetem és a tudományegyetem természettudományi karának nagyszerű épületei. A Kerepesi-úton van a Nemzeti Színház és a Népszínház, ezek között áll a Rókus-kórház terjedelmes épülete, mely helyett azonban a Külső-Kerepesi-úton fognak új kórházat építeni. Az Üllői-úton az egyetem orvoskarának kórházépületei állanak egy rengeteg telekcsoporton; ugyancsak az Üllői-út végében van a gyermek-kórház, a nőbetegek kórházának egyik osztályával az egyetemi füvészkert; ennek szomszédságában pedig a honvédségi Ludovika-akadémia, a hol a honvédtiszteket képezik ki. Ez akadémia nagy kertjét az Orczy-kert néven ismerik. A József-városnak körülbelül közepén, egy vonalban állanak: a nemrég újjáépített plébánia-templom és a Jézus szent Szive temploma a jezsuiták házával, valamint a Szentkirályi-utczában a Szent-István-társulatnak új szép háza is. A Józsefvároshoz, melynek külső részében szintén nagyszerű kaszárnnyák épültek, tartozik a kerepesi-úti temető, mely ma már körülbelül megtelt. Itt

feküsznek az ország legjelesebb emberei. Országvilágra szóló ékességei: Deák Ferencz sírháza (mauzoleuma), Batthyány Lajos mauzoleuma, melyek közt nemsokára Kossuth Lajos sírján fog épülni hasonló nagyságú síremlék. A számos szebbnél-szebb síremlék megnézése maga eltarthat egy napig. A temető körülbelül kétszáz hold nagyságú.

A Józsefváros és a Duna közt területel keskeny pásztaban a Ferenczváros. Ennek nevezetessége a szép plébánia-templom, melyet a királyi pár ezüstmennyegzőjekor, 1879-ben szenteltek föl; a központi vásárcsarnok, mely nem más, mint egy üveggel födött emeletes piacz s nagyságával és pompás berendezésével minden vidékinek méltán keltheti föl csodálkozását; a vámház, a közraktárak, az elevátor (ötemeletes roppant magtár, a hová a hajóból gépek segélyével egyenesen úgy szívatják föl a gabonát), a kálvinisták temploma és gimnáziuma, a fővárosi rajziskola. Itt van az apácák által vezetett gyermekmenedékhely, a Mária-intézet; az Üllői-út ferenczvárosi részén pedig a törvényszéki bonczoló-intézet, a Szent István-kórház, a Szent Lászlóról nevezett járvány-kórház, a nagy honvédkaszárnya; ugyanebben a városrészben épül a Lazarista-atyák temploma. A Ferenczvárosnak külön vasúti állomása van, ezenkívül pedig a dunaparti teherpályaudvar, a hol a hajón érkező árukat egyenesen berakják a vasúti kocsikba.

A főváros X. kerülete Kőbánya, melyhez a Józsefvároshoz épült úgynevezett tisztviselőtelep is tar-

tozik. A tisztviselőtelepen túl, az Üllői-útra dülve terül el az új, nagy, 300 holdas népliget, a főváros legnagyobb közkertje; a kőbányai úton van a magyar államvasútak teherpályaudvara, a magyar államvasútak gépgyára, főműhelye, melyek maguk több ezer munkást foglalkoztatnak; azonkívül számos nagy gyár; Kőbányán pedig az európai híré sörfőzők és sertésszállások. Nevezetes a kőbányai új plébánia-templom, mely az első *magyar* modorú templom.

Kőbányán van az új fogház is, ennek közelében pedig a nagy új-temető, mely több mint négyszáz hold nagyságú; ebbe már is évenként körülbelül tízezer halottat temetnek.

Ez rövid képe folyvást emelkedő szép fővárosunknak, mely 900 utcájával, 19.000, néha egész vidéki utcát magába foglalható házával, összesen 51 kisebb-nagyobb templomával, számos tudományos intézetével, több száz iskolájával, sok száz nagy gyárával, nem kevesebb mint tizenegy pályaudvarával — maga egy egész ország.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.

A vármegye területe, beleértve a főváros területét is, 12605 négyszög-kilométer, a mi megfelel körülbelül két millió százezer katasztrális holdnak. Ez Magyarország legnagyobb terjedelmű és legnagyobb lakosságu vármegyéje; elfoglalja a Duna-Tisza közének jó felét. Lakosainak száma a főváro-

son és Kecskemét törvényhatósági joggal fölruházott városon kívül ma már 780.000, 1891-ben volt 684.000, a kik közül volt 552.000 magyar, 88.000 német, 30.000 tót. E lakosok nagy része, azaz 450.000 katolikus; ezek után legtöbb a református, 155.000; a többi jóval kevesebb.

A vármegye a törökök kiűzetése után három megyéből alakult Pest vármegyévé; területén azonban 1876-ig fönnállott még a kiváltságos Kis-Kunság is külön kapitány alatt. A mondott esztendőben beolvasztották Kis-Kunságot a vármegyébe.

A vármegyének csak kis része, a két pilisi járás nyúlik át a Duna jobb partjára. Ez, valamint a Duna balpartján elterülő rész felső vége, hegyes-völgyes. A Duna jobb partján a pilisi és budai hegyek terülnek el; a balparton pedig Vácztól kezdve egészen Czeglédig a Cserhát dombjai. Egész nyugoti határát a Duna szeli, mely több apró szigeten kívül két nagyobb szigetet alkot, a szent-endrei és Csepel-szigetet. Ezen a szigeten tíz község van. Kelet felől kis darabon a Zagyva és Tisza határolják a megyét. A budapest-czeglédi vonalon alul már az alföldi síkságba lapul el a megye földje le egészen Bács-Bodrog vármegyéig, csak itt-ott szakítja meg egy-egy magasabb homok-buczka az egyhanguságot. Vize az említett folyókon kívül csak néhány patak, mint a Galga és Rákos-patak; de annál több az álló vize, főleg a Duna közelében: a tócsák és az ugynevezett turjánok.

A megye területének fele szántóföld; erdő már

jóval kevesebb van, inkább csak a dombos vidéken. Szőlő, kivált homoki szőlő sok van, körülbelül 50.000 hold; a hegybeli szőlőket nagyrészt kiölte a filloxera.

A vármegye területén van egy önálló város, *Kecskemét*, azután 6 rendezett tanácsú város és 200 község, melyek az alföldi részen mind nagyobb, népes helységek.

Kecskemét a vármegye közepét foglalja el rengeteg határával, mely körülbelül 150.000 hold. Lakosainak száma 57.000; a kik közül 38.000 katolikus. A kecskeméti igen szép fajta, szorgalmas, takarékos magyar nép. Sokat ad az iskolára; van itt református jogakadémia, katolikus főgimnázium a piaristák vezetése alatt, református főgimnázium, állami főreáliskola, több elemi iskola, sőt minden pusztai kerületnek is megvan a maga iskolája. A kath. templom falán emléktábla örökíti meg a kecskeméti ezred Boszniában elesett katonáinak hősi hírét. Itt született Katona József, nagy magyar szindarabköltő, a város egykori főjegyzője, a kinek szobra a vasút melletti kertben ékeskedik. *Kecskemét* híres baracktermeléséről és nagy szőlőiről; határában még balatonmelléki szőlősgazdák is telepedtek le. Évenként sok száz vasúti kocsi barackot szállítanak el innen Németországba.

A rendezett tanácsú városok következők:

Vác, a Duna mellett, 17.000 lakossal. Katolikus püspök székhelye. Szép a püspöki székesgyház és a palota. Van piarista főgimnáziuma, Ferencz-rendi

kolostora. Nevezetessége még Vácznak a siketnémák intézete, mely egyetlen az országban, továbbá az országos fegyház. Vidéken jó bor terem. 1849-ben két csatát is vívtak itt a magyarok az osztrákokkal, az egyikben a honvédek győztek, a mikor Götz osztrák tábornok is elesett. A második csatában, melyben már az oroszok is harczoltak, a túlnyomó erő miatt Görgey magyar vezér szenvedett vereséget. A váczi győzelmes csata emlékét a város mellett levő Hétkápolnánál szokták megülni.

Czegléd, a nagy Alföld szélén, élénk forgalmu magyar város, 30.000 lakossal. Van egy katolikus és két református temploma. Termékeny határában jelentékeny a szőlő- és gyümölcstermelés is.

Nagy-Kőrös, Kecskemét határszomszédja, 27.000 lakossal, kik között 18.000 református. Van református főgimnáziuma. Kossuth Lajosnak szobrot állítottak itt.

Kis-Kun-Félegyháza, a régi Kis-Kunság főhelye. Alig másfélszázados város, csak 1743-ban telepítették. Lakosainak száma, kik nagyrészt katolikusok, ma már több 30.000-nél. Határa 70.000 holdra terjed.

Kis-Kun-Halas, régi kiváltságos kun város, egy jókora tó mellett. 20.000 lakosa van, a kiknek körülbelül fele katolikus, fele református. Van református főgimnáziuma. Határa közel 100.000 hold, de sok a futóhomokos földje. Jó gyümölcsöt adó szőlőkertjei nagy területet foglalnak el.

Szent-Endre. Nem messze Budapeستől, a Duna

mellett. Jelenleg székhelye a budai szerb püspöknek. Lakóinak száma mintegy 4000, a kik magyarok, németek, tótok, szerbek; ez utóbbiak görög-keleti vallásuak, a többiek katolikusok. Elpusztult szőlőit újra ültetik.

Nevezetesebb helységei még e vármegyének a Duna jobb mellékén: *Budafok*, mely a fővárossal határos, 8000 lakossal, nagy ipartelepekkel, sörgyárral, pezsgőgyárakkal. Nagyszerűek a sziklába vágott óriási borpinczéi. *Buda-Örs*, 5000 lakossal. Itt keserű-víz forrás van. Szőlői kipusztultak. *Buda-keszi*, 3600 lakossal. Erdős határában van a *Makkos-Mária* bucsújáró templom. A budapestiek nyaralóhelye. *Hidegkut*, mely szintén határos a fővárossal, nevezetes *Mária-Remete* bucsújáró templomáról, melyet évenként sok sok ezer budapesti hívő keres föl. *Bia* a Sándor grófok régi kastélyával és siremlékével. *Zsámbék* 4000 lakossal, a hol egy gyönyörű, régi prépostsági templom romja daczol az enyészettel. Ugyanitt a török világból egy mecset romja is látható. *Nagy-Kovácsi*, a budai hegyekben. Kőszénbányája van. *Pilis-Csaba*, nagy katonai sátor-táborral. *Visegrád*, a Duna partján, gyönyörű hegység lábánál. Fölötte láthatók a régi vár romjai; a várhoz tartozik a nem rég újraépített Salamon-tornya, a a hol szent László király fogságban tartotta lázadó öcsését, Salamon királyt. A gyönyörű helyet, a hol Róbert Károly és Nagy-Lajos királyok udvarukat tartották ezelőtt ötszáz évvel, és a hol egész Európa fejedelmei és lovagjai összegyűltek a

fényes ünnepeken, ma sok vagyonosabb fővárosi család gyönyörű nyaralói ékesítik. Királyunk is már többször vadászott az itteni rengetegekben, melyek ma is az ország erdőbirtokaihoz tartoznak.

A Duna balpartjának mellékén a fővárostól északra és keletre említendők: *Ujpest*, alig hatvan éves telep, a főváros mellett, a melylyel majdnem összeépült. Ma már 41.000 lakosa van. Több hajógyár és sok más nagy gyár működik itt. Mellette van *Rákos-Palota*, a fővárosi lakók nyaraló-telepe, nagy vasuti állomással. Ennek is van már 11.000 lakosa. Nem messze ide *Fót*, a Károlyiak birtoka, a hol a néhai Károlyi István gróf gyönyörű templomot építtetett. *Mogyoród*, melynek halmain 1074-ben I. Géza király és öccse, szent László, legyőzték a német hadakkal ellenőktámadó Salamont. *Káposztás-Megye*. Itt van az a nagy vízmű, több száz óriási kúttal, mely nagy csővezeték útján az egész fővárost ellátja ivóvízzel. *Gödöllő*, e folyton emelkedő mezőváros, 4000 lakossal, a hol erdőség és gyönyörű kert közepette áll a királyi kastély, melyben megboldogult Erzsébet királynénk oly szívesen tartózkodott. Szomszédságában találjuk *Isaszeg*t. 1849. április elején itt Klapka honvéd tábornok keményen megverte az osztrákokat. Temploma uralkodik a szép hegyes-dombos vidéken. Gödöllő mellett, erdős völgyben áll a *besnyői* kolostor és látogatott búcsujáró temploma. *Aszód*, a Galga vize mellett, 3000 lakossal, szép kastélylyal. Nevezetessége javító intézete. Van evangélikus algimnáziuma. *Kartal* a

Podmaniczkyak kastélyával és csillagvizsgáló intézetével. *Ujszász* az Orczyak kastélyával és szép templommal. *Abony*, Czepléd szomszédságában. Nagy község, mely bár 1700-ban települt, ma mégis több mint 13.000 lakosa van.

A fővárostól délre, ennek szomszédságában *Soroksár*, 13.000 lakossal. *Kun-Szt-Miklós*, mocsaras vidéken, 8000 lakossal. Van református algimnáziuma. *Örkény*, nagy tűzérsegi gyakorló-térrel. *Lajos-Mizse*, 8000 lakossal, a budapest—lajos-mizsei vasút végállomása. *Alpár* a Tisza mentén. Ennek mezején verte le a honalapító Árpád fejedelem Zalán bolgár hadait s ezzel birtokába vette Magyarországot. *Kis-Kun-Majsa*, 12.000 lakossal. Csongrád vármegye határán. *Kis-Körös*, 8000 lakossal, kiknek nagyrésze tótból lett magyarrá. Itt született nagy költőnk, Petőfi Sándor. *Hajós*, Kis-Köröstől délre. Itt a kalocsai érseknek nyaralója van. A mult században Württembergből sok német települt ide, a kik egy csodatevő Mária képet hoztak magukkal, melyhez ma sokan járnak búcsura. Hajóstól északra, közel a Dunához, a Vajasér mellett van.

Kalocsa, érseki város, 24.000 lakossal. A török világban elpusztult és fölvirágoztatását érsekeinek köszönheti. A székesegyház mellett disze az érseki palota, azután a jezsuiták kolostora, országszerte híres főgimnáziuma, csillagvizsgáló intézete; van itt apácza-zárda, tanítóképző intézet és sok jeles jótékony intézmény. A Duna mellett Kalocsától északra

még megemlítiük *Duna-Patajt* és *Soltot*, mely a megszűnt Soltmegyének székvárosa volt; a Csepel-szigeten pedig *Ráczkevét*, mely a szigeti királyi uradalomnak középpontja. Itt az ezredéves ünnep alkalmával Árpádnak szobrot emeltek.

Bács-Bodrog vármegye.

Bács-Bodrog vármegye, az úgynevezett Bácska, a Duna és Tisza szögletében fekszik, nyugatról és délről a Duna, keletről a Tisza határolja, mely a megye területén, Titelen alul ömlik a Dunába. Északról nincs természetes határa; Pestmegyével és részben Csongrádmegyével függ össze. A megye területe csak kevéssel kisebb, mint Pestmegyéé: 11.079 négyszögkilométer; de ebben a területben négy törvényhatósági joggal fölruházott városnak, úgymint Szabadkának, Zombornak, Bajának és Ujvidéknek nagy területei is bele vannak számítva. Az egész vármegye lapályos, közepén azonban némi emelkedéssel magasodik ki a Telecskai-fensík, a Tisza szögében pedig a meredek partú titeli fensík. A Dunán és Tiszán kívül csak néhány apró patak hasítja térségeit; a Duna és Tisza mentén sok a mocsár. A vármegyét nyugatról keletre a Ferencz-csatorna és az ebből kivezető Ferencz-József-csatorna szeli át.

A vármegye lakosainak száma a városokéval együtt 762.000 lélek. Ezek sokféle nemzetiséghez tartoznak, mert a törökök által elpusztított vár-

megyében minden felől telepítettek embereket, nemcsak Magyarországból, hanem Szerbiából és Németországból is. A magyar aránylag mégis a legtöbb: 288.000, azután a szerb 197.000, a német 189.000, van tót is 29.000, azután rutén és horvát. Legtöbb a római katolikus 461.000, görög keleti 131.000 (szerbek), 64.000 evangélikus, 28.000 református, 19.000 zsidó. (1891-ben.) A lakosság legnagyobb része földművelésből él, mert a Bácska földje kitünő szántóföld; van sok jó rét, erdő, továbbá szőlőskert. Pompás buza, repce, tengeri és kender terem itt, sőt a Ferencz-csatorna mentén rizs is. A selyemhernyó tenyésztése is szép jövedelmet hajt. A földműveléssel együtt jár az állattenyésztés is; különösen lovairól híres a Bácska.

A vármegye a 4 város területén kívül 13 járásra van beosztva, 130 községgel, melyek igen népeseek.

A négy önálló város következő:

Szabadka, népességre nézve az ország harmadik városa, 81.000 lakossal, a kiknek több mint fele magyar; de a katolikus vallású szerbek, azaz bunyevácok is erősen magyarosodnak. A város újabb időben erősen szépül. Megtekintésre méltó a Terézia-templom, a városháza, a törvényszéki épület. Van főgimnáziuma, tanítónőképző intézete, polgári fiu- és leányiskolája. A várost szőlők veszik körül, melyekben sok gyümölcsöt is termelnek. Szabadka gazdag határában van a *Palicsi-tó*, látogatott fürdőhely és nyaralótelep.

Zombor, régi szabad királyi város, közel a Ferencz-

csatornához. A vármegye székhelye. Lakóinak száma 29.000, a kiknek fele magyar és bunyevác (kath. szerb), fele pedig szerb (görög keleti). Szép a katolikus temploma, a városháza, díszes megyeháza, a hol a törvényszék is van; most pedig új nagy katolikus temploma épül. Nevezetes intézménye a városi nyilvános könyvtár. Van főgimnáziuma, római kath. tanítónő és gör. kel. tanító- és tanítónőképző intézete.

Baja, a Duna egy ága mellett. Magyar iparos város 20.000 lakossal. Van czisztercei főgimnáziuma, Ferencz-rendi kolostora. Kereskedése igen élénk. Itt született Tóth Kálmán költő, a kinek itt emlékszobrot állítottak; Mészáros Lázár tábornok 1848-iki hadügyminiszter, Tűr István tábornok.

Ujvidék, a Duna mellett. Péterváraddal szemben. Ujabbi időben erősen emelkedő város, sok szép épülettel. Itt lakik a szerbek egyik püspöke. Van törvényszéke, katolikus és görög-keleti szerb főgimnáziuma, apácza-zárdája, szerb színháza. Lakosainak száma 29.000, a kik közt egyharmadrész a magyar, a többség szerb. Legtöbben vannak a katolikusok, mintegy fele a lakosságnak. Gyümölcsössel, borral, gabonával élénk kereskedést visznek lakosai. Nevezetes itt a selyemgyár; itt dolgozzák föl az összes Magyarországon termelt selymet.

Bács-Bodrog vármegyének, mint a legtöbb alföldi megyének, többnyire népes városai és helységei vannak. Nevezetesebbek a Duna felől eső részén: *Jankovác*, Pestmegye határán. 9000 lakossal. *Bát-*

Monostor, egy apátság romjaival. *Szántova*, a sokáczok fő fészke. *Bezdan*, 9000, többnyire magyar lakossal. Ettől délre nyílik a Dunából a Ferencz-csatorna. *Apatin*, 13.000 lakossal. Nevezetes kender-termelő hely. Ennek határában kezdődik a római sáncz, mely egészen a Tiszáig huzódik. Apatinhoz nem messze van *Doroszló*, 3000 lakossal, mely jelentős bucsújáró hely. A római sáncz mellett fekszik *Hódság*, 5000 lakossal. Ettől délre esik *Bács*, 4500 lakossal, melynek nevezetes vára volt, a melyről a megye is nevét vette. Itt volt kezdetben a később Kalocsával egyesített érsekség. A Ferenczes barátoknak kolostoruk van itt. *Bogojeva* községénél van *Gombos* puszta, a Duna mellett, a honnan a vasúti vonatot nagy gőzkompon viszik át Erdődre, Szlavoniába. A Dunának ugyanis itt igen nagy és ingoványos ártere van, úgy hogy a híd építése rengeteg pénzbe került volna. E helyett egy hosszú kompot építettek, melyre rátolják a vonatot s úgy vontatják át. *Gajdobra*, 3300 lakossal. Hajdan apátsága volt. *Német-, Uj- és Ó-Palánka*, egymás mellett a Dunánál, együtt több mint 13.000 lakossal. *Ó- és Új-Futtak*, szintén a Duna mellett, nem messze Újvidéktől. 1456-ban itt országgyűlést tartottak; 1716-ban és 1788-ban pedig itt gyülekeztek a török ellen a magyar és osztrák seregek. Itt 1848-ban a magyarok csatát nyertek a lázadó szerbeken. *Alsó-Kovil*, Újvidékhez közel ősrégi szerb kolostorral, melynek temploma ujonnan épült. Újvidéktől északra fekszik *Temerin* melynek 8500 lakosa van.

A Tisza mellett vannak: *Ó-Kanizsa*, 15.000 lakossal. *Zenta*, rendezett tanácsú város 26.000 lakossal, kik legnagyobb részt magyarok. Itt 1697. szeptember 11-én Jenő szavoyai herczeg a német és magyar hadakkal rettenetesen megverte a törököket. Magyar földön ez volt az utolsó nagy csata a török ellen. E győzelem emlékére a város emlékszobrot állított. A városnak nagy határa van, körülbelül 60.000 hold. Zentától délre fekszenek: *Ada*, *Mohol*, *Petrovoszelló* nagy községek. Ezek után következik *Ó-Becse* város, 18.000 lakossal. Az 1848—49-iki szabadságharcz alatt sokat szenvedett a fölkelő ráczoaktól. *Tisza-Földvár*. Itt torkol a Ferencz-csatorna a Tiszába. *Titel*, 4300 szerb, német, magyar lakossal. Régi várának romjai még láthatók. Hajdan prépostsága volt. Titel alatt ömlik a Tisza a Dunába.

A Ferencz-csatorna mentén említésre méltó községek: *Ó-Sztapár* 5500 lakossal. Sztapár és Ó-Szivác között szakad ki a Ferencz-csatornából a Ferencz-József-csatorna, mely Ujvidéknél torkol a Dunába s áthatítja hosszában Bács-Bodrog vármegye déli felét. *Kula*, 8000 lakossal. Határában rizst is termelnek. *Ó- és Új-Verbász*, az előbbi 4000, az utóbbi 6000 lakossal. Itt algimnázium van. Innen északra van *Feketehegy*, 5.000 magyar, német, tót lakossal, a hol 1849. júliusban két csata is volt, melyben a honvédek megverték a ráczoakat. *Szent-Tamás*, a csatorna mellett 12.000 lakossal, köztük 4500 magyar. Nevezetes szerepet játszott 1848-ban és

1849-ben, mikor a fölkelő szerbek fő táborhelye volt, kik sánczokkal megerősítették. Csak több véres ostrom után sikerült bevenni.

A vármegye közepét elfoglaló telecskai fensíkon nevezetesebbek: *Bajmok*, 7000 lakossal, a hol 1849-ben a magyarok szintén győzelmes csatát vívtak. *Ó-Moravicza* és *Topolya*, ez utóbbi 12.000 lakossal. Nevezetessége az apácza-zárda és a Zichyek szép kastélya.

Csongrád vármegye.

Pest, Bács-Bodrog, Csanád, és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék határolják. A Tisza több ágas-bogas erével közepen szeli a vármegyét, melynek sík földjén sok apró tavat és mocsarat is találunk, ezek közt a szegedi Fehértó a legnagyobb.

A megye területe 3264 négyszögkilométer, azaz körülbelül 540.000 hold, mely nagy részt szántó-föld és legelő, azután rét. Erdő csak kevés van; a szőlő meghaladja a 10.000 holdat. A föld a kitünő buzán kívül jó rozsot, kukoriczát és dohányt terem. A vármegye egyike a legmagyarabb megyéknek; idegen kevés lakja. Összesen 293.000 lakosa van, kiknek több mint kétharmadrésze katolikus.

A megye területén van két törvényhatósági joggal bíró város, úgymint *Szeged* és *Hódmező-Vásárhely*. Magán a megyei területen nincs több, mint összesen 16 község.

Szeged a Tisza jobb partján, az országnak népességre nézve második városa. 1879-ben az örökké

emlékezetes, borzasztó árvíz következtében majdnem teljesen elpusztult. Az egész világ sietett fölsegítésére. Külön törvénnyel az állam nagyobb kölcsönt vett föl, s ennek segélyével csakhamar újonnan épült föl a város, mely most egyike a legszebb magyar városoknak. Hozzá csatolták ekkor a Tisza balpartján fekvő Uj-Szegedet is, mely addig Torontálmegyéhez tartozott. Lakosai nagy ragaszkodással csüngtek városukon; s így nem hogy szétagrasztotta volna őket a csapás, hanem új jövevényekkel is szaporodtak. A városnak 1891-ben már 85.000 lakosa volt, ma polgári lakossága 101.000. Van katolikus főgimnáziuma, reáliskolája, nagyszerű könyvtára; nevezetes régisége a Ferenczesbarátok temploma, mely Mátyás király korából ered s egyúttal híres búcsujáró templom is. Jelentékenyebb épületei még: a városháza, a Kálvária-kápolna, közművelődési palotája, apáczazárdája, törvényszéki palotája, királyi táblája, színháza, börtönépülete, több nagy kaszárnyája. Dugonics András jeles piárista írónak szobra is egyik ékessége a városnak, nemkülönben a honvéd-szobor. A Tisza partja olyanformán van fölépítve, mint a budapesti rakodópart. A Tiszán át a két vasúti hidon kívül egy szép vas-híd vezet át a népkertbe és Uj-Szegedre. Szeged a honvéd-ker. parancsnokságnak is székhelye. Szeged határa egyike a legnagyobbaknak az egész országban, több mint 140.000 hold. A lakosok legnagyobb-részt földművelésből élnek s egy részök állandóan a tanyán lakik. De van már jelentékeny gyáripára is.

A szőlőtermelés ma szintén nagy területen foly. Híres nem csak az országban, hanem a külföldön is a szegedi paprika. A Tiszán, noha ma már megfogyott a hala, gazdag halászatot üznek a messze földön emlegetett szegedi halászok, valamint híresek és keresettek a vízszabályozási munkáknál a kitünő szegedi kubikosok.

Hódmező-Vásárhely, Szegeddel határos város, mely óriási területen fekszik. 61.000 lakosa van, kik közül 16.000 katolikus, 40.000 református. Van református főgimnáziuma, földműves iskolája, 42 elemi iskolája, czukorgyára. A török világ előtt tizenhét falu volt határában. Ezek mind elpusztultak, s a megmenekült falusiak összeverődve alapították a mai várost.

A vármegye székhelye *Szentes*, a Tiszának Kurczaér nevű ága mellett, 31.000 lakossal, kik közt 12.000 katolikus. Van főgimnáziuma, városi muzeuma. Említésre méltó épületei: a megyeháza és a nagy református templom.

Nevezetesebb helyek még *Csongrád*, a Tisza jobb partján, melynek egykori váráról a megye is nevét vette. Nagyrészt katolikusok lakják. Lakosai meghaladják a 20.000-ret. *Dorozsma*, Szegeddel határos kun város 12.000 lakossal. *Kistelek*, melyhez közel van *Pusztaszer*, a hol a magyarok Árpád alatt az első országgyűlést tartották. Itt kolostor is volt, melynek templomromja ma is látható, 1896-ban az egyik ezredéves emléket itt állították föl. *Szegvár*, hajdan a megye székhelye volt. Falu 8000 lakossal. *Mindszent* 10.000 lakossal. *Algyő*, Szeged fölött,

1879-ben szintén elpusztult s ekkor lakóinak jó része Pallavicini Sándor örgróf biztosabb fekvésű birtokára költözött, a hol *Sándorfalvát* alapították, melynek most harmadfélezer lakosa van.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye.

Ezt a régi Szolnokmegyéből, a Nagykun kerületből és a jászok szabad kerületéből alakították 1876-ban. Pest, Csongrád, Békés, Hajdu és Heves vármegyék közt tehát középen a Tisza hasítja ketté. Földje egészen síkság. Kiterjedése 5373 négyszögkilométer, területe több mint 800.000 hold, mely legnagyobbbrészt szántóföld és legelő. Erdő alig egy századrésze a területnek. Lakosainak száma 349.000, a kik mind magyarok. A többség római katolikus, még pedig 200.000; legtöbb utánok a református, 130.000. A vármegye föloszlik 5 járásra; van 7 rendezett tanácsú városa, de ezekkel együtt is mindössze csak 52 községe van.

A megye fővárosa *Szolnok*, a Tisza és a Zagyva összefolyásánál. Újabban nagyon emelkedik és csinosodik. Kereskedelme igen élénk, gyáripára is fejlődik. Ma már 25.000 lakosa van. Épületei közül nevezetesebbek: a plébánia-templom, a Ferencz-rendiek kolostora, a városháza, a diszes megyeháza, a törvényszék, a főgimnázium. Hajdan híres vára volt, de ennek már nyoma sincs. 1849. márczius 5-én Damjanich keményen megverte itt az osztrákokat, s ennek emlékét hirdeti a Tisza partján a honvéd-

emlék. A Tiszán és széles árterén itt nagyszerű vasúti híd vezet át; a városból pedig fahíd visz a Tisza balpartjára.

Többi rendezett tanácsú városai: *Jász-Berény*, a jászok főhelye, a Zagyva mellett, 26.000 lakossal. Van főgimnáziuma, Ferencz-rendi kolostora. Itt őrzik a jászok legféltettebb emlékét, azt az elefántesont kürtöt, melyet Lehel kürtjének tartanak. *Karczag*, 20.000 lakossal, református főgimnáziummal, földművesiskolával. *Kis-Ujszállás*, 15.000 lakossal, gimnáziummal. *Kun-Szent-Márton*, 13.000, nagyrészt római katolikus lakossal. *Mező-Tur*, 27.000, nagyrészt református lakossal, a kiknek főgimnáziumuk van itt. Határa több mint 70.000 hold. *Turkeve* 13.000 lakossal.

Megemlítendőek még következő nagyobb községei a Tisza balpartján: *Tisza-Abád*, híres régi révvel a Tiszán. *Kunhegyes*, 8000 lakossal, szép, kéttornyú templommal. *Török-Szent-Miklós*, 21.000 lakossal, kiknek több mint a fele katolikus. Új katolikus temploma igen szép. Ennek a városnak is nagy határa van, mintegy 50.000 hold. *Czibakháza*. Itt 1849-ben a magyarok legyőzték az osztrákokat. A Tisza jobb partján, a jászságban: *Jász-Apáti*. *Jász-Árokszállás* 12.000 lakossal. Hajdan vára volt. Itt vonul a híres Csörsz-árka, mely a hajdankorban erősség lehetett. *Jász-Kisér*, *Jász-Ladány*, 9000 lakossal. *Jánoshida*, melynek régebben apátsága volt.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3

Magyarország földrajzi képe.

Fekvése, részei, határai	7
Magyarország kialakulása	10
Az ország területe, földje, hegyei	15
Magyarország vizei	29
Éghajlat	49
A természet világa	52

Magyarország lakossága és kormányzata.

A lakosság, nemzetisége, vallása	59
Alkotmány és kormányzat	65

A nemzet élete és munkája.

A magyar nép és a nemzetiségek. Építkezésük. Ruházatuk. Szokásaik. Művelődésük	74
A miből élünk	102
(Gazdaság. Ipar. Bányászat. Kereskedelem. Közlekedés.)	

Magyarország részletes ismertetése.

A) Magyarország	112
I. A Duna-Tisza köze. Budapest	113
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	125
Bács-Bodrog vármegye	132
Csongrád vármegye	137
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	140

A Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatalában

(Budapesten, VIII., Szentkirályi-utca 28b.)

megjelent és ugyanott megrendelhető:

Ájtatossági könyvek.

Élő Szent Olvasó. Imádságos- és énekeskönyv az «Élő szent Olvasó»-ról nevezett Mária-Társulat igazgatói- és tagjainak használatára. Ára kötve ... kor. —.40

Katholikus Oktató- és épületeskönyv. Irta *Goffine Lénárt*. Ára füzve korona 4.40; vászonkötésben korona 6.—, félbörkötésben ... kor. 7.—

Imádkozzál és dolgozzál. Ájtatossági kalauz keresztyén munkások számára. Irta *Hahnekamp György*. Ára egészvászonkötésben ... kor. 1.—

Jézus az én Mindenem. Az Oltáriszentség hónapja. Irta *P. Lercari S. J.* Díszesen kiállítva, keretrajzokkal, egészvászonkötésben ára ... kor. 2.—

Imák és Intelmek a magyar katolikus hadfiak számára. Irta *Molnár Vid Bertalan*. Sz. László király képével. Ára kötve kor. —.20

Égi Savény a szentek nyomdokain. Példákban oktató imádságos- és énekeskönyv. Irta *Nagy Antal*. Budapest, 1895. (Kis nyolczadrét, 880 oldal, 6 képpel.) Ára füzve 3 kor., egészvászonba kötve 4 korona, egész fekete bőrbe kötve 5 korona, chagrinkötésben ... kor. 6.—

A bérmlás szentsége. Előkészítő oktatások a bérmlás szentségének fölveteléhez. Összeállította *Novák L.* hittanár. Ára kor. —.24

Officium Divinum. Kalauz a keresztyén kath. magán- és nyilvános isteniszolgálatra. Második átdolgozott kiadás. (Négy képpel.) Ára füzve kor. 4. —. Egész angolvászonkötés kor. 6.—. Egész bőrkötés vörösmetszéssel kor. 7.—. Ugyanaz aranymetszéssel kor. 8.—. Chagrinkötés aranymetszéssel kor. 10.—. Igen finom borjubőrkötés ... kor. 12.—

Officium Hebdomadae Sanctae. Nagyheti szertartások. (Egy képpel.) Füzve kor. 2.40. Egész angolvászonkötés kor. 3.20. Egész bőrkötés vörösmetszéssel kor. 4.40. Ugyanaz aranymetszéssel kor. 5.20. Chagrinkötés aranymetszéssel kor. 7.—. Igen finom borjubőrkötésben ... kor. 8.—

A kettő egyben. Füzve kor. 6.40. Egész angolvászonkötés kor. 8.—. Egész bőrkötés vörösmetszéssel kor. 9.—. Ugyanaz aranymetszéssel kor. 10.—. Chagrinkötés aranymetszéssel kor. 12.—. Igen finom borjubőrkötés ... kor. 14.—

- A legméltóságosabb Oltáriszentség előtt egy imádságban eltöltött óra ötperczekre beosztva.** Franciaából fordította Z. Ára ... kor. —.08
- Missió-könyv.** Oktatasok és imádságok a missio-ajtatosságok alkalmára. Szerkesztette *Kisfaludy Z. Lajos*. Ára ... kor. —.40
- Nagyasszonyunk Szűz Mária.** Áhitatos könyörgések gyűjteménye. Közrebocsátja a Szent-István-Társulat. Ára ... kor. —.08
- Keresztény imádságoskönyv.** Irta *Pázmány Péter*. Nyolczadrét-alak. Vásznonkötésben kor. 2.60. Bőrkötésben kor. 3.60. Chagrinkötésben ... kor. 5.—
- Ugyanaz** negyedrétaalakban, nagy betűkkel, igen szép papíron, tiszta nyomással, öt szép képpel; ára félbőrkötésben vörösmetszéssel kor. 6.40. Egész bőrben vörösmetszéssel kor. 8.—, aranymetszéssel ... kor. 8.40
- Az újszövetség szent könyvei** a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. *Káldi György* fordítása nyomán átdolgozva, rövid jegyzetekkel. Az apostoli szék jóváhagyásával. (8-r. 589 l.) Eger, 1865. Kötve ... kor. 2.—
- Szentírás,** az ó- és újszövetségi, a Vulgata szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. *Káldi György* fordítása nyomán, jegyzetekkel átdolgozva. Az apostoli szék jóváhagyásával. 4 kötet. (4-r., XVIII és 1727 l.) Eger, 1892. Füzve kor. 8.—. Félbőrkötésben kor. 12.—. Bőrkötésben... kor. 15.—
- Lelki manna.** Imádságos- és énekeskönyv a kath. ifjúság számára. Irta *Tátrányi Béla*. XXXII. kiadás. Díszkötésben kor. 1.60, vászonkötésben színes nyomással kor. 1.—, vászonkötésben fekete nyomással ... kor. —.70
- Lelki manna.** Bogisich Mihály hangjegyeivel. Ára vászonkötésben kor. 1.—, fekete bőrkötés kor. 2.—, chagrinbőrkötés... kor. 2.60
- Kis lelki manna.** Énekeskönyv a legkisebb tanulók számára. Kivonat a Lelki mannából. (96 old.) Ára ... kor. —.24
- Szent éneklízer,** a kath. egyh. Énektárból kivonva és néhány latin énekkel megtoldva ... kor. —.40
- Szentelek élete.** Különös tekintettel a magyar szentekre. Irta *Vogel Máté*. 4-rét, 760 l. Szép színes címképpel. Ára szép egészvászonkötésben ... kor. 14.—

Mindeme könyvek megrendelhetők a Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatalában, Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz.

Részletes árjegyzékkel kívánatra ingyen és bérmentve szolgál a könyvkiadóhivatal.

